

Várád

IRODALOM
MŰVÉSZET
TÁRSADALOM
KULTÚRA

2015

10

Várad

IRODALOM
MŰVÉSZET
TÁRSADALOM
KULTÚRA

2015

XIV. ÉVFOLYAM 10. (127.) SZÁM

Barabás Zoltán (1953–2015)
Dr. Indig Ottó (1936–2005)
Kinde Annamária (1956–2014)

SZERKESZTŐSÉG

Szűcs László főszerkesztő,
Szilágyi Aladár (társadalom),
Tasnádi-Sáhy Péter (irodalom)
Tóth Hajnal (kultúra)
Ujvárossy László tervező (művészet),
Megyesi Antónia szerkesztőségi titkár,
Benkő J. Zoltán műszaki szerkesztő,
Boka László, Péter I. Zoltán,
Pomogáts Béla, Tavaszi Hajnal, Varga Gábor
főmunkatársak

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:

Dénes László
Gittai István
Lipcsei Márta

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Nagyvárad, December 1. (Nagyvásár) tér 12.,
I. em.

POSTACÍM:

Revista culturală Várad
410068 Oradea
Piața 1 Decembrie nr. 12

Telefon: 0259/447-060

E-mail: varadlap@gmail.com

Internet: www.varad.ro

KIADJA

a Várad kulturális folyóirat
Felelős kiadó: Szűcs László

KÉSZÜLT

a nagyváradi Europrint Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Derzsi Ákos

A Várad előfizetési díja fél évre 25 lej, egy évre 50 lej. Előfizethető a szerkesztőségben készpénzzel, vagy postán pénzesutalvánnyal (mandat postal), az előfizető nevének és pontos lakcímének, valamint az Abonament Várad megjegyzésnek a feltüntetésével: Revista culturală Várad Oradea Piața 1 Decembrie nr. 12, CUI 18415639, Cod IBAN: RO81 TREZ 0762 1G33 5000 XXXX Trezoreria Oradea.

A borítókön és a belső oldalakon Csontó Lajos munkái láthatók

The last minute, 2013, installáció

Meg nem rendelt kéziratokat, illusztrációkat
nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 1583-0616

	3	SZŰCS LÁSZLÓ Biztatások a nekifutásra	
Irodalom	4	ZUDOR JÁNOS „Csak másban moshatód meg arcodat”; Lassan mendegélve; En attendant Godot (vers)	Társadalom
	7	TAMÁS KINCSE Huszonkilenc nap (részletek; próza)	
	12	OZSVÁTH ZSUZSA folyamatos jelen; soványka; mentés másként; indokolatlan kedv (lyukas élet); közhelyi gyilkosság (vers)	Kultúra
	15	DINÓK ZOLTÁN Csótányiszony (próza)	
	17	IGOR LOFFE Első zsoltár; Madrigál az estéhez; Szerenád (vers)	
	21	FARKAS SZABOLCS A hazugság, érted-e... (próza)	
	22	NICOLAE COANDE Távozáskor. Fordította Mihók Tamás (vers)	
	24	KELLER ILKA Termogenin: UCP-1; Hetedikére (prózavers)	A tudományok kertje
	26	ONAGY ZOLTÁN A gyilkos bivalycsorda (próza)	
Művészet	36	Csontó Lajos, a rejtőzködő művész	Kritika
	50	KÓNYA ESZTER A képközpont intuitív gyakorlata	
	56	PÉTER I. ZOLTÁN Gyermekekorom városa: Nagyváradi az '50-es években (3.) Részlet egy készülő szubjektív váradi korrajzból	
	64	MOZOG NAGY IMRE Jár a baka, jár (2.) Részlet a <i>Fújnak a fák, Ides</i> című önéletrajzból	
	70	BAKÓ ENDRE Irodalmi kapcsolatok Debrecen és Nagyváradi között (tanulmány)	
	79	ÜTŐ-DÁVID LENKE A katedra igézete. Több mint fél század az iro- dalom szolgálatában. Kozma Dezső köszöntése	
	81	TÓTH HAJNAL Létérzések, fényzigetek, gyarló nincstelenségek (beszélgetés Az eset c. előadásról)	
	86	TÓTH HAJNAL Színházi stúdióavató – fekete-fehérben	
	90	COVACIU NORBERT A nagyváradi magyar színészet története a 20. század nyolcvanas éveiben (tanulmány)	
	101	TASNÁDI-SÁHY PÉTER Két új kötet a Partium Kiadótól (<i>Értelmiségi</i> <i>karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosu-</i> <i>lások</i> ; dr. Magyarai Sára: <i>A nyelvi világkép a</i> <i>magyar és a román nyelvben</i>)	

A CÍMLAPON Sótörő számarak, 2008, c print

A HÁTSÓ BORÍTÓN History IV., 2005, c print

A Várad folyóirat
működését a Bihar Megyei Tanács
biztosítja

Támogatónk
a Communitas
Alapítvány

SZÚCS LÁSZLÓ

Biztatások a nekifutásra

Hetedik alkalommal is sikerült többé-kevésbé azt kínálnunk a Nagyváradai Könyvmaratonnal, ami célként már az alapításakor megfogalmazódott: felhívni a figyelmet a váradai szerzőkre (is), ugyanakkor kitekinteni, közben színes és tartalmas hétvégét kínálva. Egyszerű képlet.

Talán nem csak a friss élmény mondatja velünk szervezőkkel, hogy ez a hetedik volt az eddigi legjobb, de mindenképpen leghomogénebb, amiben mindenképpen közrejátszik az a remek hangulatú, mondhatni erre kitalált helyszín, amelyet idei nóvumként a Szigligeti Stúdió kínált. Az sem mellékes, hogy megbízhatóan működnek a kialakított formák: az egymást váltó könyvbemutatók ritmusa, a szombat esti színházi produkció, az ilyenkor mindig különleges hangulatú Törzsasztal, a délelőtti Maraton Café meghittsége, a könyvesbolti gyermekprogram zsibongása, a villámtárlat, nem kevésbé a két program közötti beszélgetések. Mindez persze mit sem érne az új, szokás szerint – minden gondos, idejében való felkészülés ellenére – a nyomdát szinte az utolsó pillanatban elhagyó könyvek nélkül.

Hiszen a Maraton igazi tartalmát is ezek adják. Fábián Sándor egyetlen kötetbe sűrített életműve; Tóth Ágnes szót érteni tudása a gyermekolvasóval; Sz. Benedek István igényes-ihletett

világ-láttatása, ezúttal Vietnam kapcsán; Athena Farrokhzad balladai sodrású versmonológia; Simonfi István rokonszenves, érett költői világa; újbóli rácsodálkozásunk Karácsony Benő tehetségére; Demény Péter névsoroló *Kolindáriumának* kiérlelt szellemessége; Forgách András novelláinak, hőseinek, szerethető szélhámosainak valóságfelettsége; szórványjáró erdélyi újságíró kollégáink riportkötetének szakmai alázata, empátiája. S mindezekre ráadásként Spiró György lehetetlen *Diavolinája*, majd színészeink, Novák Eszter csapatának hiteles előadása a felolvasószínházi ősbemutatón, Demény Péter *Királynőjével*.

Mind-mind méltó válasz ez saját kétegyeinkre, mind-mind méltó válasz ki tudja, milyen indíttatású ellendrukereink fanyalgására, igaztalanságaira, mind-mind bátorítás arra, hogy jövőre is nekifussunk.

ZUDOR JÁNOS

„Csak másban moshatod meg arcodat”

*Elütő nézetek szerint
a vadászatnak befellegzett.
Tiszta kín lett az egész élet.*

*„Fedáksári”, üvöltik a halottak,
bővül a kör, az a bizonyos bűvös,
mind magyarázhatod az emberiségnek,
hogyan ki vagyok én estére...*

*Elvitték a Föld mágnesét
délkeletre, árva, szégyentelen
kezek, ki-kibicsaklik
a hitetlen hit...*

*Verőfény verdesi pofámat,
mint a maszk tavasszal,
elárvultam, és elárultam
az egész életemet,*

*mint egy földöntúli mesét
az ufókról, „csak másban
moshatod meg arcodat”,*

*elbitangolt az univerzum,
foszforeszkál egy gyufaszál,
meggyújtjuk vele
a Hold másik oldalát...*

2015. március 19.

ZUDOR JÁNOS (1954, Nagyvárad) költő. A BBTE magyar-francia szakán szerzett tanári oklevelet. Nagyváradon él. Sziveri János-díjas. Legutóbbi kötete *A rusnya valcer* (2012).

Lassan mendegélve

Németh Atyának születésnapjára

1.

*A győztes én vagyok!
(Mint Fejenagy,
A helység kalapácsa,
mellette ott leledzik
Szemérmetes Erzsók.)*

*Megirigyelne engem
egy kormányfő is,
(akinek kiadnám bérbe
az egész földgolyót!)*

2.

*En nem tudom, hogy hogyan
fogynak el a perceim
lépten-nyomon,
pedig nem kerestem
a holtbiztos halált;
csak járkálok, mint egy
főbelőtt kérdőjel,
szemerkél féltüdőből
valami esőlé,
megfogom a felkiáltójel
skorpió farkát
a mágneses hóban...*

3.

*Itt jártam valamikor,
még időszámításunk előttről
itt rekedtem, mint egy
kezdetleges főhajítás a semmiben,
elunt végtelenje
lilán feldereng*

2014. november 19.

En attendant Godot

Alias Samuel Beckett

*Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!*

JAJ, DE ROSSZUL VAGYOK.

KINYITOM A VAKABLAKOT!

*Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!
Jaj, de rosszul vagyok.
Kinyitom a vakablakot!*

2015. március 24.

TAMÁS KINCŐ

HUSZONKILENC NAP

Részletek

„El”

A kicsi ház az erdészetnek szolgált irodaházként hajdan. A házunk szerkezete áll, amikor vásároljuk, a telekkönyvben *post muncitoresc*-ként szerepel, azaz munkásszálló. Fél év alatt szedjük szét, építjük újjá anyám spórolt pénzén. A kicsi házba fürdőszoba, konyharész készül. Tavasztól őszig a vendégeinket lakatjuk benne, így a korai terv. Enyhébb teleken, szilveszteri összejövetelhez, akár többgyerekes családnak is tökéletes kényelem. Haik szereti a bulit, a nagy társaságokat.

A fiúk születésnapja nyárra esik, Haik és Milán három napra születtek egymástól.

Anyósom tavaly egyedül utazik. A kicsi ház kitakarítva, kiszellőztetve várja. Betelepül. Majdnem egy hétre. Vasárnap érkeznek a szüleim Csíkból.

Haik dühös, nem nehéz látnom. Túl sok a duma, külön ülünk asztalhoz, a tortát a gyerekek megdézsmálják, amikor ebédelni kéne, nem éhesek. A hangulat messze elmarad attól, amit ő bulinak, ünneplésnek nevez. Az apjával talán menne a jókedv, de ő már nem utazik, inkább a kedvenc műsorait nézi otthon. Apósomat nehéz kirántani a világából. Mindig megbetegszik, kényes a gyomrára. Egyik télen tüdőgyulladással tért haza, úgy megfázott a kicsi házban.

Haik hétfőn duzzogva, kommentár nélkül pakol. Sátrat, hálósákokot. Be a kocsijába. Anyósommal nézzük, a gyerekek játszanak.

– Hová mész? – kérdem.

– El.

Nem tudjuk meg másnap sem, hová. Telefonja kikapcsolva. A saját születésnapján. Lehajtok a céghez, hátha ott aludt. A Subaru nincs, nem látták. A cégtársát hívom. A Gyimesekben van tánc táborban, mondja. Nocsak.

Anyósom fékezhetetlen. Hatalmas pakk élelmet szállít minden alkalommal. Tíz percen át cipeljük a csomagokat a kocsiból. Megtölti a hűtőszekrényt, a kamrát. Indulás előtt telefonon rákérdez, hozzon-e tojást, van-e ez meg az itthon. Biztosra megy, teljes heti menüvel a fejében érkezik. Reggel hétkor kérdi, mit főzzön. Hatféle ételt készít. Ha megáll, rosszul lesz, dagad a lába. Nem győzöm kitalálni, mit készítsen. Töltött tojás, padlizsánkrém,

TAMÁS KINCŐ (1982, Csík-szereda) gyógyszerésznek tanult Marosvásárhelyen, később Kolozsváron. Sepsiszentgyörgy közelében, a Baróti-hegység lábánál lakik. Első kisprózait az *Irodalmi Jelen* közölte, írásai online és nyomtatott folyóiratokban jelennek meg.

kétféle főtt étel, maradék torta. Alig férünk a hűtőben. Éppen csak étvágy nincs, s aki megegye. Kánikula.

Délután anyósom depresszióba esik. Megyek, ledőlök kicsit túl, mondja.

Jó így. Felseprek, felmosok. Amíg nedves a padló, belebújok anyósom ottfelejtett papucsába. Mindenhová magával hordja. Bütykös a lába, fáj, alig talál rá cipőt. Finoman figyelmeztetem, talán köszvény, s hogy olvastam nemrég, a köszvényt nem a hús okozza, hanem a szénhidrát.

A papucs, mintha a föld felett járnék, olyan érzés. Most jövök rá, a talpam nem bírja a kemény padlót, estére szinte fáj. Előkotrok egy pár cipőt, amivel edzőterembe jártam régebben. Finom bőr, tépőzáras. Nem használtam utcán, az erdőn nem hordom soha. Itt gumicsizma, bakancs vagy papucs és mezítláb.

Amikor Haik nincs itthon, áll az idő. Imádok ebben a csendben létezni. Kifekszem a napon, utána beülök a tóba a halak közé frissülni. A kertben akad tennivaló, el tudnék matatni naphosszat.

Alkonyatkor indulunk tejért a szomszéd tehenészhez. A gyerekek és én biciklivel, anyósom gyalog vékony anyagú, kék pamutruhájában. Nem bírja a meleget. Kimozdulni csak az esti fejésre képes a házból. Hazafelé jövet kérdek, kipróbálja-e a bringámat.

– Tudok biciklizni – néz rám a megbántódás határán, nehogy azt higgyem, hogy nem. – Fiatal koromban bicikliztem, kézilabdáztam. Középtávfutó lány voltam, amikor apósod megismert. Jó eredményekkel.

Felül. A gyepen indul, egyenes a terep. Női bicikli. Anyósom magas, jól eléri a földet, pedált, nálam jobban. Nem nagyon hajt, a kormány remeg a kezében. Biztatom, hogy tekerni kell, az az egyensúly istene, nyomja a pedált. Eldől. Nagy test, felborul. Szinte belátok a ruhája alá. Felkel. Fájdalmasan tapogatja, dörgöli a csípőjét. A számra tapasztom a tenyerem, tartom a biciklit és bocsánatkérő pofát vágok. „Jaj.” Reggelre megkékül, mondja kétségbeesve. „Hamar kékülök.”

Ismét félek. Mit mond majd Haik, összetörtem az anyját, amíg nem volt idehaza.

Félálom

Délután eldőlök a hálósobában. A gyerek tanult, a házvezetőnő végzett. Milán és Tünde játszanak. Nagyok már, eltűnhetnek egy órát. Ha megkérem őket, hagyjanak pihenni, szépen csendben elvannak. Hallom a lányomat, ahogy figyelmezteti Milánt: halkabban, máamá alszik.

Túlzás, hogy alszom. Nappal nem alszom. Mélyen semmiképp, hosszan még annyira sem. Alámerülök valami félálomba, ahol még hallom a gyerekeket. Gondolataim megfoghatatlanul követik egymást. Heves szívdobogás jelzi, ha vége. Visszamenni nem tudok többé. Öt perc az egész, legfeljebb tíz. Utána pihenten kelek fel, friss erővel a testemben. Ebéd után szeretem, ha egy mód van rá.

Ma arra gondolkodom merülés közben, milyen jó lenne nem egyedül. Milyen finom lehet, ha a másik hófehér párnán egy arc pihen velem szemben. Mosoly a szemekben, a szájugban. Nem nehéz elképzelni. Merülök vele.

Beszélgetünk. Halkan, lassan. Az éppen elfogyasztott ebéd hozzászokik a fekvő gyomorhoz. Elhelyezkedik szépen, nem nyom. Ő sem eszik sokat. Legjobban a halat szeretjük mindketten, az könnyű étel. Beszélgetünk, amíg csak lehet. Az arcát fürkészem. Mélyen a szemébe nézek, be a fejébe. Látom, amit mond, látom, még a fejében. Éppen olyan ez, mintha csókolóznánk. Semmiféle erőfeszitésembe nem kerül érteni őt. Szeretem. Csak olyan férfi mellé fekszem, akit szeretek.

Kívánom. Húzzuk az időt. Idő, mint tenger. Ebéd után jó az ernyedés. Negyed órát, talán húsz percet is beszélgetünk így. Nevetgélünk, hogy fekszenek a halak a hasunkban, vajon keresztben-e vagy párhuzamosan, találgatjuk. Bolondozunk, mint két nagyobbacska, jókedvű gyerek.

Látom az arcán, amikor kilép gyerekből. Elfelejttem a gyomrom, nem létezik. Nincs benne hal. Pillangók vannak benne. Apró, kék pillangók, amilyeneket mezei úton látni, mocsaras keréknyomokban. Rajzanak a hasamban. Viszi a vért az adrenalin, helyén verdesnek a pillangók. Kijönnének. Mind.

Egyszerre adjuk fel. Mozdul a keze a paplan alatt. Fehér minden ágyneemű. Szabad kezével a csípőmért nyúl. A balra felkönyököl, tenyerébe emeli a fejem és megcsókol. Csókja mély, húz befelé. Hatalmas, tág terek a közös szájúregben, vak sötétség. És egyre tágul. Ellököm magam az oldalfekvésből, ráfordulok, jobbjával hozza a csípőmet. Így könnyű. Érez, tudja, hol a helyem. Rajta a helyem. A csók marad, de arra figyelek, hogyan helyezzem a térdem, és hogy hasammal rásimuljak, érzem a bőrét, érzem, hogy akar. Egyetlen mozdulat, és bent lehet. Nem siet. Jó elveszni a csókban. A nagy feketeségben csillagokat látok. A pillangók kirepülnek. Nedves vagyok, terpeszben. Egy mozdulat az egész, csak meg kell emelnem a csípőm. Elfér. Fent én vagyok az úr. Jó így kezdeni. Kényelmesen elférek a mellkasán. Erős. Szeretem az erős, magas férfit. Ha kell, vegye nyakába nyafogó gyerekünket és mosolyogva cipelje, amíg leteheti.

Ha szerelem van, közös gyerek kell. Adjon egy kis időt, kérem. Ad. Megbeszéljük.

Nem sietek sehová. Ismerni akarom. Azt szeretném, hogy minden mozdulatát értsen. Csak átnézzünk majd a gyerek feje fölött, szavak nélkül tudjunk hülye helyzetet megoldani. Vagy csak intem, hogy oldd meg. Vagy inti, hogy csináljam, ahogy akarom.

Barna a bőre, izmos a válla. Kicsúszok a csókból, behajlok a nyakába. Megemeli a csípőm, magára húz lassan, mélyen. Lennebb csúszok. Jó fejfel magasabb nálam. Látom a verőeret a nyakán lüktetni. Végigcsókolom a mellét, ahol elhaladok. A szíve is ver, ráteszem az arcom. Igen, ver, gyorsabban, mint nyakán az artéria. Felülök, a szemébe nézek. A mosoly helyén, amivel a halakon szórakoztunk, most szikár vonás ül. Határozott, hosszú barázda mindkét oldalt, az orrcimpáktól a szájszegletig húzódik. A vonal mentén azt írja: kívánlak.

Rátámaszkodom tenyérrel a mellkasára. Szabadon hagyom a csípőm, a térdem szorosan mellé szedem. Hüvelykujja éppen a csípőcsontra talál, megkapaszkodik benne. Ha nagyon elindul, kijebb csusszanok, ki a végére. Ha egyet is mozdul, elveszít. Megáll, lassít, hogy maradjon. Hová a sietség?

Játék is kell. Azt a barázdát szeretem feloldani. Rámosolygok, megfordulok rajta.

Szívdobogás. Öt perc telt el. A gyerekek legóznak. Benne valami nagyjeletben. A fiam javasol, a kicsi tűnődik, igazít, már játsszák is. Jól elvanak.

Rokonok

Telefon. Nincs erő a lábamban felállni, az asztalhoz menni, hogy megnézzem, ki az, nem akarok beszélni senkivel. Újra csörget. Fontos lehet. Unokanővérem, Csilla hív. Jogász.

- Hogy vagy? – kérdi.
- Fáradtan.
- Gondolom. Újra beadtad a válókeresetet.
- Be.
- Mi történt?
- Hosszú. Karácsony óta tart.
- Röviden.
- Tudod, advent utolsó hetében elhúzott, hogy ő megy. Levelet hagyott, amiben kér, hogy segítsék, legyen elválásunk minél puhább. Így, szóról szóra. Csak néztem.
- Ő akart menni?
- Ezt írta. Hogy látja, nem jó, nem vagyok boldog, ő sem az. Mindent megtett, írta.
- Minden rohadék így gondolja, hogy mindent megtesz.
- Ja.
- Gondolom, nem jön temetésre, a tatáén sem volt.

- Nem. Marad otthon Milánnal.
- Jó kifogás.
- Nem kell kifogás. Azt tesz, amit akar. Mindig így volt.
- Tudom. Túl sokat engedte neki.
- Mindent. Így is az volt, hogy én akarom hordani a kalapot.
- Hallom, hozzád ütött.
- Nem mondhatnám. Inkább csak visszaél az erejével. A törvényszéki orvosnak nincs mit mutogassak.
- Az elég baj.
- Meg hát a temperamentuma, tudod, milyen. De nem az első. Viszont az utolsó.
- Helyes. Jól teszed. Amelyik férfi nőhöz üt egyszer, rászokik. Rendőr ismerősöm mondta. Sok ilyen van, nem te az egyetlen, sajnós.
- Tudom. Ebből én most kimászom, ha addig élek.
- Végre a hangodat hallom. Hiányzott. Erősen rád ült Haik, sokszor éppen úgy beszéltél, mint ő.
- Ezentúl csak ezt hallod.
- Öröm! Holnap találkozunk. Vigyázz magadra. Ha baj van, hívj. Ha nagy baj van, hívd a rendőrséget.
- Kétszer megtörtént. Nem tudnak tenni semmit, amíg közös a lakcímünk és a nevét viselem.
- De fontos, hogy hívd, írjak jegyzőkönyvet. Papír. Minden papír bizonyíték.
- Baszhatom, ha a papír előtt agyonüt.
- Ott csak nem tartotok.
- Ki tudja. Imád fenyegetőzni.
- Akkor meg rendőrség, papír. A tárgyaláson minden bizonyíték jól fog. Emőke látta, ami történt?
- Nem. Mosogatott. Háttal állt. Nem látott semmit.
- Attól még tehetne vallomást.
- Nem tesz. Haik rá két percre már mondta: hülye vagy, elestél.
- Púh. Ilyen a házasságon belüli bántalmazás, tudom.
- Az.
- Holnap találkozunk. Menj valakihez aludni, ha otthon nem tudsz.
- Nem megyek sehová. Nem menekülök. Nem hagyom itt a gyerekeim.
- Így is hozza-viszi őket. Most kimentek Zalánba, barátokhoz, ott alszanak.
- Ez mindig így lesz. A gyerekekkel sakkbán tart.
- Pontosan. De már nagyok, szerencsére. Képesek elmondani, mit akarnak és mit nem. Amit nem akarnak, azt nem csinálják. Valahogy lesz.
- Tündét hozod?
- Igen.
- Várunk holnap.
- Jövök.

OZSVÁTH ZSUZSA

folyamatos jelen

*egyről a kettőre
nap mint nap a héten
mindig csak előre
fél lábbal a féken.*

*olyan – de szakasztott! –
mint az ovis jelem:
másnapra halasztott
folyamatos jelen.*

*találós-kérdezted:
ki lesz a zsákon folt?
(tudom, hogy élvezted)
előre kiszámolt*

*működések révén
nagyra nőtt az állat.
nevezhetsz a végén,
de takard el a szádat.*

OZSVÁTH ZSUZSA zs-vel és th-val. Echte nagyváradi. Nyert már irodalmi (*Kortárs Hangan*) és dalszöveg-író (MR2 Petőfi rádió) pályázatot is. Publikál a kolozsvári *Helikonban*, valamint magyarországi (*Agria*) megjelenése is volt már.

soványka

*soványnak kéne lenni
csupa csontnak és bőrnek
más ne maradjon semmi
zsákmányként a tőrnek*

*csak szívizomra gyúrni
– mennyi erős ember! –
estig szemet hunyni
ha felkeltett a reggel*

mentés másként

*beszorult abba a
töredék-időintervallumba,
amely a mentés és az elmentettség
között van. jó hely a makro-kétség
mikro-hullámvázának, mert most,
pontosan most fog
lefagyni.
a gép
forogna,
de az
alkotó
memóriája
betelik. mint a pohár.*

indokolatlan kedv (lyukas élet)

*valami indokolatlan kedv
leng be engem
e rendetlen reggelen.*

*ha beborul a homlok,
magamból kiborulok.
ráncba szedem a mimikám;*

*s míg oldalt beszegem, még látom,
hogyan szivárogoz át a gáton
messzeségbe nyúló nyálam.*

közhelyi gyilkosság

*csak egy kikopott szőnyegcsík
ahol a legtöbben járnak
kiszáradt díszgyep sík:
ott csúsznak-másznak
aztán dördül a pisztoly
az is, ni! csupasz, hej!
és oldalra dől minden
szép, elhasznált közhely*

*majd tűzoltók jönnek
meg rendőr, és mondják is,
hogy itten kérem lőttek,
jól van, megyünk, máris,
az nem lehet, hogy minket
szó nélkül hagyjanak el,
és a kiürült köz helyek
az idővel tűnjenek el.*

DINÓK ZOLTÁN

Csótányiszony

Gábor bácsi már előre félt az estétől. Csótányiszonya volt, s ha meglátott egyet, felugrott az ágyból s rohant a szobájából kifelé. Édesanyja, Kinga, aki már öregasszony volt, mondta, hogy nem eszi az meg, ne viselkedjen úgy, mint egy mimóza. Ám Gabi bogaras ember volt, szó szerint. Azt mondta, a fobia nagy úr. Egy oroszlántól nem fél, vagy legalábbis nem undorodik, de a csótánytól sajnos igen. Teljesen irreális, szokta mondani az anyja. Mindig neki kellett összeszedgetni a csótányokat, hogy Gabi bácsi végre megnyugodjon.

Micsoda ideggel aludta végig az éjszakákat! Attól félt, hogy egy csótány a fülébe mászik, a beletömködött vatta ellenére. Kinga néha nevette, s szegény Gabiból gúnyt űzött, pedig nem érdemelte meg. Napközben tette a dolgát, ha volt is csótány a háznál, nem bújt elő, csak este.

Egyik nap épp rejtvénnnyel a kezében feküdt le, amikor egy csótány hirtelen a válla mellé pottyant.

– Kinga! – üvöltötte, s felugrott dobogó szívvel, de a csótány nem adta meg könnyen magát, be akart bújni az ágy alá, de az öregasszony ügyesebb volt, végül elkapta s kidobta az erkélyen.

– Megnyugodtál már? – kérdezte Kinga.

– Igen, de jobb lenne, ha ezeket, amiket elkapsz, nemcsak elengednéd az erkélyen, hanem agyon is nyomnád!

– Az állatot nem szabad bántani!

– Még hogy nem szabad? Nekik a frászt rám hozniuk szabad?

– Na, feküdj vissza!

Gabi bácsi visszafeküdt s letette a rejtvényt is a kezéből, majd leoltotta a villanyt. Kinga komolyan aggódott a fiáért. Annak idején pszichológusnál is voltak, mikor fiatal volt Gábor, de az azt mondta, ez a csótányfobia nehezen fog megszűnni. Így is lett.

Egy napon Kinga elhatározta, hogy felutazik Debrecenbe lányát meglátogatni, meg persze az unokáját. Azt mondta fiának:

– Meg kell látogatnom Erzsit, egy fél napot kibírsz nélkülem!

– Hát hogyné! Menj csak nyugodtan! De mi lesz, ha este jönnek a csótányok? Magam nem merem elkapni őket!

– Majd szólsz Józsinnak, a szomszédnak!

– Rendben!

Kinga valójában nem szívesen hagyta magára a fiát, de a lányát már két hónapja nem látta. Előkészített magának szendvicset, üdítőt, mindent, ami kell a buszozáshoz. Dél előtt öt perccel búcsúzott Gabitól:

DINÓK ZOLTÁN (1981, Kécskemét) író, költő. Volt hírlapáros és könyvkereskedő. Írt regényt, kisregényt, drámát, novellát, verset, esszét. Az álomvilág nagyúr címmel 2010-ben jelent meg novelláskötete.

– Holnap reggel jövök!
– Menj csak, anya!
– Ha csótányt látsz, menj csak Józsihoz, ő úgyis itthon van, s elkapja őket!

– Oké! Nem kell aggódnod értem!

Átkarolta fiát s igyekezett, nehogy lekésse a buszt. Gabi tulajdonképpen örült az egyedüllétnek.

– Mit számít a csótány? – kérdezte magától. – Néha az anyám jobban kikészít.

A délutánja szokásos olvasással, rejtvényfejtéssel telt, az expandert is kézbe vette, hogy ne tunyuljon el annyira. Aztán este már korábban lefeküdt, be sem kapcsolta a tévét. Zenét hallgatott, méghozzá Puccinit. Minden operájának a tartalmát tudta. Hallgatta a zenét, mikor a fűtőtest mellett megpillantott egy csótányt. Rögtön sietett a szomszéd Józsi bácsihoz. Az ajtót nyitott.

– Kérem, jöjjön át, csótány van a kisszobámban! – mondta, mire Józsi máris ment.

– Hol az a csótány? – kérdezte.

– Itt volt az előbb a fűtőtestnél!

– De most nincs!

– Hová bújhatott? – kérdezte mérgesen Gabi.

– Én ezt nem keresgélem! – mondta Józsi.

– Kérem, fóbiám van tőlük!

– Az anyja hol van?

– Felutazott Debrecenbe!

Józsi még egyszer nekilendült a keresésének, de nem járt eredménnyel.

– Vissza kell mennem a feleségemhez, meg van fázva és harmincnyelc fokos láza van! – mondta Józsi, és otthagya.

Őt meg az infarktus kerülgette, de amikor végre előbújt a csótány, erőt vett magán, és egy könyvvel agyoncsapta.

Na tessék, csótány!

Büszke volt magára. Nyugodtan feküdt le. Bár tiszta ideg volt, maga sem hitte el, amit az előbb tett. Remegett, de azért átaludta az éjszakát.

– Ezért majd adok Józsinak! – mondta az anyja, amikor megérkezett másnap délben.

– Ne bántsд őt, anya! Lázas volt a felesége...

Mindezekтől függetlenül, ha esténként csótányok jelentek meg, továbbra is Kinga kapta el őket s dobta ki az erkélyen. Most már valóban mindent megtett a fiáért e „hősies” cselekedet után...

IGOR LOFFE

Első zsoltár

*Ajkaid számomra dombok, miken
legeltetném báránycsókjaim,
mint juhásztor, játszva-furulyázva
a zengő szerelem húrjain,
út vezet e dombból a szívedhez,
felhágok járatlan bércein,
ott lakozik csengő rejtély-másom,
legmagasabb-legmélyebbjein.*

*Nap vagy, ragyogsz, bájologsz testemen,
tejút vagy, ősi göncölszekér,
bolygó vagyok, mit körülbolyonghatsz,
s epedek napforró-bájodért.*

*Fojtson kétszólamú lant-szerelmed,
szoprán-ölelésed játsszon bennem,
csózkod hangjai tapossák utam,
hamvtestedet kelljen ölelnem.*

IGOR LOFFE (1996) a Szilágy megyei Varsolcon nevelkedett. A kolozsvári Protesztáns Teológiai Intézet református szakának elsőéves hallgatója. Eddig a *Hepehupában* és a *Helikonban* publikált.

Madrigál az estéhez

I. – Szájharmonikára

*Falomb-napfényt átszítálva
dolgos asszony mosdik állva,
alszik, vízbe full a káka,
mosdik állva.*

*Árpa-vízért kéregetve,
golya száll le, korcs a kedve,*

*megrikkad a tócska medre,
kéregetve.*

*Bokrok násza, gond-lihegve,
árkok hamva, sodrás nedve
hajolnak le epekedve,
gond-lihegve.*

*Villanyt kapcsol fenn az éter,
remény szülte számbavétel,
fény-gyíkok cikáznak széjjel,
számbavétel.*

II. – Citerára

*Cinke, cinke, csöpp madár,
cinke-párod csókra vár,
s ha elszáll,*

*cinke, cinke, szállj hamar,
rút ember ha elzavar,
meg ne halj,*

*cinke, cinke, csak ne félj,
hosszú a szerelmes-éj,
ó, de mély,*

*cinke, cinke, csiripelj,
elhallgatni sose merj,
szárnyra kelj.*

III. – hegedűre

*A zárszó
mindig azé, aki
esti-takarással
bevon embert, állatot,
öntudatlan állapot,
könnyed szétmállással
magamból bontna ki,
így már jó.*

Szerenád

Moldovan Annamáriának

I. Angaliázi

*Gyermek szalad anyaölbe óvást,
biztonságot kapni, mint te hozzám,
s úgy megpihenni, mint te vállamon,
özvegy szokott párja koporsóján.
Mikor megragadsz, a bomlást tartod,
és ahogy széthullnak a képzetek
összekulcsolt csöndességben válok
gyermekké, koporsóvá én veled:
tompá szomjam csókodban elvetél,
ahogy nyakadon szétmáll az ezüst,
rubinformád belém ivódik, mint
pórusokba a cigarettafüst.*

II. Isztoría

*Csontvár-messzeségből félve intesz,
és mosolyod, mint hossztalan hajad,
leengeded a balkonon, s megmászom
megkerülhetetlen kőfal-ajkadat;
ha valóság, akkor mesebeli,
ha nem igaz, ez akkor túl valós,
mert úgy fojtasz, mint ki ölni akar,
és csókod elvarázsolt békacsók;
néha úgy érzem, kimentettelek,
és enyém vagy, nem mos el az eső,
néha elsodródsz tőlem messzire,
és a levágott sárkányfej újranő.*

III. Agápi

*Hajnal volt, máskor meg éjszaka, de
te ugyanaz voltál, nincs korod sem,
s én számolgattam a sok örök-csontot,
mi alkot, mint tópartot a homokszem,
ez a hangyányi végtelenség most
arcom simítja és ad magából,
gyötört vasmarokkal kiszakítja,
ami az övé, a málló mából.
Ez az örökös szeretni vágyás,
ez, ami téged s engem összefűz,
megmar, mint a kígyó, fáj, mint a seb,
etet, mint egy anya, éget, mint a tűz.*

IV. Éfthrafszto

*A szíved kovácsolt kedvesség,
a szíved tehetetlen és árva,
körülmetélt, foszlány-örömök közt
befogadtál magnetoszférádba.
Az élet könnyörtelen volt hozzád,
és fahéj-alakod csak párolog,
érezem, minden kis ölelésebben
veréb rezzen halkán, és láz kopog;
kint hideg van, és szörny-alakban-
halál kísért, ha harmatod elhagy,
félelemtől lángolok, miután
hiányod, mint a villám, belém csap.*

V. Axióma

*Minden pillanatomban a lényed
oly biztos, mint szívemben az érzés:
kitölt, mint az univerzumot a
megfejtethetetlen, örök létkérdés.*

FARKAS SZABOLCS

A hazugság, érted-e...

A tegnap elmentem kaszálni érted-e, s úgy tudd meg, hogy az eső úgy megvert, mint a dunnyező. Pedig annyi a fű a mezőn, hogy dögivel, s a tehenek még a seggükkel es tudnák enni, s ezért lettek olyan kövérek mostanában, érted-e.

No de mit akarok mondani, mi lett, s mi nem, az enyém a takarógép egyszer csak megomlott, ember. Mi egyebet tudtam vóna csinálni, hát felvittem Gyergyóba ehhez a Szerelő Jancsihoz, hogy nézzen szeg belé, hátha lehet még segíteni rajta, met ha igen, akkor előbb-utóbb rajtam es segítene, s nem kéne itt húzogassam fel s le annyit azt a gereblyét, érted-e.

Elég a' hezza, hogy ennek má lassan másfél éve, s azóta semmi javulás nincs a motor felől. S akárhányszor hívom ezt a Szerelő Jancsit, annyiszor s annyifélét hazudik, érted-e. Met most ez kell s az kell belé, s hazudik eszevissza, mint a kefekötő cigány, de le merem fogadni, hogy más ennyi idő alatt egy takarógépet csinált vóna, ember.

A múltkor es, feljártunk a komámmal, s mind kezdte ott a rablómesét, de hiába vót, met én láttam, hogy az a motor még most es ott van, ahova másfél esztendővel ezelőtt leraktuk. De ő ott mind erősködött, hogy ilyen s olyan alkatrészeket rendelt belé, met neki nem vót sztokkon, de velem nem baszik ki, érted-e, met mihelyst megjönnek azok az alkatrészek, én megmondom neki, hogy azokat ügyesen adja ide nekem, s ő szépen tartsa meg azt a motrot, amit olyan régóta szerelget.

Ez a hazugság mindenütt, érted-e...

FARKAS SZABOLCS (1992, Gyergyócsomafalva) a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok karának pszichológia szakos hallgatója. Egy humoros írásokat és egy verseket és novellákat tartalmazó kötete jelent meg.

NICOLAE COANDE

Távozáskor

Balázs F. Attilához

Az idők végezetén, Danilo Kiš szerint, héberül fogunk beszélni,
„a kezdetek és a vég nyelvén”,
de azt nem említi, hogy kivel fogunk beszélni kihez fordulunk
majd in articulo mortis
könyörögni az utolsó kenetért ki színe előtt fogunk megérezve
a halál atomikus melegét –
én nem hiszem ám hogy beszélni fogunk inkább csak
gyanítunk majd egyféle beszédet
egy új ismeretlen illatot mint mikor idegen vidékekre térsz
ahol az emberek úgy bámulnak akár egy kíváncsi idegent
az anyag hidegrázása mikor valaki egy nedves lapra fúj
mielőtt még valami lényegtelen írna rá
komótosan fog lezajlani minden mint ama napokon mikor egy új
nyelvet tanulsz
vagy a diktálás utáni írást – ezúttal az undok iskolacsengő
sürgetése nélkül.
Egy fekete tábla áll majd előttünk kimegyünk hozzá
ábécérendben
egy hang hívására mely csupán a többiek fejéhez
csatlakoztatott fejünkben zeng
tengernyi koponya a többszörös végzet egyazon üde
hangjának észlelői
akár az újabb szenvedélyeket gerjesztő vagy az elfeledteket
felidéző cigarettafüst
és merem hinni hogy nem lesz „egy vég”, kedves Danilo,
hanem több egynél külön-külön a román lengyel
vagy ukrán magyar illetve a jiddisül beszélő fejében
miközben egy imát kántál a holtak emlékére,
mindönk kádisát a világ-alkonyának súlyos nyelvén.
A táblára mindenki felírja majd egykori rejtett nevét melyen
hajdanán
valaki álmában szólította ki lehetett volna édesanyja mégsem
volt az.
Ezen neveket nem ismerik itt a földön de zamatosságuk megjő

NICOLAE COANDE (1962, Osica de Sus, Olt megye) román költő és publicista. 1995-ben az *În margine (Szegély)* című kötetével debütált, és elnyerte vele a Romániai Írószövetség Debüt Díját. Azóta rendszeresen publikál. Az ún. posztdecembrista költőnemek egyik kiemelkedő alakja. A Romániai Írószövetség tagja.

amint írásra kerülnek és mi majd tudni fogjuk hogy valóban
a mieink
és hogy ekképpen szólított bennünket az aki egykor nevet
adott s aki most
visszaadja neveink.
Olyan ez mint mikor mindenkiért eső esik és mindnyájan
ugyanúgy érzik
a simogatását. Esőben az emberek testvérek, ám mindenki a
saját kötélén
szárítja magát.
Szerintem ez a helyzet távozáskor – megfürdetnek új köntösbe
öltöztetnek
és senkit semmi nem zavar.

Fordította: MIHÓK TAMÁS

MIHÓK TAMÁS (1991, Nagyváradi) költő és műfordító. A Nagyváradi Állami Egyetemen román–angol szakon végzett (BA és MA). Az ELTE BTK-n kétéves ösztöndíjban részesült cserediákként. Rendszeresen publikál a *Familia*, *Poesis International*, *Prăvălia Culturală* és *Itaca* (Dublin) folyóiratokban. A következő szerzők verseiből jelentetett meg fordításokat: Constantin Virgil Bănescu, Varró Dániel, Balázs F. Attila, Krusovszky Dénes, Bajtai András. Román nyelven írt kötetei: *Șantier în rai* (Tracus Arte, 2013), *winrar de tot* (Tracus Arte, 2015).

KELLER ILKA

TERMOGENIN

UCP-1

Két palcikaember szület meg engem.

Apám egyenes volt, kék, csúszós és lószagú, olyan, akibe nehezen lehetett belekapaszkodnom elképzelt gyermekkezeimmal, és így nagyon sokszor földre is estem belé.

Anyám kacskaringós volt, száraz és színjátszós, mint a szélcsengő üvegből csavart szálai, és én mindig is csodáltam csilingelő hangjáért, szikrázó természetéért, de közben azt is tudtam jól, hogy soha nem válhatok olyan-ná, mint ő.

A születésemet átölelő vihar kicsit mindnyájunkat összetört. Apám mélyen hajlataimba fúrta orrát, az otthon szagát kereste bennem, de sehogyan se lelte, ezért a közel-távol strigulái felé ferdült el.

Anyám a nap felé tartott, óvatosan forgatott, és várta, hogy rajtam is visszacsillanjon a hajnalhasadás, és hogy a tükröződésben majd olyan szépnek lássa a világ színeit, mint amilyennek mindig is képzelte. Viszont én matt fekete voltam, olyan, amely inkább magába szívta, és elnyelte fényeket.

Egymás mellé húzott vonásokként álltunk a másik mellett. Messziről jöttél, abból a távolból, amerről mindig irigyeltem az egy ponttá olvadó két horizontnyalábot. Kék voltál és napszínű. Veled kapcsolatban csak egy evidenciára gondoltam, miszerint az ember csontja is arra nő, ahonnan a leg-erősebb hatást kapja.

Így mi is párhuzamos erővonalaink mentén növekedtünk egymás felé.

KELLER ILKA (1995, Ózd) a Debreceni Egyetem orvosi karának harmadéves hallgatója. A Debreceni Egyetem Irodalmi Kör tagja. Írásait az *amugy.hu* és a *kulter.hu* közölte. Novellája megjelent a *Kalandok és kalandozók* című antológiában, a Spiritart kiadó gondozásában.

Hetedikére

08.

Sokszor gondolkodtam azon, míg vállad napmarta lövészárkai mentén számláltam a fél lábra esett ólomkatonákat, hogy a függöny zöldje igazából lép- vagy életszínű, és hogy te mégis hogyan képzeled a lepedőbe tapadó macskaszőrt...?

Hogy tetszene-e a falat a kékeret éle mentén simító, fehér fémes, pongyolás önmagam, amikor már meglazult, fejtetőre fésült kontyom is majdnem beleesik a vacsorába, és nem marad más az asztalon, csak egy marék ős hajszállal elkevert levendula, meg persze a jegyzet: mielőtt áthúzod az ágyat, ki kell fordítanod az ágyneműt.

Aztán felém fordultál, kivetted bőröd medréből megfagyott ujjam, és emlékszem, azt mondtad: mindig jutni fog elég ólomkatonád arra, hogy megtámaszd balettcipőben megejtett lépteimet.

ONAGY ZOLTÁN

A gyilkos bivalycsorda

Ma érkezett a hír, hogy két hete bölénycsorda taposta halálra afrikai munkáját végző – Botswanában élő milliárdos barátja életrajzán dolgozó – N. N. Tekintet-, WillMed-, Sopr-Ász’-, IJ-, Unicum-, Palócföld-díjas, MASZRE-, NKA-, Babits- és Soros-, Kőbányai Sörgyár-ösztöndíjas író – tájékoztat a Bulvár Press.

Kedves Olvasó!

Mély fájdalommal tudatjuk, hogy N. N., városunk jeles írója halálos vadászbalesetet szenvedett a távoli Botswanában. A „vadászbalesetet” ne a szó eredeti értelmében tessenek fordítani, témavadászat a valós háttér. Az igazi, a jellegzetes, univerzális „magyart” kutatta, mint egész életében. Aki megél a jég hátán, aki mindig feláll, soha nem győzik le a gonosz erők, akinek hét élete van, aki megleli a nagykapu mellett a kiskaput, de a kisablakot mindenképpen. Aki bátor, kockáztató, jellemes, sziklaszilárd, eltökélt, egyszerre látja a múltat, a jelent és a jövőt. Aki hisz magában, a munka mindenhatóságában, a magyarságában.

Tavaly nyár végén tájékoztattuk Önöket, amikor hosszú tanakodás után elvállalta a munkát. Kiutazása előtt a lap nagyinterjúval búcsúztatta, hogy a miértekre rákérdezzünk. Nehéz egyértelműen állítani, hogy örült a lehetőségnek. „Az ember egy kor fölött ne ugráljon, ne változtasson életteret, ha van más lehetősége, mert belehal. Öreg fát is csak örült ültet át, akinek fontos, vagy aki belekalkulálja a pusztulást, azt, hogy elveszíti” – mondta.

Rákérdeztem: „Ezek szerint önök örültek, vagy nagyon fontos az átültetendő fa?”

N. N. a következőket válaszolta: „Kiderül. A végén elsül a puska. Ha a fickó élete speciális húzásai mögül képes leszek előcsalogatni az általánosan magyar jellegzetességeket, megéri a kockázatot, az erőfeszítést. Ha nem, de erre nem is merek gondolni, akkor sincs tragédia. Soha nem jártam Botswanában. Most járok. Tíz éve nem léptem ki a városból, most kilépek. Író számára nincs nagyobb tragédia, mint ha belenő saját életébe.”

Tavaly júliusban kérdezhettük. Ma nem tehetjük meg. Olvassák el ismét, milyen tervekkel, reményekkel hagyta el 2012 nyarán az országot N. N.

A másodközlésbe visszacsempésszük a kimaradt kérdéseket, válaszokat, kiegészítő háttéreseeményeket, amelyeket az eredeti interjú megjelenésekor fölöslegesnek ítéltünk. Nem illettek a képbe. Döntsék el, mi nem tesszük meg Önök helyett, hogy egy kétségbeesett, öregedő író rossz döntése, netán egy kalanddal teli életpálya méltó zárásának tanúi vagyunk.

ONAGY ZOLTÁN (1952, Budapest) író, szerkesztő. Esztergomban él. Utóbbi könyvei: *Páros játék A-val* (IJ Kiadó, 2012), *Egy teremtés története* – beszélgetőkönyv Géczi Jánossal (Gondolat, 2014), *Peremvilág – szerelem tiltott utakon* (interjúkönyv a melegek világáról, Gulisio Tímeával, Athenaeum Kiadó, 2015); *Grádéi hajnalok Zalánnal* (életút-interjú Zalán Tiborral, Kortárs Kiadó, 2015).

„A Vándorban várom a mestert.

Kétezer-tizenkettő, július tizenharmadika, péntek van, reggel nyolc óra.

A gyakorlatnak megfelelően érkezik a Vándorba Recsi (a lyukas torkú sírásó = Recsegő), az aktuális napilapokkal, lerakja a mester asztalára. Ma nem telefonáltam rá, hogy beszélgetni akarok vele, és várom. Csak abban bízom, hogy napi szokásait megtartotta.

Azért is nem szólok előre, tapasztalat szerint nem óhajt interjút. Amikor frissen megjelent kötetéről kérdeztem volna, a sztenderd válasz: »tíz éve írtam, nem emlékszem rá, nem tudok érvénnyel beszélni róla, rég elfelejtettem a figuráit, sajnálom, nem segíthetek.« Vagy: »Nem akarok hülye kérdésekre válaszolni.« Egyszerűbb és talán kifizetődőbb rárontani, meglepni. Személyesen nem találkoztunk két éve. Az se volt kellemes.

A kocsma (büfé) tők üres. N. N. asztalához ülök a sarokba, az olvasólámpa alá, így nem fordulhat elő, hogy nem vesz tudomást rólam. A pultos nő figyelmeztet ugyan, hogy foglalt, de halkán, mert érzi, milyen hülyén hangzik egy üres kocsmában, nem erőlteti. Tudom, válaszolom a lánynak, a fickót várom, akinek foglalt.

A hagyományos menetrendnek megfelelően előbb Recsegő érkezik az újságokkal, koszos farmerban, koszos nyakkötőben, akkora karmokkal, amekkorákat a vén bárnők hordanak fegyver gyanánt. Meglepődik, de leteszi az asztalra a napilapokat. Utána azonnal N. N. érkezik, aki dolgozószobája ablakából látja, amikor a kocsma mindenese a kisboltból átcsámpáz a játszótéren.

– Hát te? – néz rám. – Mit akarsz megint, édes libám?

Valami hasonlóra számítok, mutatom az újságíró-igazolványt, a diktafont, és valami olyat mondok, hogy csatában a munka frontján.

– Niki! – kiált oda a pultos lánynak. – Zaklassák a vendéget! Tegyen valamit, dobja ki ezt a nőt, hogy megszűnjön a zaklatás!

Leül a helyére, mellém.

– Jól nézel ki, babám. Mióta nem öreg szeretőt tartasz, kisimultál, mint a tejföl.

– Nem mindegy, mennyire hisztis a pasi – mondom, hadd örüljön.

– Na, igen, csak ez a hiszti.

Kipakol. Dohányos fémdobozt, öngyújtót, szemüvegtokot, helyére igazítja az asztallábakat, sarokba tolja a hamutartót, hogy helyet készítsen érkező két sörének, Unicumnak. Előbb felágaskodik, csatlakoztatja a laptopot, hogy jelezze, nem szórakozni jött, nincs ideje semmire, ami fölösleges.

– Mondd, mi kéne, ha vóna?

Hátradől. Mosolyog. Bajusza elhúzódik. A fészek belakva, minden rendben.

– Az volna, ha volna, hogy az ezredfordulót követő tizenkettes év szenzációja, amennyiben nem rémhír, hogy Afrikába utazol.

– Kinek szenzáció, viccelsz.

- Nekem, aki tudom, hogy Pestig se vagy hajlandó, szenzáció.
- Az régen volt.
- Hogyhogy?
- Változnak az idők. A folyó fölfelé folyik, a hó fölfelé esik, a pap kupiba hordja a perselypénzt, a párttitkár szétveri a pártját, a képviselő prolizsa a választóit, az író fizet azért, hogy megjelenjen. Ilyet se látott a világ.
- Pénz? Pénz visz ki?
- Persze. Mi más.
- Sose volt. Most izgat? Miért?
- Annyi mindig jutott, amennyi kell a jóhoz. Sarokházat nem vettem, de sörre, cigarettára, újságokra futotta.
- Most annyi sincs?
- Nincs, a kurva anyjukat.
- Barátaid nem segítenek?
- Mindenki a maga baját gyűri. Meg nem is gyűjtöttem barátokat. Eleget nem. Rosszul viselem a férfiakat.
- Ki ez az afrikai ember?
- Gyerekkorból való, fiataalkori.
- Megéri?
- Ki tudja előre, mi éri meg, mi nem?
- Nem félsz?
- Hogyne félnék. Mindentől félek. Kórháztól, orvostól, fakezű sofőrtől, fekete felhőtől, új zoknitól, ismeretlen villanyszerelőtől, attól, hogy beszarik a laptopom, és nem lesz, ki megjavítsa. Attól, hogy elfelejtettem angolul. A szénfekete botswanaiaiktól egyenesen rettegek. Attól is, hogy száztizenhat évet élek, mint a teknősbéka, de nyugdíjam nem lesz.
- Hogyhogy?
- Úgy, hogy nem iszom, csak éppen, nincs züllés, nincs másnap, még gondolatban sincs, mára a dohányzást is visszafogtam minimumra, mégse lehet, hogy elfüstöljek hatvanezer forintot az ötvenből, amit keresek.
- Ja, így könnyű. De mi lesz Afrikában, ha nyakig esel a jóba, a skót whiskybe?
- Munka munka hátán, Jucim. Mi más lenne, babám? Nem tervezem életem végét az afrikai napsütésben. Kiszárítana, mint a teveszart.
- Hátulról, titkosan, a lakótelep felől érkezve, mennydörgés és villámlás nélkül zivatar bukik le Vaskapu hegyéről a városra. Valahogyan átmászott a Pilisen. Ebből az irányból soha nem érkezik vihar. Feltámad a szél, hozza az esőt, porol a forró úttesten, az eső hozza a szelet, csapkodja a bejárati ajtókat, vadul üti a kert műanyag tetejét, nyögnek a hársak a parkoló fölött, koronájukat egyszínűre fésüli a víz. A pultos lány látható rutinnal rögzíti a kilincset fakerítéshez. Öt perc telik el, hömpölyög a víz a két járda közt, átugorja az eldugult lefolyót. A lány kérdés nélkül cseréli N. N. ürülő üvegeit, ránéz kérdőn, kér-e még egy háromcentest.
- Mit mond az asszony?

– Sokat nem. Csodálkozik. Azt reméli, kisülhet belőle valami jó, mert tovább így nem mehet.

– És te mit? Megéri? Nem egyszerűbb beülni egy laza szerkesztőségbe, ahol a cég fizeti a tébét, a nyugdíjelőleget, kapod a rendszeres havit, semmi izgalom? Hozzánk is jöhetnél.

– Próbáltam. Hat évet nyomtam le egy ilyenben, kiöregedtem a hülye főnökökből. Nem megy.

Volna ide még kérdés, nevesíteném, de témát váltok.

– Mindent fixáltál az afrikaival? Idő, pénz, egyéb feltételek?

– A szükségést.

– Biztos, hogy gazdag?

– Amit láttam, kő gazdag. Utáneztem, persze. Fegyverkereskedőként kezdte, gyémánt- és aranykereskedőként folytatta, ma már csak lábat lógat, ő is hatvan rögtön, irányítja a felépített szervezetét.

– Miért éppen rád van szüksége?

– Megkapta a honvágy, az is lehet, olyan szakember kell neki, aki ismerte zseniális, szuperagyú gyerekként, aki látta a szülei romos vályogházát, evett a vizes-cukros kenyerekből, látja az út elejét, végét, képes viszonyítani.

– És valami külön igény? Ilyesfélét csak megbeszéltetek.

– Annyi külön törvényt fogalmazott meg, hogy tények. Csak tények, semmi lila, semmi feltételezés. Történelmi kontextusok, történelmi háttér, és az élete tényei. Ezzel nem lehet baj. Életrajzot tudok írni, szerkeszteni csukott szemmel, ez a szakmám. Gépelni is tudok.

– És hogyan fizet? Napszámban, havibéres leszel, egy összegben?

– Havonta fizet, nincs teljesítménybér. Ha elkészültünk, kapok egy szép kerek összeget. Ő fizeti a kiadói költségeket, ha jó kiadót kerítek a kötet alá. A fordítókat is ő fizeti, ha szerzek jó fordítókat. Az olvasói találkozókát is ő fizeti a reklámszezonban, mármint engem fizet ő. De ez a jövő zenéje.

– Elárulhatod az összeget?

– Elárulhatnám, de nem szeretném.

– Valami viszonyszámot, ha kérhetnék.

– A tiszta havi pénzem több, mint amennyit a legjobb évben kerestem az irodalommal.

– Az szép.

– Én is így gondolom. Ha vége, nyugdíjazom magam. Ülök a Dunánál a botok mellett, csapkodom a szúnyogokat, nem lesz több „kinek adjam el kurva jó friss novellámat”, hogy legyen dohányra, gyerektartásra, nincs több keserves recenzió, imbolygó, székrekedéses tárcsa a késélen táncoló lapok rovatvezetőinek. Megszedem magam, és ennek az egész szarnak vége. Ha géphez ülök valaha ebben a rohadt életben, magamnak írok. Meg talán neked, ha rábólintasz.

– Nekem?

– Neked biza, ki másnak. Rábólintasz?

– Rá én! Boldog örömmel.
– A hasadra. Tővig?
– Na, bolond. Nem tudsz másra gondolni?
– Már egy hete csak a pinára gondolkodom mindig, meg-megállva. Nyikorgó kosárral ölében, ment a padlásra, ment serényen.
– Istenem, nem változol. Majd a gyémántkereskedőöd megrakja a kosarat tüzes, fekete menyecskével, lesz elegend, azt hiszem.
Nevetünk.

Két órát ülök a sarokasztalnál. N. N. lassan beszél, a szokásosnál lassabban, megiszik négy sört, egy kis Unicumot, amit én fizetek a dolog természetéből adódóan. Végül megegyezünk, hogy méltan keresem év végén, rákérdezek, hogyan haladnak, megy, marad, mi a sztori vége. Utazik-e egyáltalán.

Aztán rákérdez:

– És te? Hogyan állsz pasik dolgában? Látom, az összes véres ügy a reszortod a lapnál. Az ágy is tele izgalommal, vagy csak a portál?
– Szabad tudnom, mi közöd a nemi életemhez?
– Baráti kíváncsiság.
– Menj a francba, ha kérhetlek.

Mosolyog. Illetve: mosolygunk mindketten. Mindketten tudjuk, mire jó emlékezni, mire nem. Ebben maradunk.”

*

A dialógus az eredeti riport hangfelvételéből készült. Amit – a napnál világosabb – nem közölhettem ebben a formában.

Arról nem szólva, jól ismerem N. N-t, nem jött át a szövegből, amit a szemében láttam, amit a feszültségéből kiolvastam, a végtelen rettegést az úttól, a változástól, az idegentől. És valami oknál fogva lemaradt a kínai bölcsesség is, mely szerint a fontos út az első lépéssel kezdődik. Ő éppen az első lépéstől félt nagyon. Mindig az első lépéstől. Nem maradt választása, repült. De nem ekkor láttam utoljára.

*

Íme a portálon akkor megjelent interjú:

„Bulvar Press: Lassan tíz éve, hogy két éven át napi három tárcát írt a város lapjába: Napi bulvár, Napi kult' és Város a teraszról címek alatt. Sok olvasó számára, köztük nekem is, megvilágosodásként hatott, hogy a városról, a kultúráról, de a bulvárról így is lehet írni. Azóta hallgat. Nincs mondandója a térről, a viszonyokról, ahol és ahogy élünk?

NN: Igény nincs rá. Lap sincs, igény sincs. Pénz sincs.

Press: Mondandója volna, de nincs megrendelés?

NN: Volna mit mondani. De nem vagyok gyalogkatona a csatamezőn.

Press: Összefügg ezzel az elképesztő hír, ami a városban terjed, mely szerint Afrikában vállalt munkát?

NN: Azzal függ össze, hogy került egy lehetőség, amit át kell gondolni, meg kell fontolni. Az élet változik, a talajviszonyok változnak.

Press: Politikai talajviszonyok?

NN: Nevezhetjük politikának, de nem pontos definíció. A győztesek és a behódoltak alatt elsavasított talajról van szó. Hogy ott fű nem nő. Szabad birka ezen a környéken éhen hal. Bármerre nézek, éhes birka béget.

Press: Túl szimbolikus. Pontosabban, ha lehetne...

NN: Nem vagyok próféta, aki ostromozza a fennállót, és várja a római katonákat, hogy elvigyék, nem beszélek erről. Kurvára elegendem van, meg se akarom foglalmazni.

Press: Rendben, töröljük. Térjünk át az út konkrét céljára. Annyit tudunk, hogy Afrika. Csak nem szafari?

NN: Nem. Nem szafari (nevet).

Press: Viccnek szántam, elnézést. De valamiért életszerűbb, hogy egy magyar író afrikai vadászatot vesz részt, mint hogy egy külföldre szakadt hazánkfia, gazdag üzletember megbízza, hogy írja meg az életét a messzi Afrikában. Szokatlan, nem?

NN: Szokatlan.

Press: Ki ez az ember?

NN: Ifjúkori barát a kies Nógrádból. Tehetséges férfiú, de úgy képzelje, hogy mindenben, autó- és villanyszerelésben, szövegírásban, szológitárral a kézben, mikrobiológiában. Egy nyelvzseni. A hetvenes évek közepén úszott át a horvát tengerparttól Olaszországba, a rendszerváltásig nem tudtam róla semmit, a kilencvenes évek végén jelentkezett be, már a neten dolgoztam, ott talált rám.

Press: Siker az élet, meggazdagodott?

NN: Összejött neki.

Press: Hogyan jutottak el idáig, hogy meghívja? Miért gondolja a megrendelő, hogy az élete megér egy könyvet? És hogy éppen ön a legalkalmasabb a megírásához?

NN: Minden életből írható egy jó regény, a különlegesebbjéből akár öt. Leveleztünk hosszú szünetekkel, aztán rábukkant néhány sztorira közös történelmünkéből, és úgy ítélte meg, hogy jól emlékszem, egyformán jár az agyunk, a távolság, az öncsalás nem változtatott az eseményeken. Ritka adomány. Másképpen látunk visszamenőleg. És hogy miért gondolja a megbízóm, hogy képes vagyok megírni? Olyan írástudóra van szüksége, aki nem történelemkönyvekből ismeri a korabeli viszonyokat, járta azokat az utcákat, tájakat, amit ő, és akiben megbízik. Szerkesztő vagyok, meg tudok írni, össze tudok rakni egy életrajzot. Remélem.

Press: Akkor nem tehetek mást, mint jó utat kívánok, sikeres életrajzírást, szerencsés afrikai mindennapokat, gazdag visszatérést.

NN: Köszönöm. Rám fér.

Press: Elképzelhető, hogy egy-egy jelentős afrikai eseményről, a munkája
részeredményéről tájékoztatja a Bulvár Press-olvasót? Reklámnak is jó volna.
NN: Minden elképzelhető, de ne kalkuláljon vele.”

*

Nem telik el egy hét, csörög a telefon, újra reggel, hajnali baleset helyszí-
nére hajtok, alig hallom meg, nézem a nevet, N. N. Nem hiszek a szememnek.
Hét éve nem hívott fel. Abban se volt köszönet.

– Mondd, író úr!

– Feljönnél hozzám?

– Hozzád? Vigyek ajándékot az asszonynak? Minek mennék? – ezt a han-
got, az évődést, gonoszkodást csak aztán találtuk meg újra, miután oda-vissza
több kanyarban kirúgtuk egymást, és a dührohamok megkoptak.

– Volna egy meglepetésem. És nem hozzám, a Vándorba.

– Valami probléma az interjúval?

– Dehogy, bár összehordtál elég sületlenséget, nem számít. Másról van szó.

– Valami fontos dolog jutott eszedbe?

– Fontosnak elég fontos.

– Úton vagyok, bele egy riportba a városon kívül. Fogalmam nincs, mikor
szabadulok. Mondd telefonon.

– Nem telefontéma.

– Némi részlet, hogy felizguljak?

– Ne izgulj fel, abból csak baj és füstfelhő. Tudom, minden telefonbeszélge-
tést felveszel, nem mondok semmit. Majd személyesen, de még a mai napon.

– Így legyen.

Amíg kiérek a nyergesi tetőre, ahol rommá tört régi Suzuki vár félprofilban,
három halottat vág ki egy tűzoltócsapat a fejen álló munkásszállító kisbuszból,
visszahallgatom háromszor, hátha a hangsúlyokból kitalálom, mit akar. De
semmi. Morc, mord, fád, savanyú, pontos és konkrét, nem vagyok okosabb.
Mindig szeretem, ha N. N. akar valamit, amikor ötlete támad, mert többnyire
én voltam aktív minden sávban. Nem gondoltam, hogy hat év után is szeretem,
ha N. N. ötlettel áll elő. Lövök néhány nem túl agresszív fotót, ami nem könnyű,
mert az úttest közepéről mindkét árok irányába kanyargó patakokban folyik a
vér, az olaj, és lelépek. A részletes adatokat majd otthon kihámozom a rendőri
jelentésből, a tűzoltókéből vagy a mentős átküldi. Remélem, egyik roncsban
sem ül megyei pártvezető, akiről alaposabban kellene tájékozódnom.

– Indulok a városba – mondom N. N-nek. – Tizenöt perc.

Ott ül, ahol egy hete hagytam, előtte talán ugyanazok az üvegek, de a far-
mering ugyanaz, a rövidnadrág biztosan ugyanaz, és a szúnyogriasztó illata
is, ami körbelengi. A kopott bőrtáska a sarokban, az is ugyanaz.

– Gyors voltál.

– Igyekeztem. Nálunk a lap érdeke megelőzi az egyéni érdekeket.

– Ez jó. Tudsz még hasonlót?
– Tudok.
– Akkor nyomd. Vedd elő a diktafont, és kapcsold ki. Amit mondok, ket-
tőnkre tartozik.

N. N. pontosan tudja, hogy mindent rögzíték, ha kell, ha nem. A főnök uta-
sításait, a telefonos rendőri információkat, a szemtanúk szavait, mert amikor
valaki későn kapcsol, az ügyvéd későn figyelmezteti, hogy olyat közölt velem,
ami nem tartozna a nyilvánosságra, én pedig már megjelentettem, akkor itt
áll a digitálisban, hogy ez és ez van, nem perel, mert elbukja. A per az újságíró
keresztje. Időt visz, hasznot nem hoz (csak ritkán). Ha megszólítok egy ide-
gent valami helyszínen, megbecsülöm, a kerek százból hány százalék a fickó-
ban a perre való hajlam.

– Rendben – mondom.

Kiszedem a mellényzebből. Olyan karcsú és vékonyka, hogy a flaneling
zsebében elfér feltűnés nélkül. Kikapcsolom, bedugom az újság alá, és arra
gondolok, meg kellene találnom a szakembert, aki képes belőni a szerkezetet
úgy, hogy látszólag kikapcsolom ugyan, de attól még működik egy második
rendszer, a tartalék.

– Költői vagy.

– Mindig költői vagyok.

Ülünk. Én várom, hogy kibökje. Ő is vár, hogy kibökje. Megfontoltan gyűjt
rá, megfontoltan várja, hogy ülepedjen a sörhab, iszik korty Unicumot, las-
san élvezi ki minden ízét együtt a füsttel. Figyelem, mert soha nem láttam
ilyen gonddal kimondani valamit. Nem vagyok szokva. Pikk pakk, ha
kemény, és akkor vége az életnek. Amikor. Amikor nem, akkor jót mond ki
egyetlen másodperc alatt. Az meg jó. Most tanácstalan, szőrös szerencsétlen-
ség a Vándor lócáján. A sarokban.

– Azt szeretném kérdezni – kezdi körmönfontan –, hogy találsz-e két elfo-
gadható ellenérvet arra a felajánlásra, hogy lélekölő, véres száguldó riporter
munkádat lecseréld egy jól fizető titkárnői állásra.

Bumm. Megszülte. Nehéz volt.

– Atyaég! Nincs érvem a nemre. Mindig jól fizetett titkárnő szerettem
volna lenni, a főnök ágyasa, babája, aki drága ékszert kap név- és születésnap-
ra, nőnapra könnyező fokföldi ibolyát gyémántból, arany tányéron.

Ilyesfélére számítottam. Megforgatom a kést.

– Teoretice? Mert nincs még hasonló felajánlásom se. Ha a kérdés teoreti-
kus, a válasz az, hogy nincs ellenérvem. Éppen elegendem van a gyilkosságból, a
balesetből.

Hümmög. Fújja a füstöt, forgatja a poharat az újság mellett.

– Akkor is, ha én vagyok a főnök, aki még soha nem vett fokföldi ibolyát?

– A főnök konkrét személye tárgyaltalan az ügyletben, teljesen mindegy, ha
a többi stimmel – mondom. Tudom jól, hogy megbántom vele, látható.

Csücsörít.

– Talán mégse annyira tárgyaltalan.

Hallgatunk, nézem a kezét, és arra gondolok, hogy a fejen álló kisbusz törött, belapult ablakán egy kar és egy ökölbe szorított kéz nyúlt ki az úttestre, és amikor a másik oldalon dolgoztak a tűzoltók, mozdult a hüvelykujja, mintha jelezne. Elvettem arcom elől a gépet, hátha a nézőke csalja a látványt, akkor újra mozdult. Nem telt hosszú időbe, hogy kiderüljön, test nem tartozott a karhoz. Az idegek játéka. A tűzoltóké a másik oldalról.

– Beszéljünk pontosan – nézek rá. – Azt akarod, hogy menjek veled Botswanába?

– Igen. Világot látnál, írhatnál egy remek útikönyvet, kiszabadulnál a városból, és én se lennék egyedül a világ másik végén.

– És?

– Mit és?

– Megcsinálod fél, mondjuk egy év alatt a munkát, ott vagyok veled, utazgatók, ölelgetlek, írok egy remek útikönyvet, hazajövünk, és?

– Az és egy későbbi ügy – morogja. – Nem kell olyan kurvára ismerni a jövőt, nem mondtam még? Ne válaszolj azonnal. Van rá tizenkét órád. Holnap le kell adnom az adatokat a vízumkérelemhez, ki ne csússz az időből.

– Állj le! Ne szórakozz, rendben? Az adataimat kell leadnod?

– Igen. Az enyémet már elküldtem, közben megkérdeztem a barátomat, mi volna, ha titkárnőt vinnék magammal. Azt válaszolta, természetes, úgy szervezzem, ahogy nekem a legjobb, azonnal küldjem az adatokat.

– Esetleg nem kellett volna érdeklődnöd nálam, hogy mit szólok Botswanához, baszod?

– Azt teszem éppen, nem?

– És kapok tizenkét órát?

– Ami jó, azon nem kell hetekig kotlani.

– Nem vagy elszállva kicsit? És ha vőlegényem van?

Botswana? Igen. Miért is ne?

Ez a kérdés. Csak megszövegezett feltételekkel, előnyös szerződéssel, mindent pontosítva. Soha többé nem ismétlődhet meg, hogy egy buliból összetörve, üres batyuval lépek ki.

– Én is akarok megállapodást – mondom. – Rendes, mindenre kiterjedő munkaszerződést száz pontban.

– Mire gondolsz?

– Mindenre, ami csak eszembe jut. Pénz, szállás, biztosítás, szabadság, ebéridő, munkaruha, munkaeszközök, önálló akarat. Még az is szerepeljen benne, be kell-e kapnom, ha nincs kedvem, és ha nincs, milyen retorzióra számítsak.

– Hehe – vigyorog.

Nem vesz komolyan.

– Semmi hehe. Tizenkét órát kaptam, hogy döntsek, én négyet adok, hogy megfogalmazd a kettőnkre vonatkozó szerződést, és átküldd, hogy dönthessek.

– Rendben.

– Ha látom, és ha jó a szerződés, döntök, titkárnő leszek, utazom veled a napfényes Afrikába. Négy óra, ne felejtsd. És most megyek, mert meg kell írnom a nyergesi hullahelyszínt, ezért kapom a fizetést, ebből élek.

Várom a megszövegezett szerződését. De nem küldi.

Nem küld semmit. Én se adom meg a kért személyes adatokat a vízumhoz. Ráadásul másnap reggel üzenet ébreszt, apám kórházba került, azonnal menjek haza. A kórházban is, otthon, anyámmal is minden órában legalább kétszer eszembe jut, hogy úton a szerződéstervezet, én pedig átnyomhatom az előkészített adatokat. De semmi.

Az sms-t pedig egy héttel később olvasom, miután hazajutok; a munkatelefonomra küldte az adott nap éjszakáján: „100 pont helyett. Minden úgy lesz, ahogy akarod, nem kell szerződés, francba a szerződéssel, csak nem pereskedünk, liba! Szeretném, ha velem jönnél. Küldd már a mélt, az ég áldjon!”

Tudom, pontosan tudom, mi, melyik szó mit jelent. És igaza van. Mit jelent. De késő. Így késő. A munkatelefont nem látom csak napok múlva.

Nem hívom, ha így alakult, ilyen szerencsétlenül.

*

Decemberben interjúra keresem, ahogy eredetileg megbeszéltük, mintha mi sem történt volna, nem reagál. Csak a hír érkezik a haláláról, a bivalycsordáról. Az információ forrása ismeretlen. Hiába kutatok napokig a gazdag magyar gyémántkereskedő után, semmiféle botswanai kimutatásban, lakcímtörzsekben, kereskedelmi összesítőben nem szerepel olyan név, ami akár nyomaiban emlékeztetne egy magyar névre. Írok a konzulátusnak, hogy segítsenek.

Nem hiszek ál hírnek. Láttam már N. N. halálhírét. Felénkfelé úgy tartják, akinek halálhírét költik, soká él. Ez éltet most.

Itt tart a történet.

Van esélye, hogy rémhír, mém, kósza hülyeség, esetleg reklámfogás.

N. N. és a bivalyok egy térben, jobban belegondolva, mert tartott a kiszámíthatatlan nagytestű állatoktól, elefánttól, zebrától, tehéntől, elég összeférhetetlen. Ahol N. N., ott nem mozoghat bivalycsorda.

Várunk a hivatalos megerősítésre.

Csontó Lajos, a rejtőzködő művész

Művészet Számunk Munkácsy Mihály-díjas képzőművésze 1985–1990 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt sokszorosító grafika szakon. 1990–1992 között ugyanitt végezte el a mesterképzőt. 2005-ben a Római Magyar Akadémián volt ösztöndíjas. 2006-tól az egri Eszterházy Károly Főiskola vizuális művészeti tanszékének docense. A rendkívül sokoldalú Csontó Lajos munkásságát, törekvéseit, alkotói fel-fogását három méltatója: JOKESZ ANTAL, TATAI ERZSÉBET és PELESEK DÓRA szövegeiből vett szemelvényekkel mutatjuk be.

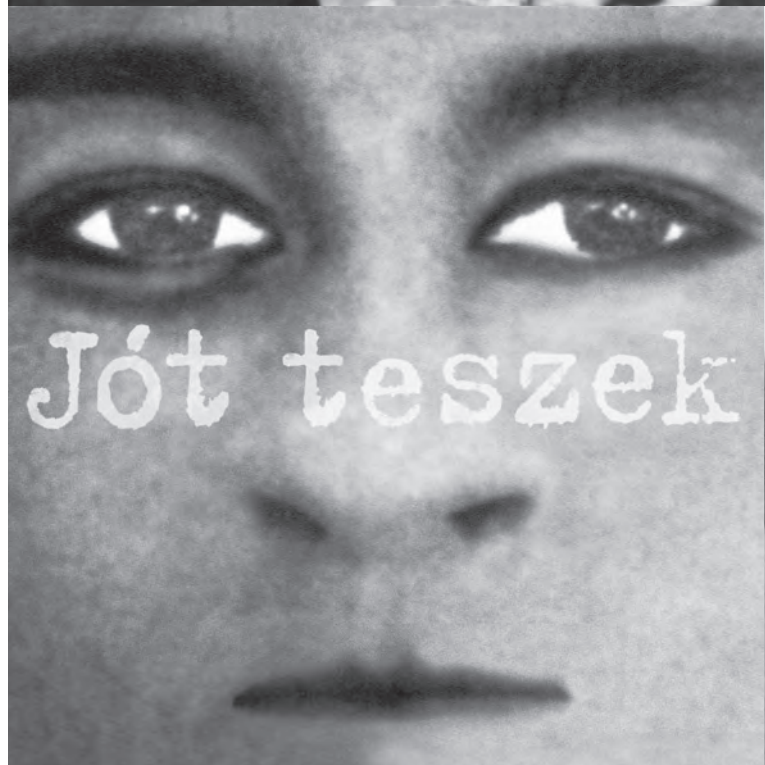
„De mi köze Csontónak a fényképezéshez, hiszen érettségi után a Práter utcában ötvösként tanult, majd a Képzőművészeti Főiskolán szerzett grafikus diplomát 1990-ben. Bár

Mindent értek, apa,
Istenem,
1999, fotó

a fotóval már a főiskola előtt is kacérkodott, csak jóval az 1992–95-ig tartó Derkovits-ösztöndíja után kezdett el tudatosan alkalmazni fotografikus eredetű képeket a munkáiban. Csontó fotóalapú munkásságában (szándékosan nem foglalkozom itt a videó és más installációs munkáival, environmentjeivel) jelentős állomás volt, mikor a '90-es évek vége felé először montírozott szöveget fényképre. Így beszél erről egy interjúban: »Ekkor születtek a fotók és az ezekhez társított szövegek, amelyek először nem is művészi szándékkal kerültek egymás mellé, hanem inkább terápiás, önmeghatározó céllal. Az így létrejött szöveg-kép együtteseket magamban zanzásított filmeknek hívtam, mert a sokszor buta, banális képek a sokszor szintén közhe-lyes, ironizáló vagy önellentmondáso-kat hordozó szövegekkel valamiféle kitágított teret hoznak létre, amelyben már lehetett mozogni az időben előre vagy hátra.«*

Az idézett mondatok alapvető fontossággal bírnak, ha a képei születésének körülményeit vagy az alkotói motivációt keressük. Viccesen azt is mondhatnánk, a főiskola után sokáig tengő-lengő, a helyét nem találó fiatal művész végül magába szállt, és befelé fordulva a saját banális életének elemeit rakosgatta össze. Ekkor

Hamis hűség; Türelem;
Jót teszek; Maradj még;
1999, fotó

talál rá arra a »belső térre« is, amelyben még tükröződik a beszűrődő külvilág is, ám biztonságos és öntörvényű menedéket nyújt, ahol nem kell racionálisan megfelelni az élet kihívásainak és kényszereinek. Ezeket a verbálisan kimondva »butaságnak« tűnő, egy-két szavas belső vívódásokat,

ambivalens érzéseket vetíti rá aztán tipográfiai gondossággal azokra a bizonytalan eredetű, szemcsés, kezdetben fekete-fehér, később a színes reklámok parafrázisait idéző belső

képekre, amelyek fedésbe hozhatók vagy ütköztethetők a verbális jelentéstöredékekkel.

Azon persze érdemes most is elmorfondírozni, hogy honnan származnak a »belső képeink«, egyáltalán: milyen képe-

ket hurcolunk tudat alatt magunkban, van-e ezeknek köze az eddig megélt életünkhöz, vizuális környezetünkhöz, vagy éppen a globalizálódó médiához – netán az álmainkhoz?

Párbeszéd,
2000, fotó

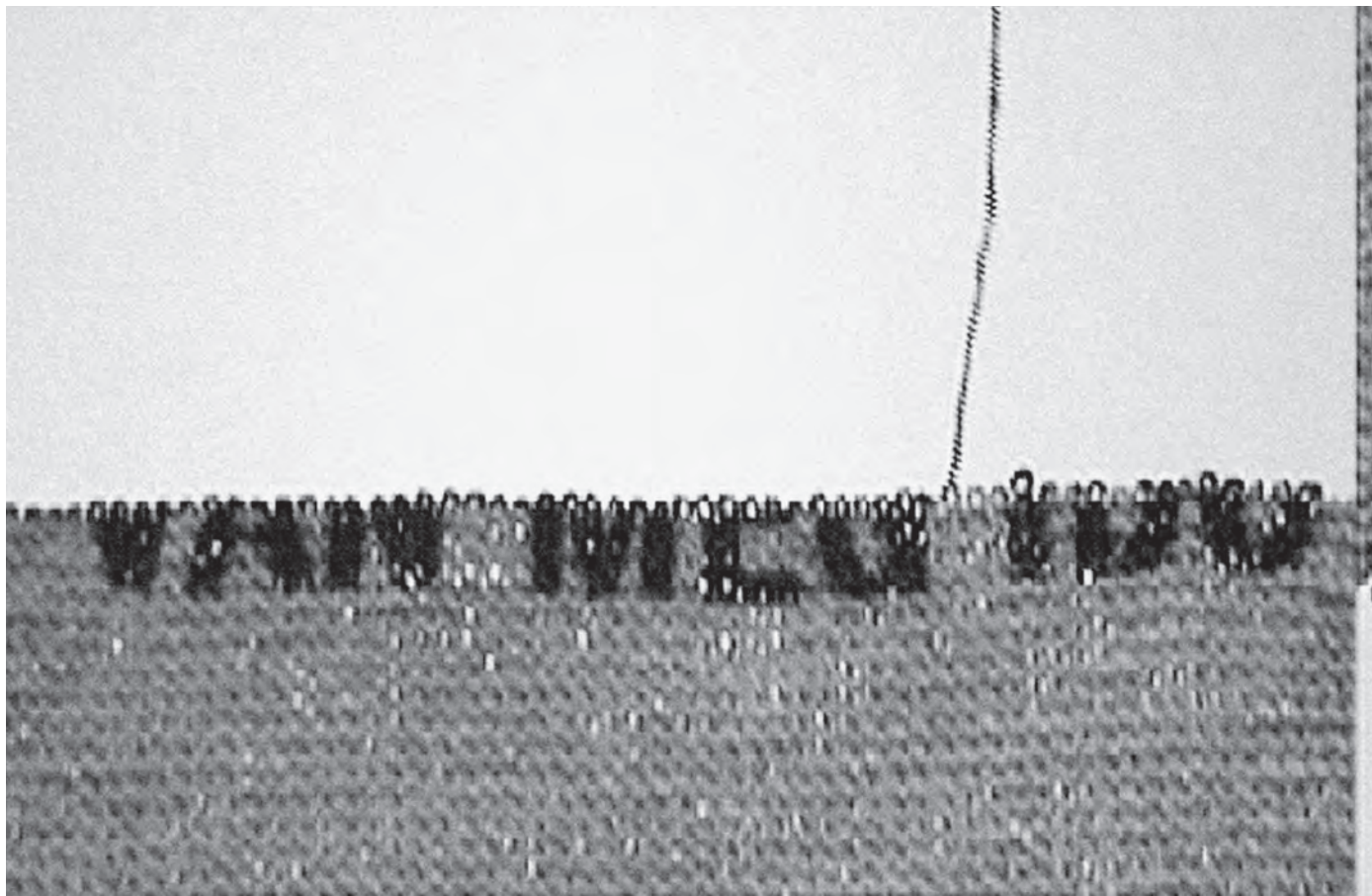

Ha pedig léteznek bennünk olyan »ősképek« is, amelyek születésünk előtt keletkeztek, azok hogyan hívódnak elő a tudatban? Vagy csupán asszociációs véletlenek játéka és szövevénye az egész létezésünk? (...)

Az már eddig is látható volt, hogy Csontó Lajos életművének legfontosabb munkái nem a képeken látható valóságról szólnak. Ilyen értelemben tehát Csontó elkötelezett konceptualista, akit nem az objektív előtti világ látványa köt le, még csak nem is kifejezetten annak fizikai képe, hanem e kép jelentése. Ezt a képi jelentést vonta be a feliratokban rejtőző lírai utalásokba vagy morális jellegű vívódásaiba. Nem véletlen tehát, hogy Csontó az utóbbi években a képiséget általában érintő jelentésbeli változásokra mint műveinek egyik alapanyagára is figyel, és újabb munkáiban reagál is ezekre. A Dorottya utcai kiállításának tanúsága szerint nem ment el szó (és kép) nélkül a fotografiai hitelességet érintő viták mellett sem. Látszólag egy konceptualistának nem sok köze van ehhez, hiszen Csontó eddig sem tulajdonított jelentőséget annak, hogy az általa felhasznált képekhez hogyan jut hozzá, maga fényképezi, esetleg rendezi is a jeleneteket, vagy éppen valahol talált képként kölcsönveszi, és átalakítja azokat. Ha viszont az általa is érintett és használt művészeti ágban (esetünkben a »valóságghűnek« titulált fényképezésben) valamely közmegegyezésen alapuló ábrázolási modell alapja válságba kerül, ott törvényszerűen megváltozik valami a (képi) kommunikációban is. Most nem kifejezetten a dokumentarizmus körüli

hazai vitákra gondolok, de azért ez sem hagyható figyelmen kívül az újabb munkái kapcsán, hiszen éppen a vizuálisan megjelenített valóság elbizonytalanodásának különböző szintjeire játszik rá szinte az összes, a Dorottya Galériában kiállított képe is. (...)

Ami a kamerahasználatot illeti, Csontó a képzőművészek között talán a leginkább »fotós vénájú« alkat. Némelyik képén az objektív előtti valóság csaknem olyan sokrétű képi struktúrában jelenik meg, akár egy kellően gyors tér- és időérzékeléssel megáldott riporter esetében (például a Dobó téren verekedő gyerekeket ábrázoló felvételén). Hogy mégsem lesz belőle a Magnum fotóriportere, annak több oka is van. A nyilvánvaló okokon kívül például az is, hogy lélekjelenléte ellenére Csontó egy pillanatra sem veszi

komolyan a képekbe rögzült »valóságot«. Ilyen szentségtörést persze csak egy képzőművész engedhet meg magának! Láthatóan arra sem törekszik, hogy valami égbekiáltóan fontos dolgot vagy pillanatot rögzítsen, ezért fotói az alkotói narratíva szempontjából is nyitottak, retorikailag is lezáratlanok, szinte szabad kifutást engedve a hatalmas képfelületeket végigpásztázó, történés vagy jelentés után kutató szemnek is. Nézője válogatja viszont, hogy ki és mikor fedez fel e homogénné formált képi felületekbe rafinált módon belesimított

idegen elemet, mint egy másik világra nyíló átjárót, amelyen át aztán kisétálhat – vagy kimenekülhet – a galéria képi valóságából.”

(JOKESZ ANTAL, *Fotók által homályosan, Csontó Lajos kiállításáról, Fotóművészet, 2008/2.*)

„A köznapi és a metafizikus Csontó Lajos számos munkájában a saját identitásának kérdésével foglalkozik, alapvetően mégis rejtőzködik. Ahogy a legkülönbélebb dolgokat átváltoztatja, úgy – a transzmutáció csodájának képi illúzióját létrehozó technika segítségével – változtatja át munkáin saját magát is. Saját arcképének transzformációja amennyire önmegmutatás, annyira elrejtőzés, de még

inkább keresgélés, az önazonosság keresése. A *Reflex* (2003) című videóanimációján 5, egymás mellett vetített önarcképe alakul át lassan más-más arcokká, férfiak és nők arcává. A kisbetűkkel futó aláírás »örökre hurcolom hiszékenységet / örökre őrzöm hiszékenységet« rejtélyes – a képeknél sokkal inkább a szöveg vár megfejtésre. Önvallomás vagy játék? De ha egyik vagy másik is, milyen kapcsolatban áll a folyton változó arcokkal? Nem magyarázza egyik a másikat, inkább bonyolult kapcsolatokat, személyes

asszociációkat indukál, olyanokat, amik sokkal inkább elvezetnek a konkrét arcoktól, személyektől egy metafizikai valóságba. Csontó rejtőzködése azonban nem ilyen módon érhető tetten elsősorban, hanem inkább abban, ahogy általában kevés személyest mutat meg, távolságtartó és hűvös. Jellemző médiuma a fotó, videó és a szövegek;

dezilluzionál, csak szembesíti a »fel-lengzős, transzcendens« hangzást a mechanikussal. Ezt a gesztust mindazonáltal érthetjük úgy is, hogy egymással fedésbe hozza a látszólagos ellentéteket: a gépiesség is okozhat

saját kézjegyet nagyon ritkán mutatja meg, csupán pályája elején állt ki rajzokkal, a későbbi rajzos motívumok is rendre közvetítettek – ahol egyáltalán látunk rajzokat. Ilyen kivételes a *Dobos* (2004) című animáció (a rajz persze itt is áttételes, de legalább jól látszik), a fekete alapon nagyvonalú, egyszerű eleganciával megrajzolt *Dobos* némán zenél, csak néha egészíti ki egy installáció, amelyben a cintányérokat egy motor üti gépiesen egymáshoz. Ez a hangzás a látványból kiindulva elképzelhető zene mágikus erejét kivonja. Ám Csontó nem feltétlenül

spirituális élményt. A különböző jelek eloldhatók egymástól – állítja Csontó a *Csettintésben* (2004) is, ahol egy csettintő kéz egyszerű látványa alapján elvárt hang helyett sípoló, pengető, susogó hangok lepnek meg, illetve a hangtalanság fruszt-rál, tölt el várakozással vagy türelmetlenséggel. Vajon létezik-e kapcsolat a köznapi és metafizikus

között, ha igen, megtalálható-e, hogyan közelíthető meg; ha nem, létrehozható-e? – folytatja később is Csontó elkötelezett kutatását. (...)

Csontó az élet számos kérdésével foglalkozik: játék, szerelem, pénz, zene, idő, médium, identitás egyaránt témája.

társuló fizikai dolgok, avagy elvont fogalmak – tágabb értelemben véve pedig jelölő, jelölt, jelentett és a ténylegesen jelen-való; a képi látványt felül- vagy átíró betű, illetve a szavak értelmét kiegészítő/kikezdő-érvény-

Divergens érdeklődéséhez azonban médiumtudatosság társul. Míg elegánsan egyszerűek megoldásai, metaforákat, talányokat és jelentés-lehetőségeket halmoz egymásra.”

(TATAI ERZSÉBET, És meglátá a számár, Összefoglaló tanulmány Csontó Lajos munkásságáról, in Csontó Lajos: Good Bless, Paks, Paksi Képtár, 2011)

„Csontó Lajost pályája kezdetétől foglalkoztatja az írás(kép), a betű, a betűkből összeálló szavak és az egyes szavakhoz

telenítő vizuális tartalom – ambivalens viszonya. Vállaltan saját történetét írja, gondolja, alakítja tovább minden egyes munkájával. Az ismertség közepette is rejtőzködő, töredékes, enigmatikus személyes története azonban – önmagának mint arccal rendelkező individuumnak a művei(be)n való gyakori vizuális megjelenítése ellenére is – a konk-

rét (élet)történeten túli univerzális elbeszélés. A szavak és a dolgok egymásra hatásának krónikája, az eizensteini montázselméletre emlékeztető, az asszociatív kapcsolatok jelentésteremtő erejére épülő képi működés folyamatos művész(et)i modellezése.

Csontó számos műfajban alkot párhuzamosan.

A neokonceptualista kezdetek, az expresszív emblémák használata után az alkalmazott grafika és a fotó műfajainak tudatos ötvözésében folytatódott a kilencvenes évek konzekvens struktúrakeresése. Miközben az önmagukban álló, alapvetően a hajdani írógépek tipográfiai jegyeit idéző betűk lassanként egyszerű szavakká (Istenem), mondatföredékekké, közhelyes mondatokká (Nem tartozom semmivel), oxymoront (pontos emlék, tétlen jótévő) vagy paradoxont tartalmazó, ironikus jelentésteli objektumok-

ká (Rossz is vagyok, meg jó is) forrtak össze; úgy a sokszor archetipikus fényképek, számítógéppel manipulált fotogramok is lassanként a vizuális és verbális szimbólumok terepévé, eredendően dichotomikus világunk leképezőjévé, vagyis sajátos asszociatív (jelentés)mezővé lényegültek át.

A kétezres években teljesedett ki a metaforikus gondolattársítások lehetőségének vizsgálata, illetve a banalitással asszociált verbális és vizuális egyértelműség képzőművészeti megkérdőjelezése. A fotók mellett Csontó videoműveket és (video)installáció-

kat hozott létre: az idő dimenziójának ki-, illetve felhasználásával, valamint hanggal – emocionális többletet hordozó zenével – támogatva látható (kép) és olvasható (szöveg) lát-szólágos harmóniáját, avagy önmagát leleplező ambivalenciáját. (...)

Talán ez a legnehezebb: létrehozni valami váratlant a mindenki számára jól ismert közepette. Annak a különleges képességnek a kifejlesztése, hogy szokatlan formába tudjuk rendezni eredendően tautologikus természetű nyelvünk elkoptatott elemeit. Hogy a mindenki számára más-más érzelmi, gondolati töltettel rendelkező, alapvetően azonban mégiscsak hasonló asszociációkat felidéz(tet)ő szavakat egyszerre ravaszul és rutinszerűen, a sztereotípiákat, a személyes történeteket időlegesen háttérbe szorítva, a meglepés váratlanságának erejével kapcsoljuk egymáshoz.

Mert van valami rendkívül izgalmas a képzettársítások katalizálásában. Abban a folyamatban, amikor a – látszólag

– hanyagul egymás mellé szórt szavakból, mondattöredékekből szokatlan asszociáció születik, és az unalomig ismételt fogalmakat reprezentáló/leképező/előhívó nyelvi eszközök jelentésmezeje egy pillanatra felfüggesztődni látszik.

Aki tehát nem éri be a szavakkal és a »puszta valóságos dolgokkal«, hanem minduntalan e kettő viszonyát értelmez(tet)i, annak – akár egy valódi tolvajnak – a megfelelő pillanatban és a megfelelő nyelvi elemekkel kell elállnia mások megszokott mentális működéseinek útját. A meghökkenés termékeny pillanatát, a váratlanság okozta zavart kihasználva pedig el kell lop-

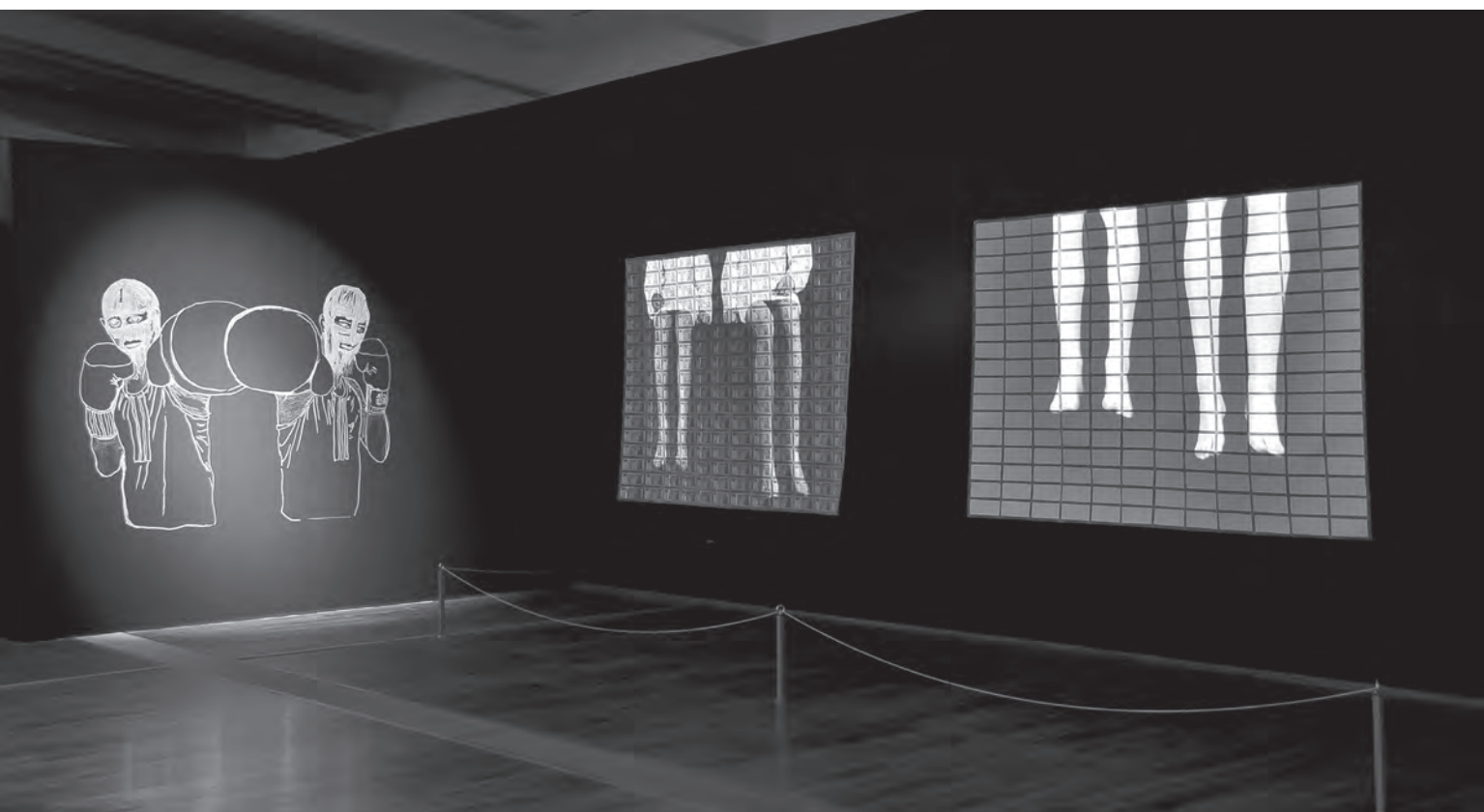

nia, el kell rejtenie a régi asszociációkat – hogy új kapuk nyílhassanak meg az új jelentések, az új interpretációk számára. (...)

Vajon azért fényképezünk, hogy emlékezzünk? Vagy ellenkezőleg: azért fotózunk, hogy csupán a fényképre emlékezzünk, s minden képen kívüli pillanatot játékon eltemessünk magunkban?

A legtöbbször talán dokumentációs célból gyártjuk a képeket, amelyeknek egy részét (a nagy részét) utólag – hiába, ilyen a digitális fényképezés természete és létmódja – valószínűleg életlennek, bemozdultnak, elmosódottak, homályosnak, előnytelennek, irrelevánsnak, netán unalmasan tautologikusnak bélyegezzük. Aztán kitöröljük. A potenciális emlékeinkkel együtt. Csak azt tartjuk meg, amely abban a pillanatban érdemesnek tűnik az archiválásra. És aztán

nincs visszaút: az a kép, a megsemmisítésre ítélt, megszűnik létezni, nincs többé. Pedig sokszor éppen azok a fotók az érdekesek, amelyek mi magunk talán rosszul festünk, vagy amelyeket első felindulásból kitörölnénk. Például egy épületet fotózunk, talán már tizedszer, s csak a tökéletes képet szeretnénk megtartani. Mármint a tökéletes képet – a szóban forgó épületről. Így aztán az épületre fókuszálunk, s bosszankodva konstatáljuk, ha remekül megtervezett kompozíciónkba besétál egy ismeretlen alak, vagy ami még rosszabb, egy figyelmetlen turistacsoport.

Hopp! Egy kattintással töröljük is az önhibánkon kívül rosszul sikerült fotót.

Nem így Csontó Lajos! Ő megőrzi, s csak jóval később, egy egészen más lelkiállapotban, tudatosan a véletlen koincideneciák után kutatva szelektálja saját, utazásai során született képeit. Mert ki tudja, később talán kiderül, hogy mégsem az épület volt a lényeg, hanem a képbe beúszó ismeretlen emberek egyike, vagy három nő találkozása a párizsi utcán, miközben árnyékaik – Csontó Lajos utólagos komputer-manipulációjának (is) köszönhetően – önálló életre kelve az angyali üdvözlés emblematisz jelenetét imitálják. (...)

Csontó Lajos képeinek minden konkrétsága, a feliratok látzólagos banalitása ellenére, az emlékezés és emlékgyártás – legyen az a fényképezés, avagy hajdani szituációk, mondattö-

redékek verbális és vizuális felidézése –, netán a videók, installációk szerteágazó, de mégis több oldalról megközelíthető szimbolizmusa dacára, be kell látnunk, hogy egy kissé zavarba ejtő művés(s)z(ett)el van dolgunk.

Csontó nemcsak szöveggel és képpel, hanem a változatos formá(k)ban megnyilvánuló hiány eszközével is kiegészítésre, interpretálásra készíti a mindenkori szemlélőt.”

(PELESEK DÓRA, *A szavak és a dolgok, Csontó Lajos munkáihoz, Műút 56/24.*)

Összeállította SZILÁGYI ALADÁR

Vicces sztori,
2013, Modem-enteriőr

KÓNYA ESZTER

A képalkotás intuitív gyakorlata

*„Az az ember, aki soha nem hibázott,
soha nem próbált ki semmi újat.”*

ALBERT EINSTEIN

**KÓNYA ESZTER a Partiumi
Keresztény Egyetem képző-
művészet szakának har-
madéves hallgatója.**

Lehetséges az alkotási folyamatról szavakkal beszélni konstruktív jelleggel anélkül, hogy a kimondatlan varázsát szétrombolnánk?

Anthony de Mello az önfeledtség értékéről ír. Fontos, hogy olyan tevékenységeket végezzünk, amelyeket önmagukért szeretünk csinálni, és nem valamilyen konkrét cél vagy a hasznosság érdekében. A rózsza nem tud önnön szépségéről, de önfeledten élvezzi az illatozást, nem is tudna másképp tenni. A lámpa sem tud önmaga fényéről, feltétel nélkül világít bárkinek. Egy munkatevékenységnek ezen erő-feszítésmentessége, könnyedsége nemes, és ez a minőség az emberi élet boldogulását segíti. Ilyenné szeretném tenni a saját alkotási folyamatomat.

Hamvas Az *írás platonizmusában* írja, hogy a fontos dolgokat nem szabad szavakba foglalni. A szavak profanizálnak, a szó megöli a gondolat teremtő erejét. Márai Sándor következő megfogalmazását kapcsolnám még e gondolatkörhöz: „Az okosakkal lehet beszélni. A bölcsekkel lehet hallgatni.”

A fenti felvezetés után az intuitív alkotási módszer kérdéseit kísérelem meg körbejárni, a tévedés jogával élve, számítva arra, hogy nem fogok minden kérdésre választ kapni. Legalábbis szavak formájában nem.

Ráció és intuíció, külső és belső

Az európai művészekre sokáig az volt a jellemző, hogy a helyszínen megfigyelés alapján igyekeztek visszaadni a

rajzfelületen az optikai látványt; ez racionális, pontos analitikus hozzáállást sejtet.

Ezzel szemben a japán művész sétát tett a hegyen, majd visszatérve műhelyébe, pár könnyed, expresszív ecsetvonással megragadta a hegy lényegét, miután a saját „belső szűrőjén” az keresztülment. Az eredmény így személyesebb, egyedibb.

A párhuzam ugyanígy megfigyelhető a keleti és a nyugati klasszikus zene megközelítésében. A nyugat-európai klasszikus zenészek képzése világosan megszabott: napi öt-hat óra gyakorlást feltételez a technika elsajátításához. A zeneszerző által pontosan megkomponált mű kottáját kapják kézbe, és technikailag hűen visszaadják, ahhoz igazodnak. Míg a keleti klasszikus zene alapvetően improvizálást feltételez. Az indiai klasszikus zenész is keresztül-megy a hangszeres technika elsajátításának évein, a pontosan megszabott gyakorláson, de a tényleges

zenemű előadásában nagy szerepet kap a személyes, belülről fakadó improvizálás, a pillanat és a véletlen jegyében. Mintha sokkal inkább a folyamat számítana, mintsem egy előre megszabott cél.

Ez a párhuzamom valószínűleg nem általánosítható keletre és nyugatra minden esetben, ám érdekes megközelítésnek tartom, s lehet némi igazságértéke.

Az olyan alkotási megközelítés, melynek nincsen előre elhatározott célja, a folyamat élvezetéhez enged, újfajta kreatív szabadságnak utat nyitva. Nincs koncepció és elvárás a művész részéről a végeredmény kapcsán. „Van az ecset, a lap és vagyok én.” Hármunk közt játszódik le a történet a pillanat kegyéből. Ha félremegy a vonal, mindig lesz újabb és újabb üres lap.

Ebben a megközelítésben az alkotó önmagát szűrőnek fogja fel, aki valami mást közvetít a lapra, és a tartalom, mellyel kapcsolatba szeretne lépni, nem az egója. Esetleg azon hite vezérli, hogy a transzcendens közelébe léphet alkotás közben, illetve hogy bizonyos művészi törvényeket nem szükséges könyvekből megtanulni: a világ önálló szemlélésével ezt elérhetjük, az ember magától ráérezhet pl. az aranymetszés arányaira rajzoláskor, anélkül hogy matematikailag kimérné. Nem föltétlenül az elismertség, társadalmi státusz elérése a célja egy művészi cselekvésnek. A rajzolás tevékenységét fel lehet fogni a kontempláció, meditáció alkalmának, sőt, adott esetben imával egybekötött cselekvéssé is válhat.

Úgy gondolom, hogy a racionális, analitikus, technikai pontosság attitűdje nem magasabb rendű az intuitívabb tudáshoz, belső látáshoz kapcsolódó művészi életformánál, sem ez utóbbi nem magasabb rendű az előbbinél. Valamint a racionális, egzaktan megfogalmazható munkamódszernek az emberi élet bármely területén mindenkre való egyöntetű ráerőltetése nem szerencsés.

Az, hogy egy alkotónak a kettő közül melyik megközelítés gyümölcsözőbb, vagy milyen arányú kombinációja a fentieknek, egyéni beállítottságtól függ. Szempont az intellektus típusa, az érzékenység foka, az introvertáltság vagy ext-

rovertáltság mértéke, az érdeklődési terület, a belső motiváció, a feladat jellege stb.

Camus a két hajlam egyensúlyáról így fogalmaz: „Csakis a földhözragadság és a költőiesség egyensúlya teszi lehetővé, hogy az érzelem tisztánlátással párosuljon.”

Intuitív gyakorlat

Egy intuícóra alapozott kreatív gyakorlatot végeztem, melynek során egy fogalmat – a felhőt – vettem alapul. A rajzolás gyorsan, spontánul történt, kezdetben a cél a felhőnek egy vele ellentétes vizuális tárggyal való társítása. Ilyen volt a ragadozó állat állkapcsa, a kalapács. Az eredmény szürreális, a szokatlan kategóriájának elérése, feszültségteremtés, illetve lehetséges narratív ötletek előbukkanása. A második körben a felhővel kapcsolatos fogalmat, a báránnyel felhőt közelítettem meg képi síkon. A báránnyel felhő így szürreális karakterként jelent meg, emellé még hozzárendeltem egy ellentétes elemet: a farkast. A felhő puha, kerek formái és a farkas hegyes alakja feszültséget hozott létre.

A vázlatozás egyszerű, gyors ötletkivetítésre alkalmas eszközökkel történt, mint amilyen a filc, a marker, az ecset és a tinta, közönséges A4-es fénymásolópapírra. A vázlatozásból későbbi vizuális narrációhoz vagy plakátokhoz születhetnek alap gondolatok, képi ötletek, motívumok. A vázlatfüzet (sketchbook) folyamatos

vezetése, frissítése különösen hasznos egy hosszú kifutású alkotói tevékenység esetén. Az alkotó végigtekinthet az elmúlt időszak motívumain, egy-egy évvel korábbi firkában megláthat egészen friss szemmel egy lehetőséget, ami újonnan gondosan kivitelezett műben ölthet testet. Megrendelések esetén is gyakran a vázlatfüzet fellapozása kínál építő támpontokat.

A fenti spontán gyakorlatnál hasznos a humoros megközelítés, mely kizökkent a megszokott drámából, gátlásokból, a látókört szélesíti, újfajta lelemények, összefüggések, akár „bölcsségek” megtalálásához vezethet.

Más olyan egyszerű, mindennapi szavakkal is kipróbáltam ugyanezt a gyakorlatot, amelyek formailag is fantáziadús továbbszövéshöz adnak teret, esetleg némi jelképes réteg-gel is bírnak. Ilyen az esernyő, a szem, a száj.

A könnyed rajzolási tevékenység eredménye több rajzlap megtelése lett, ezeket egymás mellé helyezve friss szemmel áttekintettem. Külső véleményt meghallgattam, mások benyomásait a saját megérzéseimmel egybevetve kiválasztottam a jobban sikerült munkákat. A rajzok értékelése többféle lehet; a rajz adott esetben gondolatot hordozhat, koherensnek nevezhető asszociációkat, gondolati mélységet, más esetben egyszerűen frappáns, humoros töltettel bír. Előfordul, hogy a formai érdekessége önmagában figyelemreméltóvá teszi a rajzi kísérletet.

Ezután a képekről jó felbontású fényképet készítettem, és Photoshoppal letisztult fekete vonalas rajzokká alakítottam őket átlátszó háttérrel. Egyes helyzetekben előnyére vált a rajznak a digitális beavatkozás, az egyenes és görbe vonalak ritmusa érdekében, a brush tool és eraser eszközökkel. A színezés egységes színfelületekkel történt szintén brush toollal, élénk színek kontrasztjából kiindulva, a program layeres lehetőségét felhasználva alászínezéssel.

Színezéskor egy fekete vonalú, színezésre váró rajzot rövid ideig szemléltem, tartalmára, hangulatára ráhangolódtam. Ekkor automatikusan bevillant egy lehetséges domináló szín. Első lépésben az egységes hátteret választottam ki, majd ehhez idomult a rajta szereplő kisebb ele-

mei színe, kerestem a színnel való kiemelés lehetőségeit. Mivel a rajzok egyszerű formai eszközökkel készültek, valamint inkább a reklámgrafika irányában kísérletezem a felhasználásukkal, a figyelemfelkeltés miatt kevés, de élénk, telített színekkel dolgoztam. Az egyes színek érzelmi hatásokat keltenek, és más-más szimbolikájuk van az európai szem számára, valamint az asszociációk régióját is szem előtt kell tartania a tervezőnek.

Véletlennek tudható be, hogy a digitális ecsettel az első rajzok valamelyikénél kifutott az aláfestés a fekete rajz mellől – ez a melléfestett hatás ilyen erőteljesen nem jött volna létre, ha megmaradok a szokványos manuális, gyakorlottan óvatos színezésemnél. Azonban a melléfutott folt izgalmasnak tűnt és játékos hangulatot, spontaneitást vitt bele a digitális rajzokba, az előre meg nem tervezettség, a gépi precizitás hiányának megnyugtató varázsát. Az új eszközzel a továbbiakban már tudatosan éltem.

Egyes rajzokat plakát céljából használtam fel. A rajzok ugyan szabad vázlatozásból születtek, konkrét felhasználás céljától mentesen, a nagyon alapvető motívumok (pl. arc, száj) mégis elvezettek olyan képi társításokhoz, amelyek történetesen épp alkalmasak egy szlogen, idézet plakátos megjelenítéséhez. A tipográfia esetében arra kellett gondolnom, hogy a szabadrajzos, vonalas, illusztrációra emlékeztető stílushoz mi épülne be organi-

kusan. Erre vagy a kézzel írt betű volt a válasz, vagy az ehhez fogható kézírásra emlékeztető fontok. A második kihívást a tipográfia megfelelő elhelyezése jelentette, hogy a tekintetet magára vonja, a kép-szöveg egységként működjön.

Bevett plakáttervezői eljárás úgy komponálni a képi-szöveges egységet, hogy amaz az ábécé egy nyomtatott nagybetűjére emlékeztessen – hiszen ezek a szemnek ismerős, lecsupaszított absztrakt formák. A plakátnál érdemes eldönteni a hangsúly helyét, lehet szó a kép, illetve a szöveg dominanciájáról azzal kapcsolatban, hogy milyen méretet foglal el egyik vagy másik a képmezőből – míg a másik visszahúzódik. Ez is a kontraszt egy lehetséges formája. A kontraszt mindenféleképp a plakát műfaj kulcsának tekinthető, enélkül lapos és érdektelen lenne, nem teljesítené figyelemfelkeltő feladatát (belesimulna a legközelebbi falba). A tördelési megoldásoknál dönthetünk a lépésös tördelés, balra zárt, jobbra zárt, tömbös, szimmetrikus elrendezés mellett.

A plakát esetében is beszélhetünk zárt kompozícióról. Ennél a tekintet egy képben található központra irányul, példa erre, amikor egy egységes színmező közepén jelenik meg egyetlen elem (pl. egy esernyő). Emellett a nyitott kompozíció mozgalmasabb, az egyes elemek túlmutatnak a kép mezején, kivágások vannak jelen.

Két egymástól távol álló elem összeillesztéséből létrejöhet egyedi képi metafora, valami új, eddig nem látott. Egy ehhez hasonló képződmény új látásmódot igényel, azt, hogy friss szemmel tekintsünk a világra. Ne a megszokott sablonok mentén evezünk. Ehhez jó adag szellemi bátorságra is szükség van, talán egyesektől ezért idegen a szürrealizmus, a szokatlan kategóriájának talaja. „A közhely a gondolkodás pizsamája” (Darvasi Gyöngyvér irodalomtánár megfogalmazásával élve), ezt le kell vetnünk ahhoz, hogy élvezni és egyénileg értelmezni tudjunk egy újszerű vizuális metaforát. Érdekes ezért a rajzolóknak elővennie az emberi élet bármely alapvető motívumát (csillag, kéz, cipő, gyufa, lábos) és szabadon kísérleteznie vele. Egy rajzos „tűnődés” folyamán megfigyelheti, hogy a forma egyetlenegy apró változtatással átkölthető. Képi költészetet hozhat

létre, amit szavak segítségével már nem is lehetne megragadni, mert rajzban a legkifejezőbb, legtisztábban kivehető a jelentés. Az új társítás szubjektív, egyedi összefüggések tárházát nyitja meg minden néző számára. Az említett kreatív tevékenységet bármilyen szakmát űző olvasónak egyformán ajánlom mint önkifejezést és örömet felszabadító játékot.

Visszaidézem azt az élményt hatéves koromból, amikor eljött valamilyen körülmények között a rajzolás momentumára. Ez nem volt szokatlan, hiszen a szüleim fontosnak tartották, hogy kedvet ébresszenek bennem bármilyen kreatív, képernyőmentes, általuk építő jellegűnek tartott tevékenység iránt. „Rajzolni szeretnék” – mondtam, és máris került eléem egy kényelmes rajzfelület, papír és pár színes ceruza. Ami ezután következett, az teljes kozmogónia, világok születése egy élő, lüktető síkon. Hogy ez mások számára mennyire vált tapasztalhatóvá a gyerekrajz kifejezőeszközein keresztül – érdekes kérdés. Talán itt nem is a másokkal való kommunikálás volt a rajzolás szerepe, hanem elsősorban individuális felfedezőút, feszültséglevezetés, a teremtés örömének megtapasztalása. Az élmény minden esetben pozitívumhoz kötődött, hiszen a lehetőségek száma végtelen, az újdonság mindig adta magát: a ceruza hegye a pontból 360 fok bármelyikébe elfordulhat, végtelen számú ritmusban, ismételheti magát a görbék halmazára, vagy akár megszakadhat.

Figyelemre méltó kísérletet ajánl Ivan Brunetti a *Cartooning* c. képregényről szóló munkafüzet-esszéjében. A gyakorlathoz egy kazettákra beosztott üres lapra van szükség, valamint permanens íróeszközre, pl. az expresszív tus-ecset technika megfelelő. A rajzoló 5 másodpercnél többet nem időzik el egy-egy kis kazetta rajzzal való kitöltésével, így a zsigeri reakciók lépnek működésbe. Az egyes rajzok ábrázolhatnak bármilyen elemet az emberi világból (postás, szakács, rockstár stb.), és az évek során elraktározódott tapasztalás, egy belső kép hívódik elő. A rajzoló itt az egyes dolgok belső lényegét próbálja megragadni – legyen ez akár elnagyolt, iko-nikus, karikatúraszerű. Az eredmény: feltérképezi az „igazi” rajztudását, amely a könnyed expresszivitással dolgozik; ez sokszor hasznos felfedezéseket, kellemes csalódásokat okozhat. A rajzok görcsmentesek lesznek, és grafikailag kilép, másképp közelíti meg a vonalvezetést az alkotó, mint ahogyan az elmúlt pár hónapban tudatosan egy bizonyos módon tette. „A tévedéstől való rettegés a fejlődés halála” – írja A. N. Whitehead.

Következtetés

Mi értelme van a gyermeki szabadsággal rajzolt képekkel foglalkozni, amikor rengeteg a megoldásra váró konkrét társadalmi probléma, egyenlőtlenség, agresszió a világban? Vajon nem luxus azzal foglalkozni, hogy egy krokodil szájába felhőt rajzoljunk? A művész munkája ellentmondásos. De ha komoly szándékkal végzi, egy csepp az óceánban, amely közvetett módon megteszi a magáét a mindennapokban, a tömegek életében felmerülő válságok kezeléséért. Hogyan? Valószínűleg nem a számok segítségével. Még csak nem is közéleti szervezéssel. Ugyanakkor a közéleti szférába jó eséllyel juthat el a vizuális művész-kommunikátor hangja. Eszközei megvannak hozzá a plakát, a graffiti formájában, vagy az online felületen. Jean Effel volt rá a legjobb példa, hogy „naiv”, gyermeki rajzos megközelítés mennyire komoly, hatékony eszköze lehet értéképviseletnek, véleménynyilvánításnak a társadalmi probléma (második világháború) esetén, *A kis angyal* című művében. A játék tehát nem kizárandó felnőtt gondolkodó-kommunikátor-képalkotó esetében sem. A játék humanizál. Az alkotó grafikai világát működteti, folyamatosan fej-

leszti, visszanyúl a gyermekkor szimbólumaihoz, a megszemélyesített állatok és tárgyak világához, a csodált rajzfilmek vonalvezetéséhez. Ez ahhoz vezeti el őt, hogy képi megszólalása sokak figyelmét vonzani fogja, valamint örömet szerezhet vele mind saját magának a műhely-életstílusa keretében, mind a nézők sokaságának.

Az embernek mindig is kapcsolata volt a szimbolikus világgal. A lélek nyelve áll ehhez közel. Bizonyos igazságokat a világban lelkünkkel tudunk csak felfogni, nem pedig elménkkel. Létezik az emberi felfogóképességnek egy olyan része, ahol már nem a szavak szintjén látjuk a dolgokat. Gyakran a szimbólumokat nem lehet szavakkal körülírni – hiszen ha megtehetnénk ezt, már nem lenne szükségünk szimbólumokra. De az ember nem kizárólag fogalmi lény. Bizonyos esetben a szimbólum tartalma sokkal intenzívebben, mélyebben átélhető, mint ha egy mondatban próbálnánk közölni. Ilyen szimbólumokat találunk a vizuális művészetekben. Az irodalomban, a költészetben is találunk a költői kép jelenségével. Ez egy olyan eszköz, mellyel a költő szavak segítségével „fest”, de a költői képet igazán az ember a lelkével „érti”, egy másik szinten a fogalmi rendszerünkhöz képest. Fogalmi rendszerünk ugyanis szóbarágos volna erre a célra, mindent elokoskodna, elracionalizálna. Van egy sejtelmes rétege emberi létünknek, melyhez úgy tudunk csak odatalálni, ha csendes szívvel és elmével

közeledünk hozzá, levetjük kis időre a verbális biztonság kényszerét. Mintha egy mecsetbe lépnénk be úgy, hogy a cipőt a bejáratnál hagyjuk. A költészet irodalmi nyelve is metanyelv, amely a lélekkel kerül kapcsolatba. A költői képek a metaforák, hasonlatok, allegóriák, metonímiák, szimbólumok (ez utóbbi a legsejtelmesebb, összetettebb mind közül). „A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok” – József Attila *Reménytelenül* c. verse költői képekkel szólal meg, az emberi elme a belső látásával olvassa.

Racionalitásával kevésbé fogná fel, nem fejthetne meg semmilyen talányt a befogadó; egy belső érzelmi szféra fogadja be a szavak segítségével megfestett metanyelvi szimbólumokat, és az rezonál velük. Talán a szimbolikus tartomány és a sejtelmesség között a kapcsolat okát abban leljük meg, hogy az embernek belső szükséglete és lételeme a csend. A csend egyben a természet hangja is, a hegyeké, érintetlen erdőké. Ha már csupán a legelemibb fiziológiai folyamatunkat is szemléljük, ami a lélegzés, megállapíthatjuk, hogy három mozzanatból áll. Egyik a belégzés, másik a kilégzés, de ugyanolyan fontos szerepet kap a légzésszünet is. Ugyanígy információkat fogad be az ember, percepciójával kapcsolatba lép a világgal, érzékeli, emellett ő maga is bocsát ki jeleket, kifejezi önmagát, válaszol – a kettő mellett azonban szükséges valami egyéb is, mint az állandó kölcsönjáték: ez volna a gondolatok, információk közti „légzésszünet”, egyfajta megpihenés, szabad feldolgozási idő. Ehhez a harmadik tudati-működési szakaszhoz kapcsolódhat a csend jelensége. A szabad megállapodás egy helyben, tett-nélküli, erőlködésmentes állapot nagyon gyakran feloldja az elme kötelékeit, és fontos felismerések maguktól fognak egy idő után felbukkanni. Ha hosszas töprengés, intenzív olvasás vagy beszélgetés után teszünk egy sétát, amikor „kiszellőzik a fejünk”, nem akarunk semmit különösebben, utána nem ritkán tapasztalhatjuk, hogy a felgyülemlett, kavargó gondolatok, információk megtalálják a maguk helyét, és új összefüggések rendezettségbe fognak szerveződni bennünk.

A műalkotások sejtelmessége és kihagyásai ahhoz vezethetnek, hogy a befogadó elsajátítsa azt a szokást, hogy a benne lévő csendet valami szavakkal le nem írható belső gazdagsággal töltsse ki. „Ami megvan, arról nem beszélünk.

Amiről beszélünk, az nincs meg.”
(Lao-ce)

Az ember mindennapjaiban rengeteg olyan szakasz van, amikor nem történik semmi külsőleg, nincsen stimuláció, inger. Várakozás a sorban, vonaton való utazás, vagy amikor egyszerűen az elme két tevékenység között automatikusan megpihen, hogy felfrissüljön. Ki az, aki szeretné, ha életének ennyi ideje a „semmi” és „üresség” szóval volna jellemezhető? Amikor hallgatunk, nem teszünk semmit kívül, ez nem jelenti azt, hogy „belül”, a kimondatlan tartományban sem történik semmi. A csendet a lelkünkkel fogjuk fel, mert a lélekhez nem férkőzik közel a harsányság, az egzaktuság reflektorfénye. Nem véletlen, hogy Rembrandt portréit sem direkt megvilágítás, hanem sokkal inkább rejtelmesen derengő fény burkolja.

A műalkotások csend-tartalma és sejtelmességi foka megnyugtat minket afelől, hogy az általunk átélt életben koherenciát és igazi tartalmat nyer az olyan epizód is, amelynek leírására nem találhatnánk meg a megfelelő szavakat – ezért legjobb nem is erőltetni. A mindennapos életünkben is próbáljuk megtalálni a művészi szintet, az átélést, mélységet, s erre adnak reményt a műalkotások.

Alapvetően ellentmondásnak tűnik az intuícioról beszélni, azt tanulmányozni, mert az elemzés, vizsgálás tevékenysége maga is racionális természetű. „Általában az ember kör-

nyezetétől függ, hogy melyik hozzáállást bátorítják a kettő közül.” A jó tapasztalatok is fűzhetnek intuitív, illetve racionális hozzáálláshoz. Aki egyszer csalódott intuíciójában, nem tapasztalta sikeresnek, feltehetően mereven ragaszkodni fog a rációhoz, ódzkodik a megfoghatatlan, kiszámíthatatlan megközelítéstől. A ráció kevesebb, de egzakt információmennyiséggel, módszerrel dolgozik – ezzel szemben az intuíciónak hozzáférése van egy nagyobb információs-fogalmi készlethez, a tudatalattihoz is (lásd a lélek három szintjét Jung nyomán). Sok esetben ez a zsigeri ráérzés ezért jobban vagy gyorsabban működik éppen a lelki mechanizmusok és a tudáskészlet bősége miatt – ugyanakkor rengeteg tévedésre is alkalmat ad. Hozzátehetjük azt is, hogy a fejlődés, előrelépés csak a tévedéseken, hibákon keresztül lehetséges.

Bibliográfia

1. René Berger, *A festészet felfedezése 2., A megítélés művészete*, Gondolat, 1984.
2. David Dabner, *Design grafic*, Principiile și practica designului grafic, Enciclopedia Rao, 2005.
3. Kovács Albert, *A rajzról*, Corvina kiadó, 1973.
4. Solymár István, *A képzőművészet iskolája 2., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Budapest, 1977.
5. Szilágyi N. Sándor, *Jelek és szimbólumok*, 2012, egyetemi előadássorozat, http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/szimp_embertud/index.html

PÉTER I. ZOLTÁN

Gyermekkorom városa: Nagyvárad az '50-es években (3.)

Részlet egy készülő szubjektív váradi korrajzból

Társadalom

Óvodáskor

A gondtalan gyermekévek számomra 1955-ben értek véget. Bár már betöltöttem a hatodik életévemet, szüleim nem az iskolába, hanem az óvodába íratnak be. Román óvodába, mondván: tanuljon a gyerek románul, mielőtt iskolába menne. Gyakorlatilag addig nem volt hol tanulnom románul, hiszen a családban, a barátokkal is csak magyarul beszélünk.

Egy szeptemberi reggelen anyám megfogta a kezemet és elindultunk az óvodába. Nem tudom, kettőnk közül ki izgult jobban, talán anyám, hiszen én nem is sejtettem, mi vár majd rám. A Schubert utca, az Ady tér, majd a Fő utcának az Úri utcai torkolattól kezdődő szakasza, ahol elhaladtunk, egyaránt ismerős volt számomra. Ekkor már az Úri utcát József Attiláról nevezték el, de úgy emlékszem, a sarki utcanévtáblán az szerepelt, hogy Iosif Attila.

A Fő utca egyik szakasza
az 1950-es években

PÉTER I. ZOLTÁN Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad). 1991–2009 között a *Bihari Napló* munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

lán az szerepelt, hogy Iosif Attila. Olvasták volna az illetékesek a költőnek *A Dunánál* című versét, amelyben azt írja, hogy: „apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az...”? Nem hinném, meg aztán nem is sokáig viselte az utca költőnk nevét, mert a hatvanas években már *Portile de Fier*, azaz Vaskapu lett.

A József Attila utca sarki háztól egészen a Moscovei utca sarkáig egy hosszú emeletes házsor húzódott. Akkor még nem tudtam, hogy a felső szinten a 3. számú magyar tannyelvű középiskola található, ahová majd én is járni fogok.

Az utóbbi utcasarkon befordultunk, hogy a színház mögötti Moscovei

utcán menjünk tovább, amíg a Barițiu utcai leágazás után, a második háznál el nem értünk az óvodához. Többablakos földszintes ház volt, széles bejárattal, tágas füves udvarral. Bementünk az első terembe, ahol egy fekete hajú, meghatározhatatlan korú óvó néni fogadott bennünket. Néhány szót váltott anyámmal, majd felém fordult, s számomra valami érthetetlen nyelven – románul – kezdett el beszélni. Hamar észrevehette, hogy nincs kivel, ezért ismét anyám felé fordult, hogy elmondja a szükséges tudnivalókat. Újabb gyermekek érkeztek szüleikkel, hogy most már velük foglalkozzon. Anyám láthatóan sírással küszködve próbált lelket önteni belém, biztatva, hogy majd megszokom az ittlétet. Azzal búcsúzott el, hogy délben értem jön.

Mikor már minden új gyermek megérkezett, az óvónő – akit úgy kellett szólítani, hogy tovarasa, azaz elvtársnő – összerelt bennünket, hosszasan beszélt hozzánk, amit nem értettem, majd vezényszóra mindenki elindult egy nagy terem felé. Én is... Hát így kezdődött az óvodai kálváriám, amely a következő év nyaráig tartott, és számomra egy örökkévalóságnak tűnt.

Az óvónő meg sem próbált bevezetni a román nyelv rejtelmeibe, úgy tekintett rám, mintha ott sem lettem volna. Amikor valamilyen foglalkozást, például rajzolást tartott, nekem is a kezembe nyomott egy darab papírt és ceruzát, hogy rajzoljak, mint a többiek. De verset, mint a román gyermekeknek, nekem nem tanított meg. Beszélni csak szünetekben és szabad foglalkozások alatt a többi gyerekekkel tudtam. Magyarul. Egyébként úgy voltam ott, mint egy süketnéma. Így aztán románul sem tanultam meg egész ottlétem alatt. Egyetlen „eredménye” az óvodás évemnek az lett, hogy egy önbizalmát vesztett gyermek lett belőlem, amit csak nagyon sok év elteltével sikerült kihevernem.

Már az első napokban észrevettem, hogy az épület utcai homlokzatán, a középső két ablak között egy emléktábla található. Nagybetűkkel – amelyeket már el tudtam olvasni – az szerepelt rajta, hogy Szilágyi Dezső. Otthon, érdeklődésemre apám elmondta, hogy valamikor így hívták ezt az utcát. De hogy miért lett belőle Moscovei, arról már nem szólt... Aztán egyik nap már nem láttam ott az emléktáblát, helyét bevakolták. Idővel én is elfeledtem az egykor látottakat, mígnem jóval

később, az 1989-es fordulat után olvastam Szilágyi Dezső életéről és munkásságáról. Ekkor tudtam meg azt is, mi szerepelt az emléktáblán:

*Itt állott SZILÁGYI DEZSŐ
SZÜLŐHÁZA*

*Született 1840. április elsején
Meghalt 1901. július 30-án.*

*A jogtudomány tanításában,
az igazságügy szervezésében,
a közszellem irányításában
tudásra, ékesszólásra,
és jellemre egyaránt
nagy fia emlékeztetének,
Nagyvárad városa.*

Az emléktáblát 1903. március 1-jén helyezték a falra. Szilágyi Dezső szülőházát 1902-ben bontották le, hogy helyébe kisdedóvót építsenek, ahol napjainkban is a tanítóképző gyakorlóóvodája működik.

Visszatérve az 1955. esztendőre, az első napot kivéve, később már egyedül jártam óvodába, nem úgy, mint a mai gyermekek, akiket még a negyedik osztályba is a szülők visznek gyalogosan, de legtöbbször autóval. Igaz, azt sem szabad elfeledni, hogy a mai közúti forgalmat össze sem lehet hasonlítani a hat évtizeddel ezelőttivel.

Az egykori Arta mozi

Egyedül járva alkalmam volt meg-megállni a számomra érdekesebb helyeken, mint például az Arta mozi két kirakata előtt, amelyben az éppen játszott film meg a műsoron következő filmek fényképei voltak kitéve. Talán amiatt is volt bennem a képek iránt olyan nagy kíváncsiság, mert ebben az időben még a szüleimmel mentem moziba – nagyon ritkán. Ők inkább a színházat kedvelték, ahová – anyám szerint – már karon ülő csecsemőként engem is elvittek. De ettől még jól emlékszem arra, hogy az Arta moziba zárt kapualjon keresztül kellett bemenni, majd több lépcső megtétele után juthattunk az előcsarnokba. Itt volt a pénztár is, amely előtt, ha jó filmet vetítettek, mindig hosszú sor állt. Az előcsarnokból széles lépcsőn vezetett az út a mozihelyiség irányába. A jegykezelő a lépcsőforduló előtti vaskorlát mögött állt, hogy „kezelje” a jegyeket. Majd csak a jegy elszakítását követően juthattunk, egy újabb lépcsősor megtétele után, az emeleti

előcsarnokba, s innen a félhomályos moziterembe, ahol akkor még az ülőhely megkeresését segítő asszonyok is szorgoskodtak. Főleg akkor akadt munkájuk, amikor a későn jövőket elemlámpával a kezükben vezették a helyükre. Akkor is szerephez jutottak, amikor ugyanarra a helyre két személynek is szólt a jegye. Ez eléggé gyakran megtörtént. Ilyenkor az egyik nézőt egy másik szabad helyre kellett kalauzolniuk. Miután végre leültünk, jöhetett a csoda, elkezdődhetett a várva várt filmvetítés, de előtte még a híradót is meg kellett nézni, hiszen ekkor még nem létezett televízió... Alighogy véget ért a filmvetítése – sőt megesett, hogy kevéssel előtte is –, a nézők többsége felpattant és a kijárat felé tódult, emiatt csak ritkán lehetett látni a stáblistát. A kijárat ajtó a hátsó szabadtéren mozira nyílt, ahol nyári estéken tartottak vetítést.

Honnan tudtam volna, hogy az Arta filmszínháznak otthont adó épület eredetileg a XIX. század utolsó évtizedében a Katolikus Kör székházának épült, majd 1914-ben kibővítették az udvari szárnyal – ennek emeleti részén volt a mozi is. E helyiség eredetileg színház-, koncert-, illetve bálteremnek készült, de már a harmincas években is tartottak benne vetítéseket.

Talán azon sem lehet ma már csodálkozni, hogy arról sem szereztem tudomást, hogy a 3-as középiskola épületeit egykoron az orsolyita rend zárdája számára építették a Szent Anna-templommal együtt.

*Az ötvenes évek Sztálin tere
a Transilvania mozi
bejáratával és a cukrászdával*

E tanintézet Fő utcai földszintjén már jó ideje üzletek sorjáz-
tak. A József Attila utca sarki Merinos nevű szövetüzletre jól
emlékszem, állítólag itt lehetett a városban a legjobb szövet-
ket kapni. Engem nem is ez fogott meg, hanem az, ahogy az
öltönyös, elegáns kereskedő levette a polcról a kiválasztott
vég szövetet, majd lendületből a pultra csapta. Ez mintha tör-
vény lett volna náluk, de utólag visszagondolva talán csak
így sokkal könnyebb volt bánni a nehéz göngyölegekkel.

Aztán a Fő utcának ezen a szakaszán emlékszem még egy
cipőüzletre, egy szabóságra, ahol később az érettségire szánt
öltönyömet is készítették, meg egy orvosi műszereket árusító
boltra. Két másik olyan üzlethelyiség is volt itt, amelynek
érdeességét majd csak jóval később fogtam fel. Az egyik
talán egy rövidárubolt lehetett, közvetlenül a templom mel-
lett. Eredetileg itt a zárda udvarára vezető zárt kocsibejárat
volt; 1905-ben szüntették meg, amikor az épület ezen részé-
nek földszintjén öt üzlethelyiséget hoztak létre. Ekkor alakí-
tották át a zárda itteni gyalogos bejáratát is egy kis bolt-
tá. Gyermekkoromban, de még később is, hosszú évtizedeken
át, dohánybolt működött benne. A tanintézetbe ekkor már a
színház mögötti kapukon lehetett bejutni.

Az iskolának a Fő utcai házsorával szemben, a Nagy Sándor
utca sarki ház földszintjén egy patika volt – ma is az van
ott –, a mellékutcai homlokzatára magyarul is felírták: 3-as
számú állami gyógyszerár. A sarki rész emeletére egy időre
hatalmas vörös csillagot is odabiggyesztettek, hogy ne legyen
senkinek se kétsége afelől, hová is tartozunk... E ház eredeti-
leg az Orsolya-rend számára épült 1906-ban, emiatt a régi
váradiak még ekkor is az Orsolya-szüzek palotájaként emle-
gették, de leginkább mint Szent István palotája lett ismert.
Az eredetileg túlsúfolt díszítésű, árkádos erkélysoros hom-
lokzatú épület 1944. október 13-án ismeretlen okból kiégett.
Helyreállítása nyomán jellegtelen lett. Lecsupaszították róla
a díszes erkélyeket a homlokzati stukkódíszekkel együtt. Így
láthattam már én is, természetesen, ha felnéztem az emeleti
részre, mert a figyelmemet ekkor még inkább a kirakatok
kötötték le.

Ezen az úton mentem és jöttem óvodás koromban hazafelé,
örülve annak, hogy kiszabadulhattam a számomra idegen
világból...

Sztálin téri nézelődés

Igen, ebben az időben így nevezték az
egykori Bémer teret, napjaink
Ferdinánd király terét. Mint minden-
hol ezen a vidéken, az utcák és terek
neve Nagyváradon is a pillanatnyi
politikai helyzetet tükrözte. Az erede-
ti Bémer tér az 1920-as évek elejétől
Regina Maria tér lett, majd 1940-től
ismét Bémer László püspök nevét
viselte, hogy 1944-ben a generalisszi-
musz Sztálin nevét kapja. Az 1960-as
évek derekán Republicii – azaz
Köztársaság – tér, majd 1995-től
Regele Ferdinand tér lett.

Az 1950-es esztendőkből, ahogy az
egész városban, a Sztálin téren és a
szomszédos utcákban is a szürkesség
jellemmezte a házakat. Csak helyenként
bontotta meg ezt az egyhangúságot
egy-egy sárgára festett épület. A
Moscovei és a Patrioților utca sarkán
levő emeletes Adorján-féle ingatlan,
valamint a mellette levő hasonló
nevű homlokzatán is a Komor
Marcell és Jakab Dezső által megál-
modott gazdag virágmotívumok bele-
vesztek az egyszínűségbe. Majd csak
jóval később váltak ismét láthatóvá
ezek az újrászínezett szecessziós
virágdíszek.

Nem járt jobban a közeli Sztarill-
palota sem, melynek földszintjén egy-
koron az EMKE kávéház csábította a
váradiakat. A rendszerváltás kezde-
tén a kávéházzal együtt eltűntették a
szecessziós stílusú belső stukkódíszes
dekorációt is. Hogy mi lett a kávéház
helyén az ötvenes években? Textil- és
készruhaüzlet – amit a mellékel

korabeli felvétel is igazol. A sarki bejáratot nagyméretű reklámpannó takarta el, rajta románul és magyarul is az volt olvasható, hogy készruhákat részletre is kaphatók. De nem akárhogyan, hanem „pontra”. Erről sokat hallottam gyermekkoromban, de túl kicsi voltam hozzá, hogy megértsem a lényegét. Ebben segített most érdeklődésemre egykori kitűnő tanárom, Szűcs Loránd Gyula mérnök, aki jól emlékezett a pontrendszerre. Elmondása szerint ebben az üzletben is csak pontra adható ruházati cikkeket lehetett vásárolni. A pontrendszer valójában jegyrendszer volt. A családok a munkahelyen keresztül vagy a városházán kapták a „kartellákat”, melyeken ollóval kivágható szelvényekéek voltak. Ezeknek a „kartelláknak” a papír bankjegyekhez hasonlóan különböző pontértékük volt (talán 5, 10, 25, 50, 100 pont). A rendszernek az volt az érdekessége, hogy az egyes árucikkek mellé ki volt írva a lejben kifejezett értékük és a pontértékük is. Vagyis az árat nemcsak lejben kellett kifizetni, hanem a szükséges pontértékű szelvényeket is le kellett adni. A kivágott szelvénykéket a pénztáros egy külön erre a célra készített ívre ragasztotta rá, és éppen úgy el kellett számolnia velük, mint a pénzzel. Hogy az emberek mekkora pontértékű „kartellákat” kaphattak, az függött a beosztásuktól, munkakörüktől (fizikai vagy szellemi munkás, értelmiségi, tanuló, gyerek, nyugdíjas). A hiánygazdaság körülményei között az akkori rendszer ezzel a módszerrel igyekezett szabályozni a kereslet és kínálat közötti egyensúlyt. Mert hiába volt valaki-

A szovjet emlékmű

nek sok pénze, az alapvető árucikkek megvásárlásához „pontokra” is szüksége volt.

Később képműkiállításokat tartottak a fehérre meszelt falú korábbi készruhaüzletben, majd visszaállították a kávéházat Astoria névvel. De ez már nem őrzött meg semmit az egykori szecessziós belső térből. Belesimult a szocialista társadalomra jellemző – egységes vasvázás, műanyag lapos asztalokkal, székekkel ellátott, sivár jellegű – kávéházak sorába...

A készruhabolt főbejáratának két oldalán már gyermekkoromban is egy-egy márvány emléktábla volt látható. Az egyik román, a másik magyar nyelvű volt. A magyar nyelvű tábla szövege így szólt:

*Ebbe a házba járt
írni, pihenni, barátaival beszélgetni
a nagy magyar forradalmár költő:
ADY ENDRE,
a kapitalizmus és feudalizmus elleni
küzdő harcosa és az együttélő népek
testvériségének hirdetője.*

Mindkét tábla 1953-ban került a falra, a korra jellemző ideológiának megfelelő szöveggel. Ráadásul a román nyelvű változatban az szerepelt, hogy e házban 1901–1904 között dolgozott a forradalmár költő, miközben az ingatlan csak 1902 októberére készült el, az EMKE kávéházat pedig ugyanezen év december 10-én nyitották meg!

Sokkal szerencsésebb volt az egykori EMKE kávéháznál a vele szomszédos Transilvania szálloda étterme, amely-

nek kissé giccses, színes faldekorációi máig megmaradtak. Ezt csak később ismerhettem meg, gyermekként nem jártam benne a szüleimmal.

A szálloda melletti épületben volt a Transilvania mozi, ebben már kisgyermekként is megfordultam. Az egykori bankpalota udvari részének földszintjén az Apolló mozi 1912 novemberében nyitották meg. A korabeli sajtótudósítás szerint a tágas bejáratot óriási pálmák és délszaki növények díszítették, mintha valamelyik előkelő párizsi teátrum vesztibülje lett volna. Az én gyermekkoromra ebből már nem maradt semmi, a gyengén megvilágított sivár bejárat díszeként csak a falra helyezett megsárgult nagyított színészképeket lehetett megtekinteni. Úgy emlékszem, még köpöcsészék is voltak a fal mentén, mint ebben az időben a legtöbb közhivatal folyosóján. E bejárat folyosó nem az egykori bankpalota földszintjén volt, hanem a vele szomszédos emeletes házban. A folyosó mélyén nyíltak jobb felé a moziterembe vezető ajtók. Maga a moziterem hagyományosnak volt mondható, s egy tágas erkély is tartozott hozzá. A kijárat is – mint minden moziban – más irányba vezetett, az akkori Breiner Béla (mai Ady Endre) utca felé, az itteni emeletes bérház alatt. Hogy miket vetítettek itt gyermekkoromban? Ki tudná ma már ezt megmondani? De a *Fanfan la Tulipe* Gérard Philipe főszereplésével megmaradt az emlékezetemben.

A térnek ezen az oldalán levő többi létesítményből csak a mozi bejáratával szomszédos cukrászdára emlékszem. Talán Berecz-féle cukrászdnak nevezték a bérelője – vagy még a tulajdonosa – neve után. Nagyon finom gesztenyepürét lehetett itt enni. A sütemények is jók voltak, de számomra a csúcsot a gesztenyepüré jelentette. Bármit is rendeltél, adtak hozzá egy pohár vizet is. Váradí csapvizet, amely akkor még nagyon jó minőségű víz volt.

A tér közepén, akárcsak Újváros főterén, az elesett szovjet katonák emlékére obeliszket állítottak még 1944-ben. Hogy mi volt a két emlékmű között a különbség, nem tudom. A Sztálin térit talán csak a 2. ukrán front katonáinak emlékére emelték. Az obeliszk négy oldalán levő nagyméretű fekete labrador gránit lapokra vésték fel cirill betűkkel az elesett szovjet katonák nevét. Majd csak a rendszerváltás után – amikor mindkét emlékművet lebontották – tudtam meg

Méder Árpád köztiszteletben álló geológus barátomtól, hogy e lapok a Fő utca 13. szám alatti emeletes házból származtak, ahol a XX. század második évtizedétől Weiszlovits Lajos temetkezési vállalata működött.

A tér jobb oldalán levő ház földszintjén is üzletek voltak. Ezekből csak egyre emlékszem. Azt ma sem tudom, hogy mit árultak benne, de kisfiúként megragadta a figyelmemet és sokáig nézegettem Houfnagel ma már jól ismert metszetének nagyméretű színezett másolatát, amely magasan volt felfüggesztve az üzlet falára.

Aztán ott volt a Poynár-ház; földszintjén az Eminescuról elnevezett könyvüzlet csak később vált kedvencemmé.

A Rimanóczy utca az idősebb jeles építészünk halála évétől, 1908-tól 1958-ig az ő nevét viselte. Csak ekkor

változtatták át Iosif Vulcanra. Ennek az utcának a sarkán volt az a szállodaépület, amelyet a régi váradiak akkor is, most is Rimanóczy szállodaként emlegetnek, pedig a szállodát már rég bezárták. Én is így hallottam gyermekként, s nem mint Crișul Repede, azaz Sebes-Körös szálloda... Ebben az időben a földszintjén, az egykori Royal kávéház helyén már a Szedosz vendéglő volt. E név talán a Szervezett Dolgozók Szövetkezetének a rövidítése lehet. A vendéglő belső dekorációja szerencsésen megmaradt, s így még őrizhette az egykori Royal emlékét. Az ötvenes években még jókat lehetett itt vacsorázni, cigányzenekar mellett, mintha itt megállt volna az idő. Csak a vendégek cserélődtek ki, ők már nem a régi kávéházak törzsvendégei voltak...

Illik néhány szót ejteni a tér emblematikus épületéről, a színházról is. Be kell vallanom, gyermekként az épület külseje nemigen kötötte le a figyelmemet. Annál inkább az, amit benne játszottak. Leginkább operettet néztünk. A *Csárdáskirálynőre* biztosan emlékszem. Ilyenkor idejében kellett jegyet venni, mert zenés darabok mindig telt házzal mentek.

Próza darabot kevesebbet láttam, nem mintha a szüleimet csak a zenés darabok érdekelték volna, de ebben az időben a repertoárt a proletkultos művelődéspolitikai kötelező előadásai uralták. Szovjet darabok katonákkal, partizánokkal. Mellettük színre kerültek a kollektív gazdaságot dicsőítő román színdarabok is. Az utóbbiak mellé felsorakozott a helyi munkáskáder színingazgató *Kézfogó* című darabja. De ez a korszak is elmúlt, a hatvanas évek végén már középiskolás bérletesként egészen más, értékes darabokat láthattam itt, kitűnő rendezésben és kiváló művészekkel. Ekkor már túlléptünk az ötvenes években, ez egy másik korszak volt, de még előttünk voltak a nyolcvanas évek megpróbáltatásai...

*A kétnyelvű feliratú
színház, címerrel
a timpanon mezejében*

MOZOG NAGY IMRE

Jár a baka, jár (2.)

Részlet a *Fújnak a fák*, *Ides* című önéletírásból

2014-ben, az első világháború kitörésének századik évfordulója táján folytatásban közöltünk több részletet egy nagyváradi postamester frontélményeit megörökítő, torzóban maradt emlékiratból. Újabb sorozatunkat a hadikórházak – háborús memoárokból ritkán megörökített – világából válogattuk, a halálos fejszét csodával határos módon túlélő fiatalember emlékeiből. Érmellék, azon belül Albis szülötte 1892. október 8-án látta meg a napvilágot, egy föld nélküli zsellércsalád sokadik gyermekeként. Félbemaradt önéletírása gyermek- és ifjúkorát, az első világháború előtti „boldog”(?) békeidőket, frontélményeit, kései tanulmányait és Trianon után váradi polgárként megélt éveit tartalmazza, 1924-ig bezárólag. A két világháború között nagyváradi, erdélyi lapokban olykor cikkeket, verseket közlő, vitathatatlan íráskészséggel, humorral, végzettségénél magasabb műveltséggel rendelkező tollforgató hagyatéka hiteles dokumentum és lebilincselő olvasmány.

(Sz. A.)

Pár nap múlva, gondos előkészítéssel és kísérettel kiszállítottak a Keleti pályaudvarra, és felraktak egy Debrecen felé induló, sebesültszállító vonatra. Papírjaimat a kezembe adták, immár nem volt akadálya, hogy órák múltán megérkezsem az érmelléki porfészekbe, Érmihályfalvára. Ott már tudtak az érkezésemről, vártak, és az elhelyezésem is azonnal megtörtént. Ahogy első pillantásra szemügyre vettem azt a járási kórházat, kissé meginogtam magam is, hogy jól tettem-e, amit kierőszakoltam. De aztán nem foglalkoztam ezzel a dologgal.

A tarcsai fiút, aki a frontközeli tábori kórházban ágyzsomszédom volt, már itt találtam. Lelkesen üdvözöltük egymást, azt mondta, már attól félt, hogy végül nem is érkezem meg, olyan sokára követtem őt ide. Elmeséltem neki, hányszor és hol szedtek le a vonatról, és próbáltak lebeszélni arról, hogy idejöjjenek. Azt is egyhamar tapasztalhattam, hogy itt egyáltalán

nem vágódtak hasra a főhercegi nyílt parancstól, mert vagy a főherceget utálták, vagy engem, aki súlyos bajommal növelem a gondjaikat, felelősségüket. A kórház gondnoka valami fintorgó úri asszonyság volt, ványadt képű, fancsali szent. Neki se imponált a paraszt, ha mindjárt az Atyaisten küldte is oda. A „jobb emberek” között forgolódott, azokat a sebesülteket pátyolgatta, akiknek egy része csak azért feküdt az érmihályfalvi kórházban valamilyen címen, hogy addig se kelljen a fronton lennie.

Szegény jó szüleimet komor gyászban, bánatban, végső elkeseredésben érte a hír, hogy megérkezve Érmihályfalvára, az ottani kórház lakója vagyok. A családi gyász és kétségbeesés oka egy levél volt, amelyet Pete Dani írt haza. Ő ugyanis szanitéc volt azon a frontszakaszon, ahol én megsebesültem, és sok bajtársam állítása szerint „holtan maradtam a csatatéren”. Ők csak annyit láttak belőlem, elhaladván mellettem, hogy bugyog a fejemből a vér, és nem mozdulok, utolsókat rúgom. Pete Dani sebesültként való elszállításomnál nem volt jelen, de rögvést megírta Albisra, az ő szüleinek, hogy „szegény jó Mozog Nagy Imre hősi halált halt az olasz harctéren”. Levele nagyjából

egy időben érkezett azzal a lappal, amelyet én az értarcsai bajtársammal írtam Komenből, a kórházból, mivel akkor még a kezemet egyáltalán nem tudtam mozgatni. De abban meg az állt, hogy sebesülten, hadikórházban fekszem. Jó szüleim, néném, húgom örvendtek a lapomnak, de a jegyző úr, akivel még a háború előtt többször összetűztem, gondoskodott róla, hogy a Pete Dani levelének tartalmáról is tudomást szerezzenek. Sőt, nagylelkűen arra a hírre, hogy hősi halált haltam, kiutalt a szüleimnek valami kis segílyt, és amikor síró anyámnak átadta, nem átallotta megjegyezni:

– Hja, Nagyné lelkem, a háborúban nem a nagy hang, a „ki vagyok én” számít, hanem a szerencse: belénk akad-e egy golyó, vagy se! Az a lap, amit maga idegen kéztől írva kapott, nyilván csak vigasztalásul, hitegetésül szolgál, hogy reménykedjenek. Egy szanitéc, mint a Pete Dani, tudja, amit tud. Ismerte is a fiát, tévedés itt nem lehet!

Kalas nagytiszteletű úr azonmód ki is prédikált a templomban, nagyon szép mondatokkal ríkatva meg az asszonynépet: „Életünket áldozni ezer sebből vérző hazánkért a legszentebb kötelesség, amit igaz hazafi teljesíthet. Mozog Nagy Sándorék fia, Imre, a tőle megszokott kötelességtudattal és bátorsággal állt helyt Isonzó és Doberdó poklaiban, emlékezzünk rá, míg élünk! A gyászoló, bánatos szülők pedig nyerjenek vigasztalást Krisztus urunk példájából, aki szintén életét adta hitéért, meggyőződésért. Hogy mi embereként élhessünk...”

Szerencséjükre drága szüleimnek, testvéreimnek, még e minden alapot nélkülöző gyászhangulat első óráiban megkaptak Idesék egy üzenetet, is Érmihályfalváról, egy albisi szekeres ember révén, hogy mielőbb látogassanak meg, ott fekszem már a mihályfalvi kórházban. Nem tudták, mit higgyenek. Előbb leszidták a szekerest, aztán meg, mivel azt bizonygatta, hogy saját szemével látott, saját szájával beszélt velem, „meg ezt a kétszáz koronát is a fiuk küldi Nagy Sándor bátyámék-nak” – nyúlt a kabátzsebébe és előnyálazta a bankókat –, örömkömben leitatták a hírhozót, annyira, hogy az már nem is mert felülni a szekere. Gyalog imbolygott haza.

Ides rögtön futott a jegyzőségre, ahol volt telefon, hogy megpróbáljon kapcsolatba lépni a mihályfalvi kórházzal. A jegyző nem is akarta engedni, hogy a telefont használja. Beugratás-

nak vagy kitalálásnak minősítette az örömhírt. De amikor Ides mégis kirmánkodta a lehetőséget, és a kórház igazgatósága is megerősítette a hírt, a jegyző elkomorult, Ides pedig a menyekbe szállott a boldogságtól, és figyelmeztette a jegyző urat, hogy jó lenne azt a jogtalanul elrekvirált búzát visszaadni végre, mert jön hazafelé a fia, és utánajár annak, ami csak pusztá ígéretés maradt. Szegény jó Ides, nem tudta, hogy az ő fia még jó ideig nemigen jön haza Albisra, és nemhogy utánajárásról, de egyszerű járás-kelésről is alig-alig lehet szó, hosszú ideig. Mindenesetre, azt megtudták családom tagjai, rokonaim és ismerőseim, hogy a halálomról szóló hír téves, és *élek!* És akinek halála hírét költik, ugye, a szólásmondás szerint sokáig fog élni. Én, abban az állapotomban, amiben akkor voltam, nem nagyon kívántam a hosszú életet, amit mégiscsak megadott az Ég, mert e sorok jegyzésekor már a hetvenedikén is jóval túl volnék, és mindenféle nyavalyáim ellenére, talán még kitaratok egy darabig.

Vasárnap már meg is jelentek a Mozog Nagy-hadak az érmihályfalvi kórházban, roncssebert látni. Öröm és bánat, kacagás és sírás, remény és reményvesztés keveredett mindünkben e találkozáskor. Élek, de milyen állapotban? Enyéim látták, hogy tiszteletükre is csak mások segítségével tudok tenni egy-két lépést, bal lábam béna, többi végtagom sem a régi. Fogni így-úgy még csak-csak, a két kezemmel, de mozdulataim bizonytalanok, beszédem kicsit akadozó, fejemen vastag turbán, arcom nyúzott,

testem satnyára lesóványodva, csak a jobb lábam mozog nagyjából rendesen. Fél óra alatt előadtam mindent, vázlatosra fogva, ami velem szabadságomról való visszautazásom óta történt. Pete Danit én nem láttam, arról, hogy ő mikor, kitől szerezhette az álhírt a halálomról, nem tudtam. Az értarcsai barátomhoz is beállított népes rokonsága, azért szakított rá időt, hogy kiegészítse beszámolómat enyéim számára mindazzal, amit ő jobban tudott, mint én, hiszen abban az öt napban is megfigyelhette, ami velem és körülöttem zajlott, amikor én még teljesen eszméletlenül feküdtem, lebegtem élet és halál mezsgyéjén. Minden boldogságuk dacára, láttam, hogy főképpen Idest és szegény jó apámat végtelenül leverte mind a látványom, mind az a sok komor gondolat, ami első látásomra átcikázott az agyukon. Rögtön belátták, hogy immáron nem csak azért nem lehetek többé a támaszuk, mert úgyis el akarok Albisról kerülni, így határozván már rég, hanem erre akkor se lennék többé alkalmas, ha másképp akarnám. Nénéim, húgom, bogyoszlai, ottományi és más közelebbi-távolabbi hozzátartozóim vigasztalhatták őket is, engem is: fogom én még ropni a táncot a bálban. Ha a teljes bénaságból ennyire kikerültem, majd csak elmúlik az is, ami még a sebesülés következtében nyomorít.

Másik vasárnap elmesélte Ides, mikor újra eljöttek látogatni, hogy a jegyző úr visszautalta a jogtalanul elrekvirált búza nagyobbik részét, ha nem is az egészet. Javulást kíván, majd belehalt, amíg kimondta – jegyezte meg Ides –, a nagytiszteletű úr örömmel helyesbítette a halálhíremet, Petéék pedig megharagudtak, hogy... miért „hazudtolom meg” a fiukat. Nem értette az öreg Pete, hogy ha egyszer élek, akkor nem lehetek hősi halott?...

Az ellátás Érmihályfalván volt a legjobb, mióta kórházban vagyok, attól függetlenül is, hogy szüleim és testvéreim minden héten felpakolva érkeztek hozzám látogatóba. Csak úgy osztogattam a sok falnivalót azoknak, akiknek övéi az ország más vidékein laktak, és nem járhattak hozzájuk rendszere-sen. A jobb kosztolás pár hét múlva meglátszott kissé kikerekedő képemen, a kezelés valamit javított állapotomon, ha nem is sokat, mert az effajta bonyolult rehabilitációra ebben a kis mezővárosi hadikórházban nem voltak felkészülve. Az ilyen betegetek továbbírányították innét Debrecenbe, Váradra vagy Budapestre. De hát én főhercegi nyílt paranccsal éppen

Pestről jöttem. Velem mit kezdenek? Tartottak, tornáztattak, etettek, erősítettek, és kölcsönösen reménykedtünk, én és a kórház vezetői, hogy rövid időn belül elválunk egymástól.

Máskülönben jól teltek itt napjaim. Csókás Zsuzsika is eljött már a második vasárnapon, és sírva, zokogva borult a nyakamba. Meghatóan esküdözött Idesék jelenlétében, hogy nincs okom bánkódni sorsomon, mert... ő majd dolgozik helyettem is, úgy fog hajolni, vágni, szúrni, mint egy bicska, de nem fogunk hiányt szenvedni semmiben. Eddig sose esett arról szó közöttünk, hogy összeházasodjunk, június elején sem, amikor szabadságon voltam itthon. De most úgy fogalmazott, nem is egyszer, mintha ez már eldöntött dolog lenne. Nem tudtam mit mondani neki, hiszen ő akkor ajánlotta föl magát támaszul, gyámolítómul, amikor támaszra, gyámolításra, szerető gondoskodásra volt szükségem. Amikor a legelhagyatottabbnak éreztem magamat, sorsomat kilátástalannak. A szándék meghatóan szép volt, de minden bizonnyal elhamarkodott. Mert akárhogy is csúrrjuk-csavarjuk, csak két üres koldustarisznya került volna egy szegre, ha mi ketten összekötjük az életünket. Még ha szerelmes lettem volna belé! De az a baj, hogy nem voltam. Addig még csak egyetlen lány, Ágnes dobogtatta meg igazán a szívemet. Ha ő eljön Váradról meglátogatni, ha ő borul a nyakamba, és ő ígéri, amit szegény jó Csókási Zsuzsika, akkor elsírom magam a boldogságtól. De Ágnestől nem jött sem-mi hír. Nem érdeklődött utánam se ő, se apja-any-

ja. Én is konokul tartottam szabadságom idején tett fogadalmamat, hogy akkor viszont én se futok olyan szekér után, amelyik csak úgy elhajt mellettem.

Az is lehet, hogy ha Zsuzsika nem lát így, *nyomorékon*, nem szán meg, sohase jut eszébe velem kötendő házasságra gondolni. Ha egészségesen térek haza a katonaságtól, talán engedte volna, hogy más lány pórázára kerüljek. Szerény, visszahúzódó kis teremtes volt, ellentétben régebbi önmagával. Nem akartam őt megszegényíteni, azért csak annyit mondtam neki az érzelmes felajánlkozásra, hogy köszönöm, Zsuzsika, de ebben az állapotomban én nem merek még olyan messzire nézni. Nemcsak őt, Etelka nénémet is nagyon elszomorítottam, mert ő tudott Zsuzsika növekvő vonzalmáról, őszinte szándékáról, és nagyon pártfogolta volna, hogy egymással összekerüljünk. „Sose lesz nála jobb, szebb, tisztességesebb asszonyod, akárkit is választasz, ha Zsuzsi kezét elereszted!” – mondta. Attól fogva Etelka ritkábban keresett fel az érmihályfalvi kórházban, annyira neheztelt rám a Zsuzsinak adott válaszom miatt. Idesék nem foglaltak állást. Tisztelték, becsülték, szerették Zsuzsit, de rám hagyták, ami rám tartozik. És Ides talán valamit megsejtett a jövőm gondjaiból is érzékeny anyai szívével, amikor könnyező szemmel végignézte, ha jelenlétükben ki kellett kecmeregnem a vécére, vagy amikor illendően próbáltam kikísérni a vendégeimet, két mankóra támaszkodva, meg-megimbolyogva az egyensúlyérzék hiánya miatt. Később tudtam meg, hogy mindahányszor sírva gyalogolt haza Albisig egy-egy látogatás után, és azt mondogatta: „Filek, hogy nem lesz többé ember ebből a fiúból!”...

Zsófi néném is meg-meglátogatott Érolasziból. Ő már ott volt férjnél, és magával hozta az ura, Kolozsvári Mihály első házasságából származó 18 éves leánykáját is, a szép arcú, de kissé hibás testalkatú, ó-lábú Kolozsvári Piroskát. Próbáltam Piroskával kedves lenni, tréfálkozni, beszélgetni, de úgy vettem észre, nincs sok érzéke se a vidámsághoz, se a tartalmas beszélgetéshez, se komolyabb dolgokhoz. Zsófi néném teljes gőzzel dicsérte, milyen engedelmes, jó leány, milyen házias, hogy tud az főzni, mosni, takarítani, ellátna az már akár egy öttagú családot is, ha lenne, de „egyelőre komoly kérője nincs”. Mindama sok erényéből, amelyre Zsófi néném igyekezett felhívni a figyelmemet – kezdtem sejteni, miért –, én csak azt az egyet láttam akkor még bizonyítva, hogy ha olyan hely-

re csúszik a kezem, mikor kettesben maradunk Piroskával, ahová akkori felfogás szerint egy legénynek nem illett motoszkálni, Piroska fölélénkül, kacag, és sose tiltakozik. Kiehézett voltomban ez számomra sem volt rossz szórakozás – hónapok óta nem láttam nőt, az ápolónőket nem számítva, akik többnyire idősebb nagyságok vagy apácák voltak –, ezért biztattam Zsófi nénémet, hozza csak más-kor is magával Piroskát. Ezt aztán vagy Zsófi néném értette félre, vagy Piroska, vagy mind a ketten, de az is lehet, hogy néném nagyon is jól tudta, mit akar, én meg akkor még nem, hogy miért...

Míg Érmihályfalván lassan, szinte eseménytelenül múltak a hétköznapiak – számomra egy kis rendszeres gyógytorna, némi injekciós kezelés –, közben tombolt a nyár. Sokat emlegették a környéken az 1916. július 12-i, nagy kiterjedésű, az egész Érmelléket, de még Nagyváradot is megtépázó, szokatlanul heves jégverést, amikor szinte mindent elpusztított a vihar a földéken, a kertekben, Váradon pedig a tojás nagyságú jég beverte az ablakok százait, összezúzta a háztetők cserepeit, a kirakatok üvegeit, a szépséges Sas palota átjárójának díszüveg tetőzetét. Gazdátlan lovak és kocsik rohantak az utcákon összevissza, miközben a lakosság a házába, kapualjakba húzódva figyelte: marad-e Váradból valami? A nagypiac téri fákat kitekerkte az orkán, a pompázatosra épített, hatalmas Ullmann-palotán egy ablak se maradt épen. Az érmelléki és környéki szőlőhegyek termése elpusztult. Az újságok hamar megírták, hogy „a kár a tulaj-

donosokat terheli”, nehogy még valakiben a remény szikrája is megmaradjon.

De a háború is zord fordulatot vett ezen a nyáron. A központi hatalmak, ugye, 1914-ben büszkén rátámadtak Szerbiára, az „önvédelem” jelszavával indultak a háborúba, és egy ideig maguk mögött tudták a felszított nacionalizmustól megrésze-gült, vak tömegek szimpátiáját. De ahogy rohamosan kifáradtak az emberi erők, fogytak az anyagiak, hervadozni kezdtek az első két évben zöldellő hadilombok, megállt a tudomány a harctereken. Már az is győzelemnek számított, ha nem kellett valahol visszavonulni, hanem tartani lehetett az állásokat, az ellenfél meg-megújuló, mind hevesebb támadásai közepette. Süllyedni kezdett a közhangulatot, az elkeseredés, a csalódás mértékét jelző higanyszál, bekövetkezett a gazdasági-erkölcsi hanyatlás. Az angolok és a franciák a verduni ostromot kiállták, utána a Somme folyónál ellentámadásba mentek át. Keleten is elkezdődött a tánc: a Bruszilov-féle gőzhenger óriási erővel támadt az osztrák-magyar hadakra. Ennek a nagy cári erőfeszítésnek, hírek szerint, az volt a célja, hogy a még mindig ingadozó Romániát rábírja végre az antant melletti belépésre. Június 17-én létre is jött egy titkos megállapodás Románia és az antanthatalmak között, hogy ha a románok, feladva semlegességüket, megtámadják Ausztria-Magyarországot – kihasználva az erdélyi határok szinte védtelen voltát –, akkor győzelem esetén bekebelezhetik Bukovina egy részét, a Bánságot, a történelmi Erdélyt, s az attól nyugatra fekvő magyar területeket, Debrecen és Békéscsaba környéke kivételével, lényegében a Tiszáig. A magyar-román határon ekkor csupán 34 ezer katona, mintegy ezer csendőr és összesen 76 ágyú volt, míg az antanttal közös román haditerv szerint több mint 440 ezer főnyi román hadsereg lépte át augusztus 27-én, vasárnap este a Kárpátok hágóin át a határt! (...)

A bukaresti kormány 1916 nyarán igen közelinek ítélte meg Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia katonai vereségét, ezért az első váratlan támadással a Maros vonaláig törekedtek napok alatt eljutni. A lényegében őrizetlen maradt határon át Erdélyre támadó idegen erők átmeneti sikereket értek el. Augusztus végén bevonultak Brassóba, öldökölve és rabolva megszállták a Székelyföld nagy részét. Ezenkívül Petrozsény és Orsova került román kézre. Áradtak a magyar menekültek tízezrei nyugat felé. A Mackensen német tábor-

nok vezetésével hirtelenjében össze-vont német, bolgár és török ezredek azonban a Románia hátát fedezni hivatott antanterőket megverték, mire a román hadvezetés óvatosságból úgy döntött, hogy a katonák a magyarok által kiürített Nagyszeben városába be se vonulnak, hanem fokozatosan, egyik csatát a másik után veszve el, mérgükben gyilkolva-fosztogatva, kezdtek visszavonulni a Kárpátok felé, majd azon át haza, a román Ókirályság eredeti területére. Szeptember közepére teljesen leállt a román támadás, védekezésbe mentek át a csapataik, majd Averescu marsall parancsot adott az Erdélyben elfoglalt területek feladására. A kivonulók túszoikat vitték magukkal, de önként velük ment sok román anyanyelvű erdélyi lakos, a délkelet vidéki román értelmiség jelentős része. Ők alakították meg később Romániában az *Erdélyi Légiót*, ezt a sovíniszta-irredenta, magyarellenes, fegyveres „felszabadító” alakulatot. Októberben a Kárpátok vonalán még erős ellenállást fejtettek ki a németekkel közös haderőinkkel szemben, de novemberre a védelmi vonalak áttörése révén összeomlott a román ellenállás. Délről Mackensen csapatai átkeltek a Dunán, szabad lett az út Bukarest felé, s december 6-án, „mikulási ajándéku” el is foglalták a német és magyar erők. 1916 végéig Románia 150 ezer hadifoglyot, több mint 100 ezer halottat veszített. Az antant nem az ígért módon és mértékben támogatta őket, magukra utalva viszont nem voltak többre képesek. Később még egy körülbelül 10 kilométer szélességű sávot a Délkeleti-Kárpátok túloldali lejtőjéből – kizárólag biztonsági okok-

ból – Ausztria–Magyarországhoz csatoltak, hogy ezáltal elejét vegyék egy újabb, meglepetésszerű hátbatámadásnak. Így adódott, hogy például az addig óromániai Predeál körzete Brassó megyéhez csatolva, közigazgatásilag egyesült hazánkkal.

A román kormány, a német erők által elfoglalt óromániai területen élő lakosság egy része, valamint a román hadsereg szétvert maradványai Észak-Moldovába menekültek, a cári hadsereg védőszárnyai alá. Iași-ban székelt a király és a háborús veszteséget szenvedett kormány. Románia kétharmada – az élelmiszer- és olajtermelés szempontjából legfontosabb területek, a két éve felhalmozott termésfeleslegükkel együtt – német és osztrák–magyar kézre került. Mikor aztán az oroszországi forradalom nyomán a cári védelem is megszűnt a számukra, a védtelen Maradék-Románia, az antant heves tiltakozása ellenére, fegyverszünetet, majd különbékét kötött a központi hatalmakkal! Ez volt az úgynevezett 1918. májusi bukaresti békeszerződés. Románia vállalta az okozott károk megtérítését, hadseregének leszerelését, elfogadta gazdaságának a központi hatalmak részéről való felügyeletét. Németbarát kormánya alakult. Tessék megfigyelni a dátumot: 1918 májusában!

És hogyan lett mégis 1918. december elsején a „győztesek farsangja” a gyulafehérvári román nemzeti nagygyűlés? Mi történhetett fél év alatt a központi hatalmakkal, hogy megalázott vesztésként hagyták el a csatatereket, és ürítették ki az erdélyi területeket? Hogyhogy a szinte már nem létező, kis ország, a megvert Románia – Erdély, Besszarábia, Bukovina, Dobrudzsa, a Bánság, Kelet-Magyarország bekebelezése és a trianoni békediktátum révén – „győztes” antant-országgá, Nagy-Romániává avanszált?

Az tudja, aki a valós történelmet ismeri!... De 1916 nyarán, Érmihályfalván, félig-meddig bénán, hol voltam én még attól, hogy minderről bármiféle ismeretem lehessen??? Azt tudtam, persze, hogy a tanító úr „jóslata” bevált az őrizetlenül hagyott erdélyi határokat illetően. Tudtam az ország belseje felé áradó menekültvonatokról, olvastam az újságok szalagcímeit, hogy a román támadás következtében most már „nemzeti fennmaradásunkért folyik a harc”. Volt hát mire hivatkozni a buzdító cikkekben, mert eddig erre nemigen mutatkozott nagy lehetőség. Német gyarmatokért, Elzász-Lotaringiáért, balkáni országok megszállásáért vagy az olaszok osztrákkelle-

nes területi aspirációi ellen – ugyan miért halt volna örömet hős halált a magyar katona? Ha csak nem volt – vagy lett belőle – olyan ostobán neurotikus bolond, amilyenén *én hősködtem magamat?* Ki folyton csak azt hangoztattam, hogy „ha nem talál el egy golyó, főbe lövöm magam, mert úgyis mit ér ez az élet?” Aztán mégse lett belőle semmi, még azután se, hogy eltalált ugyan egy olasz ólom elég rendesen, de félholtan se jutott eszembe sokáig – előre látva pedig, hogy egész életemben nyomorék hadirokkant leszek –, hogy beváltsam a fenyegetőzéseimet, és pótoljam *önpusztításom* révén azt, amit a doberdói koponyatálalattal a Sors elmulasztott. Annyit mondogatták az orvosok, hogy *mekkora csoda* az életben maradásom, hogy kezdtem rá büszke lenni! És eszembe se jutott – egyelőre – siettetni magam a katonatemető felé.

Nélkülem is volt katonatemetés elég. A tiszteket rezesbanda, állami, egyházi díszkíséret, a temetőben sok szép beszéd, sortűz, úri nép búcsúztatta. A legénységi állományból kilötteket pedig pap, kántor, néhány bajtárs, rövid ima, fejkendőss asszonyok, hangos jajveszékelés, bőgés. De a temetés után, hazafelé, már vidám, pattogó indulókat fújt a zenekar, mintha örömmünnepet ülnének, hogy sikerült megint földbe kotorni idő előtt egy gőgös, undok tisztet, tiszthelyettest vagy egy lenézett közbakát.

(Folytatjuk)

**A szöveget gondozta és szerkesztette:
SZILÁGYI ALADÁR**

BAKÓ ENDRE

Irodalmi kapcsolatok Debrecen és Nagyvárad között

Kultúra

A szomszédos városok a világon mindenütt minden téren – gazdaság, urbanisztika, kultúra – rivalizálnak egymással! Debrecen, történelmének egyes szakaszaiban, a tőle 70-80 kilométerre fekvő Nagyváradot tekintette legfőbb riválisának, amint Várad is Debrecen, (jóllehet versenytársként számolt Araddal és Kolozsvárral is). Így tudta a kortárs Kardos Albert is, „a *Nyugat* táborának debreceni szálláscsinálója”: „A *Nyugat* tekintete Nagyvárad után örök vetélytársa, Debrecen felé fordult, Debrecen felé, amelyre csak nemrég (1908) ragasztotta rá Ady »A maradandóság városa« címet.”¹ Verseny folyt a két város között a (budapesti, pozsonyi, kolozsvári után) a negyedik egyetemért is, amelyet végül Debrecen kapott meg, nem kis mértékben Tisza István intenciójának megfelelően. Ezek az olykor ellentétekkel is megterhelt kapcsolatok azonban nemhogy kárt okoztak volna, inkább hasznára váltak a városok fejlődésének. Az irodalomban mindenképpen. „Egy város, különösen egy nagyváros sokféle szerepet játszhat az irodalomban. Lehet gyűjtőpontja irodalmi törekvéseknek és tömörüléseknek, lehet színtere az irodalom művészi és szervezési vonatkozásainak. (...), lehet egy irodalom fő-fő élményforrása és közösség szolgáltatója, lehet az irodalmon át kifejeződő vágyak szimbóluma vagy ellenséges érzületek támadási célpontja.”²

1.

Debrecen és Nagyvárad között az első irodalmi összekötőnek alighanem Debreceni Szappanos János (15??–1614) személye tekinthető. Ragadványneve is elárulja debreceni származását. Életéről keveset tudunk, de azt igen, hogy tanulmányai végeztével a nagyváradi káptalan levéltárosa lett. Ő írta a *Militaris congratulatio* (*Katonai üdvözlét*) című, Bocskait dicsőítő 32 versszakos költeményt, amely a Köröst és Váradot is említi.

BAKÓ ENDRE újságíró, irodalomtörténész (1938, Derecske). Magyar irodalom szakos tanári diplomát szerzett. Később kulturális újságíró, tanulmányok, kritikák szerzője. 1988-ban alapítója a debreceni Csokonai Kiadónak, a rendszerváltás után a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztőjeként dolgozott. A debreceni és a bihari irodalom specialistájaként tartják számon, e tárgyban több kötettel jelentkezett.

Egyes szakaszai az igényesebb esztétikai ízlést is kielégítik. Nála nagyobb tudatossággal vállalt összekötő szerepet a két város között Kazinczy Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály. Kazinczy, minthogy nagyszülei egyik birtokrézén, a Váradhoz közeli Érsemjénben született, s fogsága után is gyakran megfordult Váradon, útja olykor Debrecenbe vezetett, főleg vásárok

1. KARDOS Albert, A „*Nyugat*” Debrecenben – harminc év előtt = *Nyugat*, 1940/1., 71–74.

2. NÉMETH G. Béla, *Budapest az irodalomban*, in *Küllő és kerék*, Bp., 1981, 423.

idején.³ Csokonaival is találkozott, levelet váltottak, egy alkalommal együtt fürödtek Félixfürdőn.

Csokonai korában egy szilárd anyagi háttérrel, mondjuk földbirtokkal vagy jól fizetett hivatali státussal nem rendelkező író könyvkiadásra csak mecénások támogatásával gondolhatott. Csokonainak mindössze három könyve jelent meg életében. Ezeket Széchenyi Ferenc és Festetics György gróf, továbbá Erdődyne grófnő tette lehetővé. Ne ítéljük el, ha kereste gazdag támogatók kegyeit! Kondé Miklós nagyváradi püspöknek így hízelgett: „Idvezlem e főpapot, / S kívánok néki áldással / Rakott sok ezer napot; / S hogy miképpen e hazának / Eddig oszlopa vala, / Úgy most az eklézsiának / Légyen őrző anyala... (...)” – írja többek között *Főtiszteletű és méltóságos Pókatelki Kondé Miklós Ő nagyságának tiszteletére* (1801) c. versében. A kollégiumi ifjúság (nyilván a bihariak) másképp vélekedtek a püspökről. Halála alkalmával ezt a gúnyverset hozták titkos forgalomba: „Nézd ama koporsót, egy fösvény bolondé, / Ott fekszik a szegén’ zsírján hízott Kondé, / [...] / Ott fekszik egy izmos szent kanonok feje / Sok száz jobbágyoknak kiizzadt ereje, / Ott fekszik kínjai közt megmeredve / Egy Bihar vármegyét szívó fene medve.”⁴

Csokonai 1803 körül az 1798-ban írott *Dorottyaját* ismét megpróbálta kiadatni, ezért Rhédey Lajos grófhhoz, a nagyváradi főúrhoz fordult segítségért. 1804 januárjában egy panegiricust is szentelt „Magyar fejedelmink nagyságos gyermekének”. (*Rhédei Lajos úrhoz*) A támogatást nem kapta meg, de a főúr rövidesen más megbízást juttatott a költőnek: elhunyt felesége búcsúztatására kérte fel, amit a betegeskedő Csokonai elvállalt. 1804. április 6-án nagy hidegben szekerezett át Váradra, majd néhány nap múlva, 15-én „A hűvös időben, a nagyváradi templomi temetésen hallatlan beleéléssel, izzásig hevülő pátosszal szavalta el ezt a költeményt (ti. a *Halotti verseket*), tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágyának esett. Hetekig feküdt Váradon, míg végtére hazatérhetett. Rhédeyék megneheztek rá, amiért nem tisztelkedhetett az úri háznál. Közben poémája szövegét tudta nélkül elrontva, megcsonkítva, a tételes vallás szövegéhez igazítva Rhédey kinyomatta. Csokonai a nemzet költőjének önérzetével tiltakozott, s mikor a gróf jó sokára 100 forintot juttatott neki munkájáért, azt ő csak nagy szükségére hivatkozva fogadta el, s keserű gúnnal, mint versifikátor, és amint a halotti pompára dolgozott egyéb

kézmívesek köszönte meg”.⁵ Önérzeten írta a főúrnak: „Nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban, vagy élő szóval erántam kijelentett kegyes reflexióját, 100 Rfrtnál többre becsültem volna.”⁶ Hogy valójában mi játszódott le köztük, ezt máig nem tudta (s ezután már aligha fogja) kideríteni az irodalomtudomány. A kellemetlen élményekből talán a kelleténél súlyosabb következtetéseket vont le, de érthető, hogy nem vágyott Nagyváradra. Ez derül ki Sándorffy Józsefnek írt leveléből. „Tisztelt Barátom! Én most nem mehetek Váradra, de talán nem is megyek soha; nem annyira azért, hogy *nemo libenter recolit qui laesit locum*, hanem csak hogy életemben sehol sem találtam kevesebb gyönyörűséget, mint ott. [...] Ilyen érzésekkel tudok én, barátom a kietlen Debrecenben izolálva élni s a ti gőgös Váradatokra nem vágyakozni.”⁷

3. „Én 1759. október 27-én Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad között.” (*Pályám emlékezete*)

4. *Sírvers Kondé Miklós nagyváradi püspök emlékezetére és dicsőségére*, in Dr. MOLNÁR Pál szerk., *Debrecen a régi irodalomban*, Db., 1941, 118.

5. JULOW Viktor, *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp., 1975, 217–218.

6. *Csokonai Vitéz Mihály munkái*, 2, *Próza művek*, Bp., 1987, 514–515.

7. I. m. 503–504.

A reformkorban főleg Debrecenben, kisebb mértékben Nagyváradon, a vidéki epigonizmus terpeszkedett. Egyedül Kuthy Lajosról (1813–1864), Várad szülöttéről érdemes megemlékeznünk, aki tizenkét évig tanult a debreceni kollégiumban, s irodalmi munkáiban mindkét város jellegzetes típusait megörökítette. *Hazai rejtelmek* c. regénye (1846), melynek cselekménye részben a Hortobágyon játszódik, utánérzései ellenére fontos állomás a magyar regény történetében.

1843-ban indult útjára Debrecenben a *Debreczen–Nagyvárad* *Értesítő* című heti-, illetve (utolsó évében) havilap, s az 1902. évi augusztusi számmal szűnt meg. Csaknem hatvan évet élt tehát! Célját, funkcióját így fogalmazta meg: „Adás-vevés ’s mindenféle hirdetésekkel hetente megjelenik.” Majd később: „Bihar-Szabolcs-megyei hirdető. Kereskedelmi, ipar, gazdaság, hírvegy, újdonság s különféle tartalommal.” 1873-tól lesz „hirdető, szépirodalmi és vegyes tartalmú közérdekű hetilap”, aztán más megfogalmazásokban, de mindvégig ez marad. Profilja tehát csak másodlagosan szépirodalmi, de azért szép számmal közölt verset, prózát többnyire élő íróktól, elvértve klasszikusoktól (Petőfi, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, később Ady Endre, Móricz Zsigmond). A hatalmas szerzőlista mára jobbára már elfedett nevekből áll, talán csak Szabolcska Mihály (1892-ben egy pár hónapig kiadóként is jegyezte a lapot) nevét érdemes megemlíteni.⁸

2.

1900-ban Debrecenben és Nagyváradon egyaránt eseménynek számított, hogy Ady Endre a *Debreczen* c. laptól a váradi *Szabadsághoz* szerződött. Nála senkit sem foglalkoztatott jobban a két város szellemiségének mássága és különbsége, mindig Várad javára. Már az első ottani napjaiban vissza-visszalőtt Debrecenre egy-egy mérgezett nyilat, ahonnan persze viszsزالóttek. Ezt a szellemi párbaft az egyik érintett, Móricz Pál így örököttette meg: „...a volt jogász, Ady Endre, a debreceni kormánypárti újság ifjú munkatársa átváltott a hígabb vérű, hígabb erkölcsűnek mondott, pakfon városnak, Grószwardájnak, Pece-parti Párizsnak elnevezett, mind Szegedhez, mind Debrecenhez viszonyítottan kozmopolitább, ma már mégis a váltig siratott szép Nagyváradunkba. A forrongó, később forradalminak minősített ifjú Ady – jóra, rosszra hajlón, odaát is,

Váradnak egész különleges, zsidó és dzsentről összekovácsolt kormánypártját szolgálta a helyi kormánypárti újság kötelékében. S hogy az ellentét szikrázóbb legyen, én meg Kossuth Lajos debreceni újságjánál a nekik oly ósdi, elavult magyar hagyományokat, veszendőre engedett kincses magyar életet védtem... [...] Akkortájt a váradia magukat e tájon Nyugat fensőbb-séges különítményének tartották, s készségesen csúfolódtak a szerintök Ázsiához számítandó, szalonnás, cívis, debreceni »Porkópolisz« rovására. A debreceniek és Debrecen elleni csúfolódást Ady Endre vezette. Egyszer sikerült, máskor kevésbé sikerült. [...] Ady engem megtett »honkanásznak«. Én sestakerti vinkóra, debreceni kolbászra hívogattam át a váradi bürokpálinkától, mérges éjszakai levegőtől és a barázdát sem ismerő váradi cimboraságtól meghervasztott, végzetesen befolyásolt »hadi Bandit«.”⁹

Ady a Tóth Andrásról (Tóth Árpád édesapja) írott, egyébként méltató cikkében, úgy véli, hogy Debrecen az a város, „amelynek földje a leghálatlanabb talaj író-művész lelkeknek”.

8. EMBER Ernő, *A debreceni időszaki sajtó 1843–1867; ill. 1867–1900, Debreczen–Nagyvárad* *Értesítő*, in *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954*, 301–382, ill. 1955, 261–370.

9. MÓRICZ Pál, *Ady Endre körül*, in *Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztákig*, Bp., é. n. [1931], 246–247.

A *zsíros város* című írásában még keményebb szavakat használ. „Debrecenből a magyarságnak a Bükk hegységig s a Naszódi hegyekig kellene sugároznia. [...] És? Debrecen éli a legelzárkózottabb életet a magyar városok között. [...] Józan, zárkózott, keletien kényelmes, apatikus s ijesztően konzervatív a debreceni szellem. És nem is olyan tipikusan magyar, mint az idegen hinné.” A vitatkozó Zoltai Lajosnak azt feleli: „Ahol a konzervativizmus szervi baj, s az öntelt vadmagyarság fékezhetetlen indulat, onnan én nem kaphatok sem kultúrára, sem magyarságra semmit.” (*Várad és Debrecen*) Végül: „Debrecenből, ahol nemigen akarták látni bennem még a Csokonai legpicinyebb öccsét sem, s ahol első verseskönyvem megjelent, Nagyváradra mentem újságírónak. Ez a nyugtalan, zsidós, intelligens város sok mindent átformált bennem, amit a falu, Nagykároly, Zilah és Debrecen, tehát a falu formált.” (*Önéletrajz*, 1909)¹⁰ Tegyük hozzá azonban, hogy váradi témájú verseinek száma kevesebb, mint a debrecenieké, és *A Maradandóság városában* a közhiedelemmel ellentétben nem negatív nézőpontból tekint a civitásra. Nagyvárad Ady távozása után, nem kis mértékben az ő nyugtalanító, pezsdítő szellemének hatására is, az impériumváltásig talán a legerősebb vidéki szellemi központ maradt.

Történt közben, hogy Zilahy Gyula, a debreceni városi színház igazgatója pályázatot hirdetett Csokonai-témájú vígjátékra. A díjat megosztva egy korán elhunyt váradi író, Homonnai Albert (Juhász Gyula *Homonnai* címen verset szentelt emlékének) és Oláh Gábor nyerte. Mindkét darabot bemutatta a színház, s Homonnai darabjának premierje (1906. február 11.) alkalmat adott arra, hogy váradi értelmiségi barátai csoportosan Debrecenbe látogassanak. Ez egy kis elmélkedésre sarkallt egy debreceni publicistát. „Vasárnap ifj. Homonnai Albert premierjén ölelkezett Debreczen Nagyváradral. A váradiak, akik csapatosan jöttek el Debreczenbe, elismeréssel fogadtak minden kis figyelmet, s hamarosan azt a véleményt formálták meg, hogy ez a mi metropolisunk nem is olyan kultúra nélküli, mint amilyennek hirdetik. Pedig a vendégek éles szemű, okosan figyelő emberek voltak, kik megláttak mindent – s nem hízelegtek, de igazat mondtak.”¹¹ Homonnai tiszteletére bankettet rendeztek, ő maga egy kissé cinikus verset (*Dicsőség*) fabrikált az ünnepi alkalomra: „Mégis szép dolog a dicsőség: / S én most csak áldom

istenem, / Hogy Csokonai élt – mert másképp / Ebből sem volna semmi-sem.”¹²

A *Debreceni Főiskolai Lapok* nemcsak a főiskola írogató hallgatóinak és a városban élő íróknak adott teret, de országosan ismert szerzőknek is. Nagy valószínűséggel a verseket, tárcákat többnyire „kiollózták” valamelyik lapból, semmint a szerzők küldték volna őket itteni közlésre. Így jelenhetett meg néhány nagyváradi irodalmi termék is, például Dutka Ákostól, Emőd Tamástól. Egy Zoltán István nevű fiatal író, *Denevérek* címmel, folytatásos értekezést közölt a modern magyar líráról, állást foglalva az új törekvések mellett, s Baudelaire ihletett követőjének nevezte Juhász Gyula, Kosztolányi mellett Dutka Ákost és Emőd Tamást.¹³ A fiatalon elhalt Zoltánnak jó „szimata” volt, hiszen a következő évben Nagyváradon látott napvilágot *A Holnap* című antológia; e válogatást Debrecenben vegyes érzelmekkel fogadták. Tóth Árpád a második kötetet recenzálta, s feltétel nélkül csak Adyt és Babitsot dicsérte, Balázs Bélát

10. A cikkeket idézi SZABÓ Sándor Géza szerk., *Ady és Debrecen*, Db., 1977, 106; 109–110; 125.

11. *Debrecen és Nagyvárad = Debreceni Független Újság* (a továbbiakban DFÜ), 1906. febr. 14., 1–2.

12. *A Csokonai Kör ülése*, DFÜ, 1906. febr. 11., 4–5.

13. *Denevérek*, DFL, 1907. 2.-3.-4. sz.

is becsülte, de úgy érezte, kedvenc költőjének, Juhász Gyulának ebben a válogatásban „finom lírája kevés versben szólal meg”. A három váraditól viszont nem volt elragadtatva. „Dutkáról, Emődről és Miklós Jutkáról kell még szólnom. Nem tehetek róla, úgy érzem nem különböztethetők meg egymástól oly ismertető jegyek említésével, melyek a valóban kifejlődött lírikust jellemzik. Róluk állapítható meg első sorban, hogy kigondolt témák megírói.”¹⁴ Szávay Gyula meg szatirikus verasetet írt az antológiáról, s a Csokonai Körben felolvasta. „Árkádiában újra per volt, / Vádlottak: Holnap és Nyugat, / A vád: hogy oly képekkel írnak / Tudván türelmét a papírnak, / Melyek kihívják sorsukat. / Kazinczy volt a vád ügyésze, / Vitézé volt a védelem, / S felmentő lett a végítélet, Mert begyőzé, hogy a vád tévedt: / Vádlottak műve képtelen.” (Strófák Vitéz Mihályról) Voltak azonban megértő műélvezők is, például maga a tudósító. „A közönség ezt a verset is nagy derűtséggel s hálás tapssal fogadta, de engedtessek meg nekünk az a szerény megjegyzés, hogyha, mint említettük, a feltámadt Csokonai a hallgatóság között ült volna, aligha nem mégis csak megcsóválta volna a fejét az ő kedves körének kedves poétáját hallgatában”.¹⁵

A Holnap antológia domináns szereplője ugyan Ady Endre volt, de általa a többiek, így Juhász Gyula is, rivaldafénybe kerültek. Az értők számára Babits és Juhász költészete mindenképpen revelációnak bizonyult. Amikor tehát Juhász Debrecenben mint operett-szerző megjelent, már volt némi reputációja a városban. 1909. április 1-én mutatta be a debreceni Városi Színház az *Atalanta* c. operettet, melynek librettója az ő alkotása, zenéjét Deéry Alfonz szerezte, a zenét Lehel Károly karmester hangszerelte. A darab három debreceni előadásának minden mozzanatát többen is feldolgozták, ezért e dolgozatokra támaszkodunk. Eszerint Zilahy Gyula színházigazgató 1909 februárjában megtekintette Nagyváradon az előadást, és elhatározta bemutatását. Társulata legjobb erőit mozgósította a feladatra, s a debreceni lapokban hírverést indított már az előkészületekről. Ebben segítségére sietett Móricz Pál, a *Debreczen* szerkesztője, aki szegedi újságíró korából jól ismerte Deéryt, Juhász Gyulát pedig első szárnypróbálgatásaiban támogatta is. Most nemcsak elismerő kritikát közölt az 1909. április 1-i bemutatóról, de április 3-án vezércikkben méltatta az *Atalantát* és a Debrecen–Nagyvárad kulturális kapcsolatot. Helyt adott Csűrös Ferenc kriti-

kájának is, amely nem a szokásos impresszionista lelkendezés, hanem alapos esztétikai értékelés. Csűrös méltatta a librettót, de rámutatott hibáira is, s emlékeztetett arra, hogy a mese nem eredeti, Pierre Louys híres *Aphrodite* c. regényéből vette a szerző. Juhász a bukástól félve csak a második előadáson „merészkedett” megjelenni. Végül az *Atalantát* három sikeres előadásban vitte színre a debreceni társulat, „s a sikert teljesebbé tette a város irodalmi közvéleményének gavalléros megnyilvánulása: Juhász Gyulát, a komponistákat, s a színház művészeit Angol Királynő-beli díszvacsorán fogadta a Csokonai Kör.”¹⁶ Az elegáns banketten Juhász Gyula az asztalfőn foglalt helyet, s szerzőtársai nevében meleg köszönetet mondott a színigazgatónak és a szereplőknek. Háláját levélben is kifejezte Zilahy igazgatónak, ezt ugyan csak közölte a *Debreczen*. Az *Atalanta* azonban a negyedik tervezett előadást Debrecenben már nem érte meg, a társulat még egyszer játszott júniusban – Nyíregyházán. „Mindenesetre – írja Borbély Sándor – Juhász

14. Tóth Árpád: *A Holnap új könyvéről = Nyugat*, 1909. I., 664–666. A folytatásban részletesen is kifejti véleményét a három költőről.

15. A *Csokonai Kör felolvasó estje*, DFÜ, 1909. november 18., 3.

16. SZABÓ Sándor Géza, *Juhász Gyula Atalanta című operettje Debrecenben = Múzeumi Kurír*, 1971/ 5., 57–60.

Gyula és a debreceni színház kapcsolatáról összegzőképpen megállapítjuk: habár jelentős kihatást nem is jelentetett a költő életében, mégis *A Holnap* irodalmi társaságot és személy szerint Juhász Gyulát ért rágalmak és támadások évében együttérzést kifejező baráti gesztus Debrecen részéről az *Atalanta* előadása, Ady egy évvel korábbi debreceni szereplése után – Juhász Gyula meleg fogadtatása.”¹⁷

Szathmáry Zoltán stabil összekötő kapocs lehetett volna a két város irodalmi élete között, ha jelentősebb alkotó. Ő ugyanis dolgozott Nagyváradon, tagja volt a Szigligeti Társaságnak, könyvet adott ki a „pakfon város”-ban is, ám eredetileg debreceni volt, újságszerkesztő, színházi szerző, s tagja a Csokonai Körnek, tehát szülővárosába tért vissza. Ő alapította és szerkesztette az (első) *Debreczeni Szemle* c. irodalmi folyóiratot. (1912–1915) Ebben sok váradi író és művész (festő, színész stb.) szerepel (Ágoston Péter, Berde Mária, Bíró Lajos, Bodnár Zsigmond, Deésy Alfréd, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Endrődi Sándor, Fráter Erzsébet, Haraszty Lajos, Janovitz Jenő, Lengyel Géza, Liptay Imre, K. Mihelfy Elvira, Sas Ede, Szederkényi Anna, Tibor Ernő, Várady Antal, Vidor Marcell stb.). Közülük többen – így Bíró Lajos, K. Mihelfy Elvira, Haraszty Lajos, Szederkényi Anna – a Csokonai Kör vendégeként Debrecenben dobogóra is léptek.¹⁸

Oláh Gábor fiatal éveiben szívélyes, bizalmas barátságot ápolt Juhász Gyulával, aki 1908. februárban került Váradra. Azonnal belevetette magát a város kulturális életének forgatagába, és egyik fő szervezője volt *A Holnap* c. antológiának. Juhász Gyula invitálta maguk közé Oláh Gábort is, ő azonban visszautasította a szereplést. „1908 novemberében Oláh az akkor Nagyváradon tanárkodó Juhász Gyulától magasztaló levelet kap, melyben felajánlja *A Holnap* tagságát. [...] Ha szeretsz bennünket: fogadd el a *Holnap* tagságát... Együttal kérte, hogy küldje el sürgősen egyik modern egyfelvonásos színjátékát s akkor Babitscsal és Juhással egy este fog színre kerülni a nagyváradi *Holnap* zászlaja alatt. Oláh ekkor követte el élete egyik nagy botlását, nem fogadta el a tagságot, amit Juhász – bizonyosan a többi holnapos jóváhagyásával – kínált fel neki. Azt felelte Juhásznak: »A *Holnap* társasággal még nem vagyok tisztában. Kik a tagjai? Mit akar az egész társaság?« Húzódozik, vállát vonogatja: »...mostanában kezdek félni a társulásoktól. Belátom, hogy az írónak egye-

dül állnia a legjobb.« Ha ekkor még nem utasítja el kereken a belépését, alig egy hónap múlva, a Rákosinak szóló »hírhedt« levelében már azt írta, hogy a holnaposok hívták maguk közé, de ő nem ment. Naplójában később így próbálta mentesíteni döntését: »nekünk, debrecenieknek megvolt a magunk Bokréta-társasága 1902 óta.« Holott neki már akkor is, később még inkább tisztában kellett volna lennie a holnaposok és a bokréta-szövegek összemérhetetlen különbségével, mind világnézeti, mind esztétikai érték tekintetében.”¹⁹

A konzervatív Szigligeti Társaság később meghívta Oláh Gábort nagyváradi bemutatkozásra, de Oláh betegség miatt csak a verseit küldhette el. Cirkvenicán gyógyult (s írta szerelmes verseit egy nagyváradi származású román doktorkisasszonyhoz, bizonyos Séni Laurához). „Vasárnap délután öt órakor nagyérdemű esemény színhelye lesz a nagyváradi városház. Itt tartja meg a Szigligeti Társaság felolvasó ülését. Ritka érdekességet ad ennek az ülésnek Oláh Gábor lírájának ismertetése. Az új magyar líra e nagytehetségű, forrongó egyénisége néhány gyönyörű új

17. BORBÉLY Sándor, *Juhász Gyula Atalantája Debrecenben = ItK.* 1964/4., 492–496.

18. BERÉNYINÉ VARGA Ibolya szerk., *Debreczeni Szemle 1912–1915*, Repertórium, Db., 1985.

19. TÓTH Endre, *Oláh Gábor élete*, Db., 1980, 157–158.

versét küldte el a Szigligeti Társaságnak, mert ő maga betegsége miatt nem mehet el a tenger mellől. Oláh Gábort versét Tóth Elek, a Szigligeti Színház művésze fogja felolvasni.”²⁰ Így történt: „Ez a magas nivójú felolvasó ülés a diadalmas, modern magyar művészet és irodalom apoteózisa volt. Ezzel az üléssel a Szigligeti Társaság tisztességteljes múltjához méltóan az igazi értékek megbecsülését és megértését dokumentálta. Rendkívül nagy érdeklődés nyilatkozott meg a felolvasás iránt. A városháza nagytermét zsúfolásig megtöltötte a közönség. Rádl Ödön rövid elnöki megnyitója után következett a Szigligeti Társaság ünnepének legszebb része. Tóth Elek olvasta fel Oláh Gábor versét.” *Ragad az öröm volt a címe*, ezt közölte a lapszám.²¹

Oláh Gábor 1915-ben megírta *Jött éve csodáknak* c. Csokonai álomjátékát. Elsőként a nagyváradi *Magyar Szó* közölte, majd megjelentetett önálló kötetben. A lap szerkesztője, Tabéry Géza *Nyílt levél Oláh Gáborhoz* c. írásában hívta fel a darabra a figyelmet, Oláh Gábort mint a magyar Hoffmant üdvözölte. „Tudják-e Debrecenben, hogy Hoffmannja él közöttünk tűnt magyar időknek? Tudják-e, hogy a debreceni Hoffmann nemcsak álmodik, dalol, de sziporkázik, mint egy áramos glóbus? Tudják-e, hogy máris övé az újjászületett dráma birodalma.”²² Az eseményről Oláh *Naplójában* is megemlékezett, úgy tudván, hogy a Szigligeti Színház műsorra tűzte a darabot.²³ Ez azonban valamiért elmaradt, s bár Oláh szinte csak a Nemzeti Színházban tudta elképzelni álomjátékának színrevitelét, végül a *Jött éve csodáknak* c. négyrészes színmű 1924-ben, a Csokonai Színházban kelt életre. Oláh maga osztotta ki a szerepeket, ennek ellenére a darab csúfosan megbukott, a közönség nem szerette.²⁴ A *Magyar Szó* egyébként más írást is közölt Oláh Gábortól, s szerepeltette Kuthy Sándort is.

3.

A két világháború között Debrecenben megkülönböztetett figyelmet fordítottak az erdélyi irodalomra. A (második) *Debreceni Szemle* című folyóirat (1927–1944) például portréorozatot közölt erdélyi írókról, s ezt aztán könyv alakban is kiadta. Ebben szerepel Tabéry Géza is, Nánay Béla tollából.²⁵ A Csokonai Kör és a város más egyesületei több alkalommal

vendégül láttak erdélyi írókat csoportosan vagy egyénileg. A nagyváradi irodalommal azonban laza kapcsolatot áptak, a *Várad hídvérés* (193?) sem szólított meg debreceni tollforgatót. De Tabéry Géza 1930-as debreceni látogatását szokatlanul sűrű sajtóhírvérés előzte meg, majd több beszámoló dokumentálta. Tabéry, mint az erdélyi irodalom nagykövete, több egyesület meghívására érkezett Debrecenbe, s megkülönböztetett tisztelettel fogadták. A Déri Múzeum nagytermében október 4-én tartott előadást 1 pengő, illetve 50 filléres helyárakkal Erdélyről, olyan sikerrel, hogy újabb előadás igénye merült fel, amit azonban programja nem tett

20. Oláh Gábor *Nagyváradon = Debreczen*, 1912. febr. 19., 6.

21. Oláh Gábor *Nagyváradon – A Szigligeti Társaság ünnepé = Debreczen*, 1912. febr. 21., 4.

22. TABÉRY Géza, *Nyílt levél Oláh Gáborhoz = Magyar Szó*, 1919. szept. 7., 1.

23. LAKNER Lajos szerk., *Oláh Gábor: Naplók*, Db., 202, 230.

24. *Jött éve csodáknak. Eredeti bemutató a Csokonai Színházban = Debreczen*, 1924. nov. 18., 4.

25. NÁRAY Béla, Bánffy Miklós, Szabó Mária, Tabéry Géza, in SZONDI György szerk., *Kelet, észak, dél. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból*, Bp.–Db., 1928, 117–118.

lehetővé. „[...] Aztán Tabéry Géza tartotta meg több mint egy-órás igen értékes előadását az erdélyi irodalomról. Új neveket, új színeket hozott az erdélyi magyar irodalom tíz éves életéből. Az ő sajátosan színes, eleven stílusában frappáns jellemzését adta az egyes íróknak [...] Elsősorban a költőkből adott ízelítőt, majd roppant ügyes átmenettel teljes fotográfiáját tárta a hallgatóság elé a szomorú, könnyes, verejtékes, de a búsuló gondok között is dicsőséges erdélyi irodalmi életnek. [...] Előadását többször szakította félbe a taps és élénk tetszés, ünneplés.”²⁶ A *Debreceni Szemle* teljes terjedelmében közölte előadásának szövegét, s tudtunkkal másutt nem is jelent meg. Ebben Tabéry többek között ezeket írta: „Tíz évvel ezelőtt, amikor az Erdélyben élő kevés magyar író elszakadt Budapeستől, nehogy a vidékiség kicsinyítő bélyege rajta száradjon működésükön, kitalálta a közönség számára a specifikus erdélyi irodalom fogalmát. [...] Az évek morzsolódtak, az Erdélyben élő írók észrevétlenül, maguk is kezdtek hinni abban, hogy ők a magyarországitól erősen elütő irodalmat termelnek. Végül pedig a hit valósággá vált: csakugyan megszületett az erdélyi irodalom.”²⁷

A korszak másik kiválósága, Horváth Imre, „Várad poétai megtestesítője” nem szerepelt sosem debreceni közönség előtt, de fennmaradt egy kis Debrecenben keletkezett rigmusa 1941. április 9-i dátummal. A Bélteky Lászlónak címzett levelezőlapon Imre és Viktória aláírás szerepel. „Debrecenbe vezetett az utunk. / Se maradni, se menni nem tudunk. / Bármit teszünk: ne érjen ódium. / Boldogít majd a krematórium.”²⁸

Az történt, hogy a bohém költő Debrecenbe szöktette élettársát, Diamandi Viktóriát, de az Arany Bikában a számlát nem tudta kifizetni. Horváth Imre emlékezése szerint végül nem Bélteky László vagy a váradi *Esti Lap* mentette ki őket, hanem Viktória elszántan elindult házalni egy Horváth-kötettel, és sikerrel járt.²⁹ Nem tudjuk, *Féreg* című kis verse hogy került a *Tiszántúl* c. lapba: nincs sem előzménye, sem folytatása.³⁰ 1944-ben aztán hónapokat töltött a debreceni Idegklinikán, s Juhász Pál tanársegédnek (később a klinika professzora) köszönhette, hogy a katonaság többé nem zaklatta.³¹

Erdély ideiglenes visszatérése után a korábbinál intenzívebb kapcsolatra törekedtek mindkét részről. Ennek egyik dokumentuma a Szigligeti Társaság átirata a Csokonai Körhöz

Oláh Gábor köszöntése alkalmával.³² A másik: a debreceni írók meghívása váradi szereplésre. „A debreceni Csokonai Kör írói a nagyváradi meghívására vasárnap délelőtt a váradi református kultúrpalota nagytermében matinét tartanak. A matiné műsorában Csobán Endre, a Csokonai

26. A tucatsnyi kommuniké és tudósítás közül kettőt idézünk: *Nagy érdeklődés mellett beszélt Tabéry Géza az erdélyi irodalomról = Debreczen*, 1930. okt. 5., 6; *Erdély követe = Debreczen*, 1930. okt. 11., 10–11. A többi ezek környezetében.

27. *Követség Erdélyből = Debreczeni Szemle*, 1930/9., 448–458.

28. A levelezőlap a szerző tulajdonában.

29. BAKÓ Endre, Látogatás Horváth Imrénél 1980. nov. 13-án (csütörtökön). A beszélgetésnek tanúja volt Margit asszony és Köteles Pál.

30. *Tiszántúl*, 1942. jan. 30., 3.

31. HORVÁTH Imre, *Katonai karrierem*, in *Ha a múzsák táncra kérne*, Bukarest, 1984, 91.

32. *Céges papíron*: A Csokonai Kör tek. Elnökségének. Debrecen. A nagyváradi Szigligeti Társaság igaz megilletődéssel vette a tekintetes Elnökség sorait, melyben a kiváló költő, Oláh Gábor jubiláris ünnepségének hírét tudatja. A magunk

Kör alelnöke a régi Debrecen lelkéről beszél, Juhász Géza pedig az új Debrecen lelkéről tart előadást. Gulyás Pál költeményeiből olvas fel. Tóth Endre *Kutyaélet* c. novelláját, Baja Mihály, a Petőfi Társaság és a Csokonai Kör tagja verseiből ad elő, Gulyás György, a Dóczi-intézet tanára és Nyakas László református kántortanító debreceni diáknótákat és hortobágyi pásztordalokat adnak elő.”³³ Mint Gulyás Pál *Várad* című szép versének post mortem dedikációja jelzi, ekkor olvasta fel halotti búcsúztatóját („*Nagy András barátom boldog árnyának küldöm ezt a néhány sort, ott rögtönöztem a »várad* *éjben*«. *S ott adtam elő másnap, díszes gyülekezet előtt, 1944. január derekán. A legmagányosabb magyar költőnek, aki elment a múlt nyáron Nagyváradra meghalni, s karácsonykor már el is temették.*”)

„Egy költő nincs többé! Szegény / itt fekszik a várad földben, / a hó szivárog át szemén, / tüdeje szíve összetörten. // [...] // Hová tettétek? Merre van? / Itt csak a hideg Körös árad! / S ágyúk dörögnek – hasztalan! / Csend van a földön! S nincs bocsánat!”

Kiss Tamás (1912–2001) mindkét városban tanárkodott. Várad évei (1940–1946) ugyan költészetének mélyrétegében nem támasztottak áramlatokat, de mint poeta doctus és képzett irodalomtörténész, esszéíró néhány értékes emlékeztést írt Nadányi Zoltánról s ottani élményeiről.³⁴ Hasonló kettősség vonatkozik Köteles Pálra, de míg Kiss Tamás beköltözőnek számított Váradon, addig Köteles várad lelkületű íróember volt, amin az értendő, hogy gyökerei révén ott szívta magába az alapvető életnedvek ízeit és zamatait. Debrecen évei alatt Iosif Vulcanról, Balogh Istvánról, Tibor Ernőről írt tanulmányt. Feltétlenül meg kell emlékeznünk Kelemen Istvánról, a kitűnő színházi dramaturgról, aki megírta a régi debreceni és nagyvárad színház kapcsolatait. Eszerint „1867 tavaszán jött létre a szerződés a debreceni intendatúra, vala-

mint a nagyvárad színügyi bizottság között. Ettől kezdve – kilenc évig – a debreceni társulat játszott Váradon, s Szabó, – a közönségnek kedveskedve – »Debrecen–Nagyvárad Színtársulatnak« nevezte együttesét. [...] Kilenc esztendő alatt 1062 előadást tartottak a debreceni művészek.”³⁵ Kölcsönös vendégjátékokra később is sor került, sőt, a kapcsolatok ma is élnek, ha nem is túl szorosak.

részéről is szívvel lélekkel kívánjuk, hogy az ünnepély mentől fényesebben sikerüljön, és kérjük a tek. Elnökséget, hogy jókívánságainkat a nagyszerű írónak tolmácsolni méltóztassanak. Maradunk kiváló tisztelettel, Tabéry Géza ügy. alelnök; Daróczy Kiss Lajos főtktár. Nv. 1942. február 27.

33. *Debreceni írók Csokonai matinéja Nagyváradon = Debrecen*, 1944. jan. 15., 4.

34. Pl. *Azok a várad évek = Erdélyi Tükör*, 1992. 16–19.

35. NAGY Béla szerk., KELEMEN István, *Két tanulmány*, Nagyvárad, 1995, 14–16.

ÜTŐ-DÁVID LENKE

A katedra igézete. Több mint fél század az irodalom szolgálatában

Kozma Dezső köszöntése

Kolozsvár: Györgyfalvi negyed. A város egyik legrégebbi és legzöldebb, emberszabású lakótelepe. Fás, ligetes kis allé a Băița (Kérő) utca. Azt hinné a járókelő, hogy egy kisváros csendes negyedében sétál, holott a „kincses” nagyváros ott zubog, kattog, forrong és nyüzsgő kétutcányira.

Alkotói, „interaktív” szoba a IV. emeleten. A barnára pácolt polcokon körös-körül könyvek ezrei, két-három párhuzamos sorban. Folyóiratok, újságok feltornyozott halmazai színesítik és bélelik a falakat. A tekintélyes méretű íróasztal a szoba negyedét uralja. Papír és tollsercegés helyett most a számítógép billentyűzete kattog. Igazi irodalom-birodalom ez, melynek mosolygó, fehér hajú ura: Kozma Dezső professzor. Legújabb könyvét, talán a huszonkettediket, éppen mostanában fejezte be. Eddigi irodalomtörténeti munkásságának egyfajta szintézise, több mint félezer oldalon, egy újabb nagy pohár irodalom. Címe: *Irodalmunk útjain – Erdélyben*.

Klasszikus bölcész életút az övé. Vidékről, az egykori Kolozs (ma Szilágy) megyei Középlakról indult. A katedra igézete hamar magával ragadta. Rövid ideig – fiatal tanárként – a sepsiszentgyörgyi Mikó kollégiumban tanított, hogy aztán egy versenyvizsga 1959 elején végleg Kolozsvárra repítse – a Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékére. Ezt követően a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen annak rendje-módja szerint végigjárta a ranglétrát: gyakornok, tanársegéd, lektor (adjunktus), docens, 1994-től professzor, közben doktoranduszokat irányít, dékánhelyettes. Nyugdíjazása után, 2003-tól az éppen alakuló nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem hívja meg. Egy évtizedig fáradhatatlanul ingázik Várad és Kolozsvár között, tanít, tekintélyével, dékánként szilárdítja a fiatal váradai egyetem létét és működését.

ÜTŐ-DÁVID LENKE (1952, Élesd) tanár, idegenvezető, fordító, televíziós szerkesztő. A kolozsvári BBTE bölcsészkarának magyar–francia szakán végzett, majd Budapestre költözött. A Fejér Tv felelős szerkesztőjeként ment nyugdíjba, s visszavonulásuk óta művész férjével a Fejér megyei Lovasberényben élnek. Politikai-közéleti-szociográfiai írásai helyi lapokban jelentek meg; jelenleg is állandó rovatot vezet.

Életműve tekintélyes: 22 könyv, tankönyvek, több száz tanulmány, számos szakközlemény, kritika, publicisztika. Kutatási területéhez hűséges. A XIX. századi magyar irodalom érdekli elsősorban. Az 1972-ben megjelent, *A valóság igézete* című könyvében rég elfeledett, sorsüldözött, kettétört életű erdélyi írók, egykori szerkesztőségek alig ismert világát tárta fel az irodalomkedvelő olvasók nagy örömeire. Petelei István, Tolnai Lajos, Gozsdu Elek, Kovács Dezső, Meltzl Hugó, Iványi Ödön, Malonyay Dezső, Török Gyula, Sipos Domokos és

mások lappangó műveiről fújta le a port és emelte őket újra napfényre a sötétségből.

Az egyetemen a XIX. század és a századforduló nagyjainak (Petőfi, Arany, Madách, Kemény, Jókai, Vajda, Mikszáth, Gárdonyi, Krúdy) műveiről tartotta előadásait, nem feledkezve meg az említett klasszikusok erdélyi utóéletéről, kultuszáról sem. Közben előadásokat tart Erdély-szerte, Magyarországon, és rendszeresen részt vesz (Bécsben, Rómában) a szakma nemzetközi ülésszakain is.

Kozma Dezső az örök és régi vágású professzor típusa, aki mert a szó jó értelmében tradicionális, konzervatív lenni – mint az igazi őrlélkek. Ma is vonaton utazik, s tökéletes gavalérsággal, mosolygó vendégszeretettel fogadja a hozzá betérőt. Mosoly nélkül soha nem láttam az arcát, pedig biztosan lett volna oka a komorságra nem egyszer. Volt tanítványaként ma is úgy látom, ő az igazi értékek felkutatója, gazdája és fóruma. Megbízható „mérce”, tudós, gyakorlati segítségnyújtásra mindig kész. Nekünk, volt tanítványainak egyfajta „lelki szerviz” volt lakása. Irodalmi kispad, ahol jó üldögelni és hallgatni az okosabbat. Tanulni tőle emberséget, kedvességet, szakmai hűséget. Több mint négy évtizede ismerem, azóta alig változott. Tanítványa voltam, ma már büszkén vallhatom barátjának is magam. Pedig nem léptem a nyomába, engem nem fogott meg a katedra ígérete, más utat szánt nekem a sors. Éppen ezért nézek fel ma is rá tisztelettel és szeretettel, mert az ilyen őrlélkekből már nagyon kevés van. Kolozsvárott talán ő az utolsó a régi klasszikus professzori gárdából.

Kozma Dezső és nemzedékének lelki erejét kellene valahogy eltanulni a mai tanárnemzedéknek is. Félek azonban, hogy ez manapság nem trendi. Kozma professzor azok közé tartozik, akik számára irodalom és katedra, tudós tanári magatar-

tás és otthonról hozott emberség harmonikusan fonódik egygyé.

Kozma Dezső november 6-án lesz 80 éves, de sem testben, sem lélekben nem „vállalja” az öregséget. Számára ez csak „külső” korhatárt jelent: Nyolcvan évét oly könnyedén hordja, mint Kinizsi a malomkövet. Lélekenergiája friss és elnyűhetetlennek tűnik ma is.

Kedves Professzor Úr, kedves Kozma Dezső: az Isten éltesse!

TÓTH HAJNAL

Létérzések, fényszigetek, gyarló nincstelenségek

A magyar dráma napján, szeptember 21-én mutatta be a nagyvárad Szigligeti Színház Az *eset* című darabot, Szíjártó Tímea Aletta drámáját. E színdarab nyerte el a várad Szigligeti Színház, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem és a székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor Színház *drámÁzat II.* elnevezésű pályázata Debüt kategóriájának fődíját. Az előadást Sardar Tagirovsky*, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem rendező szakos hallgatója rendezte. A premier után a darabról beszélgetett **Demeter Kata**, a székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor Színház irodalmi titkára, **Kárpáti Péter** író, dramaturg, **Sardar Tagirovsky**, a produkció rendezője, **Szíjártó Tímea Aletta**, Az *eset* nagyvárad szerzője és **Szücs Katalin Ágnes** budapesti színikritikus. A beszélgetést **Simon Judit** újságíró moderálta.

A Sonnenfeld-palota mögött lévő, néhány nappal a premier előtt ünnepélyesen felavatott Szigligeti Stúdióban megtartott ősbemutató után az új kulturális létesítmény Fehér termébe invitálták az érdeklődőket egy kis eszmecezerére. A pezsgős koccintás előtt Novák Eszter, a Szigligeti Társulat művészeti vezetője köszöntötte a jelenlévőket, örömet fejezve ki, hogy ezzel az új produkcióval ünnepelték meg a magyar dráma napját. Sardar Tagirovsky megjegyezte: sok minden esetleges volt Az *eset* színrevitele során. A szakmai találkozó iránt érdeklődő nézők mellett színészek, bábosok, táncosok és újságírók is részt vettek az eseményen.

A meghívottak bemutatása után Simon Judit az első kérdést a szerzőhöz intézte: „Olvastam a szöveget, amelyben részletes utasítások is találhatók arra vonatkozóan is, mi történjen, ki hol üljön stb. Gondoltad-e, hogy a te szövegedből születik egy ilyen előadás?”

Szíjártó Tímea Aletta elmondta: kíváncsian várta, mi lesz a darabból. „Elkövettem ezt a drámát. Lehet szétszabdalni vagy

TÓTH HAJNAL újságíró, szerkesztő (1971, Nagyvárad). Szülővárosában érettségizett, újságírói tanulmányokat folytatott, majd a PKE szociológia szakán diplomázott (2007). Előbb a *Bihari Napló* riportere, szerkesztője, majd a nagyvárad *Reggeli Újság* napilap munkatársa. 2014 májusától a *Várad* folyóirat kulturális rovatának szerkesztője.

újra összerakni” – fűzte hozzá. Mire a moderátor megjegyezte: „Még mondja valaki, hogy csak a holt szerző a jó szerző. És tetszett az előadás?” Mint kiderült, az ifjú szerző elégedett volt a színrevittel, tetszett neki a produkció.

Kárpáti Péter szólt arról, hogy 82 pályamű érkezett. Ember-próbáló, kőkemény feladat volt mindegyiket végigolvasni. A 82-ből körülbelül húsz értékes, izgalmas anyag volt. Közülük kimagaslott Aletta darabja. A többi zsúritagnak sem volt kérdéses, hogy melyik mű legyen a nyertes. „Ez az egyértelműség különleges. Mert általában az történik, hogy az ember keresgél, mérlegel, megpróbál első helyezést keresni, de nagyon nehéz. Ami megfogott Az *eset* című színda-

* Az orosz származású Sardar Tagirovsky a budapesti Shakespeare Színművészeti Akadémián tanult színész szakon, majd a Budapest Bábszínház bábszínészképzésén. Tanulója volt Paolo Antonio Simioni olasz színházrendező magániskolájának, 2012 óta a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem rendező szakán tanul Bocskárdi László osztályában.

rabban, az az élet. Az a természetes, esendő valóság. Minden mondat izgalmas, minden mondat mögött rengeteg titok lapang. Minden mondat igaz. Létérzés-dráma. Olyan módon képes egy nyelvet teremteni, hogy az egy bizonyos szociológiai helyzetben, bizonyos területen élő emberek hiteles nyelve, és mégis költészet. Sokkal több annál, mint hogy alapvetően másolt volna helyzeteket egy közegből. A történet azért olyan drámai, mert egyáltalán nem drámai. Megvan a különlegessége annak, hogy van egy csendes, figyelő ember, egy szemlélő szempár, s ez a fiatalasszony, a feleség a középpontja a darabnak. Majdnem mindenütt ott van, és mindenütt hallgat, mindenütt figyel. Ez a darab legfőbb kihívása. Mert azt gondoljuk, az a főszereplő, aki a legtöbbet dumál. Általában a színészek kilóra szokták mérni, ki mennyit dumál. S aztán beosztják, melyik a főszerep, melyik szerep kevésbé fontos. Ez a főszereplő a világ egyik legcsöndesebb főszereplője (talán a burgundiai hercegnő után). Érdekes számomra, Sardar hogyan kezdett el játszani. Nagyon izgalmasnak tartom, ugyanakkor problematikusnak, de rendkívül fantáziadúsnak és tehetségesnek.”

Sardar Tagirovsky kifejtette: „Elsősorban úgy dolgoztam, hogy 33 százalék a szöveg, 33 százalék az emberek és 33 százalék a tér. Általában ez a hármasság kell domináljon. A darabban szinte senkinek sincs neve. Típusok vannak. És ezek a típusok megtalálhatók szinte az összes kocsmában, az összes munkahelyen, az összes otthonban. Mivel ezek a típusok voltak, úgy éreztem, úgy kell hozzányúlnunk a szöveghez, hogy a nézők öltöztessenek fel minket. Részben a nézőkből építkeztünk, részben meg abból, amit közösen kitaláltunk. Nem húztam egy formát erre a szövegre, hanem hagytam, hogy inspiráljon. Mivel bizonyos típusokról van szó, ez a szöveg ezeknek a típusoknak a fényszigete. Kicsit olyan érzésem volt, hogy ezek a világító szigetek mindenütt ott vannak, és rengeteg ilyen eset történik. Azt éreztem, ehhez méltó módon kell kezelnem a szöveget. Itt nincsenek történelmi, nagy tragikus hősök. Itt a kisemberek tragédiája van. A tragédia hiánya gyakorlatilag a tragédia. A legkisebb tragédiákat kell megélnünk hatalmas tragédiákként. A leggyarlóbb nincstelenséget kell megélni. Nincstelenséget filozófiai szinten is. Abból indultam ki, hogy ne legyen semmi. A színészeknek jól felépítve ne legyen semmijük. És ez a semmi legyen kizsigerelve. Alettának volt egy látásmódja, egy költé-

szete. Ezt a költészetet akartam kibontani. Nem akartam, hogy egy sokadrangú *Bánya*-trilógia hasonmás legyen. Nem akartam, hogy afelé menjünk. Könnyen lehetett volna afelé vinni, de nemcsak a komikumkeresés volt a cél. A magány érintett meg. Társas magány.

Szűcs Katalin Ágnes megjegyezte: nagyszerű dolog, hogy ezt a kortárs magyar darabot, egy most debütáló ifjú szerző művét mutatta be a Szigligeti Színház a magyar dráma napján, és hogy az előadás rendezője szintén fiatal. Örül annak, hogy egy elsődrámás ősbemutatójával indították az évadot a Szigligeti Stúdióban. Fontosnak tartja ezt a drámapályázatot is. Jó, hogy színpadra szánt szöveggel próbálják megfogalmazni a gon-

dolatokat. Elmondta, utolsó pillanatban olvasta el *Az eset* szövegét. S a produkció megtekintése után azon gondolkodott, hogy ha előtte nem olvasta volna a szöveget, vajon mennyire értette volna meg a történetet. Így első pillanattól fogva tudta, ki kicsoda és mi a szerepe. A rendező megpróbálta a realisztikustól eloldani a történetet, ami roppant izgalmas. Egyes szereplők egy táblára rajzolnak, írják föl a helyszínek nevét, ez utóbbiak elég későn kerülnek föl az előadás során. Nem tudhatjuk rögtön, ki hol van. A kritikus egyébiránt azon is eltöprengett, „normális” ember olvas-e színdarabokat. Szerinte nem. Általában az iskolában a kötelező drámákat elolvassák, de alapvetően nem jellemző, hogy valaki fog egy új magyar drámát és elolvassa, hanem elmegy a színházba és megnézi.

Novák Eszter az emberek történetfüggőségéről szólt, hozzátéve: ő maga is imádja a történeteket. Egyébiránt meg szerette Aletta munkájában ezt a legőszerű fölépítést.

Más vélemény szerint abban a pillanatban, amikor két szereplő között bármilyen viszonyrendszer is feltételezhető, már elindul egy szál. Szépen, lassan összerakódik a történet: „Annyit érzek ebben, hogy tudni kell fölvenni ezt a tempót, be kell ülni ebbe az előadásba, és át kell adnunk magunkat annak, hogy itt most valami lesz. Biztos, hogy lesz valami,

olyan nincs, hogy ne legyen. És pont ez a szép játék az elején, amit nagyon szerettem, hogy vajon lesz-e valami, meg egyáltalán mikortól és hogyan. Nincs ilyen gond. Én sem éreztem azt, hogy bajom lenne a történettel. A játékra figyeltem. Imádtam ezeket a játékokat. Hogy valami esetleg utólag csattan. Utólag derül ki például a közjegyző titkárnőjéről, egy szereplőről, akit már két perce nézek, hogy kicsoda valójában. Engem annyira elvarázsoltak ezek a játékok, hogy belefeledkeztem. És aztán utólag összeraktam a történetet. Amit ha összerakok, jó, ha nem, nem, nekem annyi volt a fontos ebből, hogy vannak bizonyos élethelyzetek, amik megtalálnak. Az embernek vannak ablakai, amelyek a történetre, helyzetekre nyitottak per pillanat. És azok az érzések, azok a hatások jobban megtalálnak. Függetlenül attól, hogy az egész történet eljut-e, mindig kapsz valamit ebből a játékból, ami érdekel.”

Egy másik hozzászóló számára az volt furcsa, hogy mindenki egy történetről, a történetről beszél, holott számára több történet bontakozott ki. Valahogy majdnem minden szereplőnek megjelent a saját külön története. Nem tudja a darabot egy történetként nézni több szerteágazással, hanem több külön történet találkozásaként.

Kárpáti Péter megfogalmazása szerint a szerző darabja úgy van felépítve, hogy van egy középpontja, egy figyelő szem. A rendező izgalmasan fölcserélt dolgokat. A lényeg: döbbenettel figyelni az életet. És a nézők azok, akik ezt a szerepet eljátsszák.

„Ilyen értelemben Aletta darabjának főszereplője a figyelő feleség, Sardar előadásának főszereplői pedig a nézők. Megvárjuk, hogy ki kezdi el mesélni a sztorit. Bárki elkezdhetné mesélni a magáét. Érdekes, hogy minden szereplő egyforma fontossá vált. És a különböző összefüggések egyforma fontosak. A színészeknek nagy kihívás, hogy miként lehet a nézők közül megszólalni. A nézők közül való megszólalás nagyon könnyen falsnak hathat. Más dolog színpadon megszólalni, mint a nézők közül. Van egy olyan technika, amely azt keresi, hogy rendkívül prózai módon, rendkívül hétköznapien szólaljanak meg a színészek. Ezt a csapdát Sardaréknak elkerülték, mert így nem lehetett volna az egész előadást végigcsinálni. Érdekes, hogyan rajzolja le a történetet a színész, hogyan válik finoman karikatúrává. Figyelemre méltó, hogyan tudnak a szereplők ironizálni, játszani azokkal a mondatokkal, amelyeknek van finom iróniájuk, de nem ilyen harsány, néha egészen tébolyult irónia. Ez nagyon izgalmasan működik.”

Sardar Tagirovsky elmondta továbbá: „Azért is akartam, hogy mindenki kapjon egy központi szerepet ebben, mert olyan, mint egy álom. Amikor álmodom, akkor nemcsak én álmodom, hanem az álomban minden egyes személy én vagyok, és a tér maga is én vagyok. Nekem minden egyes személy is a tér, a metafizikai tér, Aletta tere volt. És ennek a

*Pezsgős köszöntő a Fehér
teremben*

költészetét akartam kibányászni. Egy álomdramaturgia fontos ennek a kezeléséhez.”

Kárpáti Péter visszatért ahhoz, hogy Szűcs Katalin Ágnes megemlítette: az emberek nem olvasnak darabot. Nemcsak azért, mert nehéz darabot olvasni; nem vezeti a figyelmünket a színdarabíró. Tulajdonképpen jobban hasonlít egy kottára. „De nem ez a kérdés, hanem az, hogy (ugye, a magyar dráma napja) most mit látunk, egy előadást, amely 33 százalékában tartalmaz (nem nyomelemként) drámát, 33 százalékban valóságot, 33 százalékban teret és egy százalékban valamilyen megfoghatatlan töltést. Megmondom, mi a problémám. Nagyon egyszerű szakmai, cipésztechnológiával próbálom megmagyarázni. Teljesen bátornak tartom a megközelítéset, Sardar, ugyanakkor van két elem, ami ellentmond a darab szellemének. Az egyik az, hogy főleg a második részben sok olyan dolog történik, ami sulykoló. Ami nagyon erős hatású, nagyon erősen sulykol valamilyen állapotot, élményt, érzést. Holott a darab különleges értéke, hogy úgy tud mesélni irtózatosan súlyos dolgokról, hogy egy pillanatig nem sulykol. Egészen könnyedén, illékonyan beszél a világ legnehezebb kérdéseiről. A másik dolog: mindannyian tudjuk, hogy ez az előadás hosszabb a kelleténél. Van, aki azt mondja, hogy egy perccel, van, aki szerint 15 perccel; szerintem 40 perccel hosszabb a kelleténél. Ez nem egy olyan darab, amelyiknél ülünk és izgulunk, hogy mi fog történni. Egyszerűen arról van szó, hogy Aletta

nem egy bocskort írt, Aletta egy nagyon egyszerű..., egyébként nem értek a cipőkhöz, nem foglalkozom a hasonlattal, szóval *Az eset* című drámának van egy olyan tulajdonsága, hogy úgy tud súlyos dolgokról, az egész életről beszélni, hogy iszonyatosan könnyen végigolvasom. Nagyon olvasmányos, adja magát, észre se veszed, és már a végén vagy. Teljes mértékben korszerűtlen az az elképzelés, hogy egy rendező színpadra állítja a nemtudomkinek a drámáját. Ez nem így van. A rendező készít egy öntörvényű előadást, amihez segítségül hívja azt a szöveget, ami segít neki abban, hogy kibontson egy saját látomást. Természetes, hogy így van. Viszont akkor tud ez a látomás igazán érzékenyen megjelenítődni, akkor tud megtörténni a maghasadás, ha olyanfajta érzékenységgel kötődik, olyanfajta érzékenység inspirálja, hogy nem esik át a lónak a túlsó oldalára. Vannak pontok, amelyeknél elvész a szöveg varázsa, elvész az, amit a szöveg jelent, amit a szöveg provokál, hanem továbbmegy, elkezd burjánzani, és már tulajdonképpen a színházkészítésről kezd szólni. Az, hogy hogyan készül egy előadás, és miket tartalmaz, rendkívül izgalmas. Egyáltalán nem azt várom, hogy te szó szerint azt a képet, azt a látomást megcsináld, hanem azt, hogy ami a szíve-lelke, a lényege a darabnak, amit nem 33, hanem 90 százaléig megtaláltál, azt a 10 százalékot várom: észre kellene

Demeter Kata, Szűcs Katalin
 Ágnes, Sardar Tagirovsky,
 Szíjártó Tímea Aletta, Simon
 Judit és Kárpáti Péter

Nagyvárad Szigligeti Színház

Szíjártó Tímea Aletta:

Az eset (dráma)

Szereplők:

A Nő – ABABI CSILLA

A Férfi – KOCSIS GYULA

Mama – CSÍKY IBOLYA

Pista – DIMÉNY LEVENTE

B1 – SZABÓ EDUÁRD

B2 – BRUGÓS SÁNDOR CSABA

A Boldog Nő – FODOR RÉKA

A Savanyú nő – KOVÁCS ENIKŐ

A Halkszavú Nő – FIRTOS EDIT

A főnöknő – GAJAI ÁGNES

A jelentéktelen nő – KERÉKES DALMA

A zöld kocsis – KISS CSABA

A doktor – FÁBIÁN ENIKŐ

A titkárnő – PITZ MELINDA

A közjegyző – DOBOS IMRE

B3 – BECZÁSY ÁRON

A nővérke – IVÁN ENIKŐ KITTY

Rendező: SARDAR TAGIROVSKY

Koreográfus: GYÖRFI CSABA

Konzultáns dramaturg: KÁRPÁTI PÉTER

venni, nem lehet ennyire hosszú és sulykoló egy ennyire finom darab, ami gyönyörűen bánik a ritmussal. És ezt elsősorban a darab második felére értem.”

Sardar Tagirovsky válaszában hangsúlyozta: „Ugyanolyan fontos ez a három: szöveg, emberek és tér. A mi társadalmunkban a tudálékosság sokszor elnyomja az érzékenységet. A logikai tények miatt nem halljuk meg egymást igazából. A szöveg térkép. Nem feltétlenül a szöveget, hanem a szerzőt tiszteltem.”

TÓTH HAJNAL

Színházi stúdióavató – fekete-fehérben

Mert, ugye, kell egy hely. Egy tér. Játéktér. Élettér. (Stúdió)térhódítás. A nagyvárad Szigligeti Színház méltán ünnepelt szeptember közepén, hiszen új kulturális létesítményt sikerült létrehoznia. A Szigligeti Stúdió a Sonnenfeld-palota azon épületrészében található, ahol valamikor nyomda működött.

A Szigligeti Színháznak roppant nagy szüksége volt már egy megfelelő stúdióra, ahol előadásokat tarthatnak, nem utolsósorban pedig próbálhatnak a művészek. A Szigligeti Stúdió létrejöttéhez kellett egy-két jó ötlet, valamint összefogás, csapatmunka és lelkesedés.

A színház vezetősége 2013-ban kezdett tárgyalni a Sonnenfeld-palota ügyében az impozáns épület tulajdonosaival, **Sonnenfeld Gáborral** és az idén elhunyt **Friedlander Ádámmal**. Remek lehetőség adódott a teátrum számára. A tulajdonosok jó mecénásként álltak hozzá a tervhez, azaz lemondtak a bérleti díjról. A Szigligeti Színház által bérelt tér egyébiránt mindenestül majd' ezer négyzetméter.

A Fekete termet kísérleti jelleggel már a múlt évadban megnyitották. Itt mutatták be az *Elektra* című mozgásszínházi produkciót (rendező: Györfi Csaba) és az *Ibusár* című Parti Nagy Lajos-darabot (rendező: Szabó K. István). Ugyancsak itt láthatott a közönség néhány vendégelőadást is az Infinite Dance Festival és a Holnap Után Fesztivál keretében. Mindemellett próbatérnek is használták a helyiséget, amely épp akkora, mint a kőszínház nagyszínpada.

A Fehér terem (ezt a szeptember 18-án tartott avatóünnepségen tekinthették meg először az érdeklődők) multifunkcionális. Lehet itt tartani előadásokat, próbákat, továbbá különféle kulturális rendezvényeket, kiállításokat, könyvbemutatókat stb. Található benne büfé, valamint innen nyí-

lik a művészeknek kialakított pihenőszoba.

Az új létesítményben a kelléktárnak, valamint a jelmez- és díszletraktárnak is jutott hely. Hamarosan konditeremmel bővül a Stúdió.

*

Szeptember 18-án együtt ünnepelte meg az elegáns és modern Szigligeti Stúdió felavatását a Szigligeti Színház három truppja, a Szigligeti Társulat, a Nagyvárad Táncegyüttes és a Lilliput Társulat, valamint a várad színházkedvelő emberek, hűséges és az új stúdióra kíváncsi nézők, hiszen a színházias minden érdeklődőt meghívtak az eseményre, szabad volt a bejárás. Délután öt óra előtt néhány perccel már kezdett sokadalom lenni az udvaron, amelyen a Silent Kávézó terasza is található, s az udvarra rálátás nyílik az emeleten lévő, Moszkva Kávézó gangjáról. Akik hamarabb érkeztek, vagy letelepedtek a Silent valamelyik asztalához a nyáriás hőségben, vagy kószáltak és bábmeszkodtak a Szigligeti Stúdió termeiben. Az udvart rózsaszínben pompázó léggömbök díszítették, s a támogató cégek reklámpannóit is elhelyezték. A Fekete teremhez vezető folyosón rö-

tönzött tárlatot lehetett megsejteni: fényképeket, mozzanatokokat arról, hogy milyen volt és milyen lett az épületrész, miként munkálkodtak a művészek és a műszaki személyzet a felújítás során (nem ijedve meg a kétkezi munkától, nem kis lelkesedéssel, kalákában dolgoztak a színházak azért, hogy legyen végre mihamarabb stúdió), milyen előadásokat játszottak eddig a Fekete teremben.

Aztán következett a hivatalos megnyitó. **Czvikker Katalin**, a Szigligeti Színház főigazgatója köszöntötte az egybegyűlteket, hangsúlyozva: közösségi összefogás, együttgondolkodás eredményeként jött létre az új létesítmény. Mindannyiuk óhaja az, hogy a minket követő nemzedékek értékeljék fáradozásaikat, s hogy e kulturális tér otthont adjon a szárnyaló gondolatoknak. „A Szigligeti Stúdió – legyen a tiétek!” – zárta mondandóját az igazgató.

Ezután díszoklevelet kaptak a főtárogatók, majd **Biró Rozália** szenátor mondott üdvözlőbeszédet. Kiemelte: tér, hely, lehetőség kell ahhoz, hogy megmutathassuk a rendelkezésünkre álló értékeket. Szébb holnap kellene, s rajtunk is múlik, mennyire tudjuk szebbé tenni.

Huszár István alpolgármester maga mellé hívta a pódiumra **Kis Gábort**, a Szigligeti Színház gazdasági-műszaki igazgatóját, mégpedig azért, mert az ő ötlete volt, hogy a Sonnenfeld-palotában, a volt nyomda épületében stúdiót lehetne kialakítani. Huszár meg-

jegyezte: sokakat amúgy is szép emlékek fűznek ehhez az épülethez, elegendő csupán az egykori nyomdaklubra gondolni. Az alpolgármester támogatásáról biztosította a színházat, még akkor is, ha most csupán a felújításhoz-átalakításhoz szükséges építési engedélyek megadásával segítette a nagyváradi önkormányzat a stúdióprojektet.

Ezt követően **Csíky Ibolya** színművésznő mondta el Petőfi Sándor *Levél egy színész barátomhoz* című versét.

A beszédek és a vers után a szalagvágás momentuma következett. A Fehér terem főbejárata előtti szalagot Czvikker Katalin, **Novák Eszter**, a Szigligeti Társulat művészeti igazgatója, **Botházy Daróczi Réka**, a Lilliput Társulat vezetője, **Dimény Levente**, a Nagyvárad Táncegyüttes művészeti igazgatója és **Nagy Károly**, a Sonnenfeld-palota tulajdonosainak jogi képviselője vágta át.

*

Csíky Ibolya

A stúdió kialakítására és rendbetételére összesen 267 ezer lejt fordítottak. Az összeg 14 százaléka a Szigligeti Alapítványon keresztül áramlott be pénzadomány formájában, magánszemélyek, illetve cégek, vállalatok felajánlásaként. 33 százalékot a színház fenntartó Bihar Megyei Tanács jóváhagyásával a teátrum saját bevételeiből, jegyeladásokból használtak a helyreállítási munkálatra. 23 százalékot – ugyancsak a megyei tanács engedélyével – a színház saját költségvetéséből fordítottak erre a célra. 30 százalék pedig a Sonnenfeld-palota tulajdonosaitól származik, méghozzá úgy, hogy lemondtak a nekik fizetendő bérleti díjról.

Téglajegyeket is vásárolhattak a színházkedvelő emberek, mégpedig a *Daraboló* elnevezésű felolvasó-színházi estek alkalmával. Ezeket a rendezvényeket **Hunyadi István** színművész szervezte, helyszínük a Moszkva Kávészó volt. A téglajegyekből 9500 lej gyűlt össze. Mindazon adományozók neve, akik téglajegyet vásároltak, a Fehér teremben elhelyezett táblákon olvasható.

*

A szalagvágás után laza ünnepléssel folytatódott a stúdióavató. Volt pezsgőbontás és aprósütemény, a hátsó udvarban pedig mindenkit megvendégeltek azzal a bográcsgulyással, amelyet Novák Eszter főzött néhány művésztársával. A Nagyvárad Táncegyüttes zenekarának jóvoltából a muzikaszó sem hiányzott. A Lilliput Társulat tagjai arcfestéssel és lufi-

hajtogatással szórakoztatták az aprónépet a bábkiállítás közelében.

*

Nagy Károly, a Sonnenfeld-palota tulajdonosainak jogi képviselője hangsúlyozta: az építménynek mindig is volt kulturális jellege. A Sonnenfeld család híres patrónus volt Nagyváradon. 2001 után kérelmezték, hogy visszakaphassák Moscovei (egykori Szilágyi Dezső) utcai ingatlanukat. 2007-ben az egész épület visszakerült a tulajdonosokhoz. A palota 1913-ban épült. 2013-ban, a századik évforduló alkalmából sikerült felújítani az utcafrontot. A Bukarestben élő Sonnenfeld Gábor és a Bécsben élő **Friedlander Mihály**, az idén elhunyt Friedlander Ádám fia a bérlőkhöz is mindig korrektek voltak.

*Bábkiállítás is volt
a Fehér teremben*

Fontos számukra ez az épület. Egyébiránt az emeleti részekkel is vannak további terveik. Friedlander Ádám elve amúgy az volt: „A színházat meg kell tartani mindenáron.”

*

A nézelődés, csevegés, bográcsozás, pezsgőzés közben beesteledett. Egy emeletes torta is elővarázsolódott. Kigyúltak a fények. Nemcsak a süteménykreáció, hanem a Fehér terem főbejárata fölött is. Fekete táblán fehér felirat: Szigligeti Stúdió.

COVACIU NORBERT

A nagyváradai magyar színesztörténete a 20. század nyolcvanas éveiben

A tudományok kertje

„Ha a dolgok nyílt kimondása lehetlenné válik, a színház áttér a kódolt nyelvre, amelynek megértésében a közönség mindig tehetségesebb, mint a cenzorok. Ha a kőszínházban a munkát ellehetetlenítik, színház lesz moziban, gyárban, lakásokon. A hatalom keménykedik, megfélemlít, büntet, lecsap. A színház sebeket szerez, odébb táncol, vihog és elénekli a dalát.”¹

Nagyon sok egyéb tényező mellett a fenti idézet volt a kiindulópontja, majd később mozgatórugója kutatásunknak, amely a romániai kommunizmus utolsó évtizedét, az 1980 és 1990 közötti időszak tíz színházi évadát veszi górcső alá. Indig Ottó² és Kelemen István³ révén a nagyváradai színi-játás története a kezdetektől⁴ a 20. század '70-es éveinek közepéig, még ha ellentmondásokkal⁵ is, de viszonylag jól feltárt. Sőt, amennyiben kiegészítjük a fentebb említett szerzők munkáit Nagy Béla könyveivel⁶, elmondhatjuk, hogy a helyi színesztörténete alaposan kutatott és dokumentált. Az 1975 utáni időszokról azonban már jóval kevesebbet tudunk. Ez késztetett arra, hogy kutassuk az említett időintervallumot. Jelen tanulmány nem hagyományos, illetve nem csak hagyományos színháztörténeti munka, ugyanis vizsgálódásunk valamelyest kiterjedt a korra, melyben a színház működött. Pontosan ez, a cenzúra szempontjából való vizsgálat ad egyfajta többletet munkánknak, ugyanakkor egyik a másik rovására megy, tehát jelen tanulmány csak alapjául szolgálhat egy további, részletesebb kutatásnak. A cenzúra szempontjából való vizsgálaton értjük annak a kérdéskörnek a kutatását, ezzel együtt első hipotézisünk igazolását avagy cáfolását, miszerint az 1980 és 1990 közötti időszakban a nagyváradai színház igyekezett minél több olyan drámát szín-

COVACIU NORBERT bölcsezt (1988, Székelyid). A PKE magyar nyelv és irodalom szakán végzett. Könyvkritikája jelent már meg az *Élet és Irodalomban*, prózai művei különböző pályázati kötetekben láttak napvilágot.

3. KELEMEN István, *Várad színesztörténete*, Nagyvárad, Literátor, 1997.
4. A kolozsvári társulat Kótsi Patkó János irányítása alatt 1798. augusztus 26-án tartotta meg Nagyvárad első hivatásos magyar színházi előadását, *Süketnéma, vagy A passionátus pipás* című Hunnius-vígjátékot adták elő.
5. Azon túlmenően, hogy a kutatók nem azonos véleményekkel vannak egy-egy színházi vezetőről, például Kelemen és Nagy Daurer T. Andrásról, sok esetben dátumokban, tényekben egymásnak ellentmondó adatokkal találja szembe magát az olvasó, és ez nem csupán az említett két szerzőre vonatkozik. A bizonytalanság, kettősség, egymásnak való ellentmondás tulajdonképpen végigkíséri az egész nagyváradai színháztörténetet.
6. Bár ő egy kicsit másképp közelítette meg a témát,

1. *Színház és diktatúra a 20. században*, szerk. LENGYEL György, Bp., Corvina, 2011.

2. INDIG Ottó, *A nagyváradai színesztörténet másfél évszázada*, Bukarest, Kriterion, 1991.

padra vinni, amely áthallásokat fogalmazott meg, rendszer- és/vagy ideológiakritikával⁷ bírt. Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy létezett-e a sorok közötti olvasás, az a bizonyos cinkos összekacsintás a nézővel – tulajdonképpen erre szeretnünk volna utalni a tanulmány elején lévő idézettel.

Második hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a váradi magyar társulat játékrendjében a '80-as évek elején még viszonylag kevés román szerző által írt dráma található, míg az évtized végére ez az arány megduplázódik, ezzel párhuzamosan visszaszorul a magyar darabok színpadra állítása.

Feltételezésünk szerint a román és magyar drámák arányának megváltozása – ha bebizonyosodik, hogy megfigyelhető ez a jelenség – a hatalom beavatkozásának tulajdonítható.

Vitathatatlan tényként fogalmazható meg, hogy a színészet, és általában a művészet, mindig is ki volt/van szolgáltatva külső tényezőknek, a színházi intézményen kívülről érkező hatásoknak, s a történelmi korok távlatában csupán a függőség mértéke képezheti vita tárgyát. Esetünkben egyetlen külső tényező kerül komolyabb megvilágításba: a politikai rendszer, a kommunizmus.

A kutatás célja és módszerei

A kutatás célja feltérképezni mindazokat az eddig még nem vagy csak részlegesen kutatott kommunizmusbeli nagyváradi tényezőket, melyek a magyar hivatásos színjátszással kapcsolatosak, elsősorban a cenzúra perspektívájából, kiemelt figyelmet szentelve az első feltételezésben megfogalmazottakra. Nem titkolt cél ezenkívül, hogy munkánkkal helyet kapjunk a nagyváradi magyar színjátszás történetében, és esetleges további kutatásoknak szolgáljunk alapjául. A hipotézisek kérdésköre mellett számos egyéb tematika is előtérbe kerül, ilyen a játékrend aprólékos vizsgálata⁸, a cenzúra működése a színházra vonatkoztatva, illetve az áthallásos drámák⁹ aránya. Egy lényeges faktort azonban nem szabad elfelejtenünk, és jobb, ha már az elején tisztázzuk: mi egy külső nézőpontból vizsgáljuk a kommunizmusbeli nagyváradi színházat, ennél fogva könnyen túlzásokba eshetünk, legalábbis ami az elvárásokat illeti. Minden bizonnyal túlzás lenne utólagos kritériumként elvárni a színháztól, hogy márpedig minden egyes előadásának áthallásos darabnak kellett volna lennie.

nem mondhatjuk, hogy színháztörténetet írt, például a *Torz idők színháza*

című könyvében inkább az emlékezésre fekteti a hangsúlyt, tulajdonképpen

Azt, hogy miként éltek mindennapjaikat a színház vezetői, színészei, milyen viszontagságok közepette kel-

az egésznek a kiindulópontja a Dauer T. András-sal készített interjúsorozata, ezt egészítette ki rövidebb esszékkal és dokumentumgyűjteménnyel.

7. Felvetődik, hogy szükséges-e különválasztani a rendszerkritikát az ideológiakritikától. A rendszerkritika konkrétan a Romániában fennállt hatalomra vonatkozik, amelyet bár kommunizmusnak hívtak, a tárgyalt időszakban mégis inkább diktatúrának mondható, amely kiegészült a pártvezető személyi kultuszával. Az ideológiakritika pedig – elvileg ez is elképzelhető – magát a kommunizmust mint eszmét bírálja. Végül hipotézisünkben nem választottuk szét élesen ezt a két fogalmat; ha nem is egyazon értelemben, de ebben az esetben egyfajta szinonimaként használtuk őket.

8. Azonban elsősorban ez sem a hagyományos értelemben történik, hanem abból a szempontból, hogy az illető dráma tartalmaz-e áthallásokat, illetve a konkrét évadban mennyiségileg hány előadás sorolható ebbe a kategóriába. Úgy is mondhatnánk, hogy minden vizsgálódásunkat a lehetséges áthallás keresése irányítja.

9. Általunk bevezetett kategória, a továbbiakban így hívunk minden olyan drámát, amelyben rendszer- és/vagy ideológiakritika fogalmazódott meg.

lett színpadra állniuk, és milyen kompromisszumokra kényszerültek a hatalom sanyargatása következtében, csak ők tudják. Éppen ezért, kutatásunk egyik módszere az interjús eljárás.¹⁰ Úgy véljük, a legtöbb és a leghitelesebb módon azok a személyek tudnak információval szolgálni számunkra, akik közvetlenül a saját bőrükön tapasztalták a rendszer hatalmát, illetve élték meg a színpadon vagy a színpad mellett az esetleges összekacsintást a nézővel. A feltárás során különösen fontos volt számunkra Nagy Béla, aki 1982–1990 között volt a színház magyar tagozatának irodalmi titkára; vele több interjú is készült. Rajta kívül két színész segítette emlékeinek megosztásával munkánkat: Meleg Vilmos és Hajdu Géza. Valamint Kiss Törék Ildikó, aki 1980 és 1989 között volt a váradi színház magyar tagozatának vezetője. Az adatközlők kiválasztásában figyelembe vettük, hogy a lehető legilletékesebb és a témában legtöbb információval szolgáló személyeket válasszunk ki. Nagy Béla és Kiss Törék Ildikó esetében ez evidens volt, mivel ki más tudhatna többet a színház életéről, a cenzúráról és a vele való küzdelemről, a darabokról, illetve azok színpadra állításának előkészületeiről, nehézségeiről, mint az irodalmi titkár, illetve a társulatvezető. Azonban a módszer kiválasztásából fakadóan számolnunk kell egy lényeges összefüggéssel: a felejtés tényezőjével, illetve az emlékek megszépülésével és az esetleges információtorzulással.¹¹ Ezzel együtt még mindig az ebből a módszerből származó tényeket tekinthetjük az egyik legfontosabb forrásnak.

Ezenkívül, mintegy az interjús kutatást kiegészítve és ezzel egyidejűleg valamelyest alátámasztva, vizsgálódásunk során kiemelt figyelmet szenteltünk a kutatott időszak játékrendjének részletes tanulmányozására. Az első feltevésünk szempontjából is lényeges a repertoár megvizsgálása, ugyanis akár egy-egy cím is sokat mondhat, például *Az emlékmű* című színdarab, amely az adott korban, adott politikai viszonyok között sokatmondó, főleg, ha tisztában vagyunk a szóban forgó dráma cselekményével – erről a kutatási eredmények bemutatásáról szóló fejezetben még bővebben szó lesz. Valamint konkrétan a drámai szövegekben is kereshetünk, találhatunk a rendszer- vagy ideológiakritikára példákat. Azonban a repertoár részletes vizsgálata hangsúlyosan a második hipotézis igazolása vagy cáfolása során válik fontossá.

A hipotézisek igazolásának problematikája

Az első feltevésünk igazolása meglehetősen problematikus, ugyanis azt bizonyítani utólag, hogy a kutatott időszakban léteztek olyan elemek a nagyváradi hivatásos színjátszásban, amelyek rendszer- és/vagy ideológiakritikát fogalmaztak meg – az a bizonyos összekacsintás a nézővel –, nagyon nehéz. Ez nem is lehetséges a *hagyományos* módon, mivel a korabeli kritikák nem írták meg, mert nem írhatták meg azt, amire a vizsgálódás során kíváncsiak voltunk. Alapvetően három módon próbálkozhatunk a hipotézis igazolásával, s a második eljárás így is problematikus: első a szövegek szintjén való igazolás, tehát megnézni azt, hogy magából a szövegből vagy éppen séggel megmaradva a cselekmény fonalánál, a drámából, előadásból mi olvasható ki. Videofelvételek híján, a második csoportba csak a fényképes információforrások tartoznak. Ha lennének legalább töredékekben felvételek, azok adnák valamelyest vissza az előadások hangulatát, de ezek hiányában be kell érünk a fotókkal, így is erősen problematikus ennek a módszernek az alkalmazása, mivel felvető-

10. Az eljárás az oral history tudományos módszerén alapszik, melynek lényege történelmi ismeretek, információk gyűjtése interjúk feldolgozásával.

11. Kizárva azt a felvetést, mely szerint a '89-es fordulat után egy szempillantás alatt mindenki rendszerellenessé vált.

dik annak kérdésessége, hogy magából egy fényképből mit szűrhetünk le. Nagyon jó példa erre a *Fatornyokból* az a kép, amelyen cserkészegyenruhában – tipikusan kalap hátratulva a nyakra¹² – színészek a színpadon vannak. Köztudott, hogy a kommunizmusban a hatalom igyekezett felszámolni mindenféle csoportosulást, ilyen volt a cserkészet is, ehhez képest a nagyváradiak 1984-ben játszották a Zilahy-darabot. Ez a kép visszaad valamit az előadás milyenségéből, de teljes mértékben, vagy inkább ezt kiegészítve, akkor kapunk összetettebb képet, ha figyelembe vesszük a harmadik lehetséges módot a hipotézisek igazolására, ami nem más, mint az interjúalanyaink emlékeztetése. Természetesen szem előtt tartva, hogy az eltelt harminc év alatt az emlékek megfakultak, sőt torzulhattak is. Annál is inkább indokolt ez utóbbi eljárás alkalmazása, mert az azt megelőző kettő nem tud szolgálni olyan információval, mint például az a tény, hogy a korábban említett előadás alkalmával a nézők együtt énekeltek a cserkészindulót a színészekkel. Nyilván az ilyen és az ehhez hasonló tények nem találhatók meg korabeli kritikákban, csupán a közönség, színészek, színházi alkalmazottak kollektív emlékeztetésében élnek, ezért is fontos a szóban forgó emlékek *átmentése* napjainkra, addig, míg ez lehetséges. Megkérdőjelezhetősége ellenére az utóbbi mód szolgál a legbősegebb forrással, információval, mert egy fénykép, egy bekezdés a korabeli sajtóban vagy a dráma szövegének a vizsgálata nem képes olyan információkkal szolgálni, mint a cserkészinduló korábban említett elnevezése. Továbbá fontos megemlíteni, hogy egy színész nem csupán a szöveggel volt képes áthallásokat megfogalmazni, hanem ebből a szempontból legalább ilyen fontos volt a testbeszéde, arcjátéka, hanglejtése vagy az éppen beiktatott szünet; ezeknek, ha voltak ilyenek, nincs kézzelfogható nyomuk – talán a fénykép, de itt is előjön a módszer megkérdőjelezése, mivel a fotó csupán egy pillanatot örökített meg, nem ismerjük a szöveghelyzést, amelyben keletkezett –, és ismét az interjúalanyaink elmondására kell hagyatkoznunk.

A cenzúra működése a kommunizmusban

A diktatórikus hatalom kisajátította a médiát, és egyetlen világnézeti narratívát tett lehetővé. A probléma azonban az volt, hogy ez az emberekbe sulykolt világkép nem egyezett meg a valósággal. A meghatározott világképtől eltérő eleme-

ket a hatalom számúzta a mindennapokból, s a mindennapokat megtöltötte propagandával. A kommunizmusban nem volt objektív valóság és igazság, ezek a fogalmak átértékelődtek, ugyanis csak az létezett, amit a párt akart hogy létezzen. Kezdetben az emberek a jólét letéteményeseinek hitték a kommunistákat, és azt várták tőlük, hogy megszüntetik a tőkés gazdaságot Romániában, valamint emelik az életszínvonalat, illetve megoldják a munkanélküliség problémáját.

Miután a kommunisták monopóliumot alakítottak ki a politikai életben, tulajdonképpen semmi sem gátolhatta meg őket elképzeléseik megvalósításában. Romániában első ízben a kommunista cenzúra alapját képezte a szövetséges hatalmakkal 1944. szeptember 12-én kötött fegyverszüneti egyezmény; ennek 16. cikkelye tulajdonképpen teljhatalmat adott a Szövetséges Főparancsnokságnak.¹³ A Groza-kormány 1945 tavaszán visszaállította a Propaganda Minisztériumot, ezt követően a szovjetekkel együtt végezték a cenzúrát.

12. NAGY Béla, *50 év az állam tenyerén: A váradi magyar színház képek könyve (1948–1998)*, Nagyvárad, Editura Impimeriei de Vest, 1998.

13. GYÖRFFY Gábor, *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában: A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*, Kolozsvár, Kompress, 2009.

Romániában a szovjetek által irányított cenzúra 1946 januárjáig működött. Két hónappal később alakult meg a Tájékoztatási Minisztérium, ez vette át a Propaganda Minisztérium feladatát, és ennek a keretében jött létre a majdnem három évtizedig működő Sajtóigazgatóság, valamint ennek jogutódja, a Sajtófőigazgatóság. Kezdetben a rádióra és a nyomtatványokra koncentráltak, majd idővel figyelmük kiterjedt a színház tevékenységére is. A színház feletti ellenőrzést az 1947 júliusában kiadott 265. törvény szabályozta, ennek értelmében a bemutatásra előterjesztett dráma szövegét a Művészeti Minisztérium keretében működő Színházi Igazgatóság engedélyezte.¹⁴ A törvény kimondta, hogy minden színháznak fel kell állítania egy belső bizottságot, s annak jogában állt felfüggeszteni az előadásokat, ha azok nem felelnek meg a politikai előírásoknak. A Művészeti és Tájékoztatási Minisztérium vezetője, Eduard Mezincescu kijelentette, hogy az ideológia terjesztését, a néptömegek kulturális életének megszervezését a sajtó, rádió, művelődési házak, színházak, irodalom, filmművészet és képzőművészet segítségével kell véghez vinni. A Művészeti Bizottság 1950 júliusában önálló intézménnyé vált, így újabb szűrő keletkezett a rendszerben, s ez a helyi kirendeltségei révén jóval hatékonyabban tudta végezni munkáját. Ez a bizottság azért fontos számunkra, mert elsődleges feladata volt a művelődési intézmények, múzeumok, népzene-együttesek, operák, filharmóniák és színházak tartalmi ellenőrzése.¹⁵

A művészetekben az egyetlen elfogadott ábrázolási mód a szocialista realizmus volt. E szerint az irodalmi hős legyőzi a szocializmus kibontakozása előtt fellépő akadályokat. A lineáris történetmondás alapvető elvárásnak számított. Az ötvenes évek végén az irodalom témája lehetett a reakció elleni harc, a pártvezető szerepének a bemutatása, a munkásosztály harca, a kollektivizálás, a nagy lakótelepek felépítése és ehhez hasonló. A párt azt igyekezett az írókba-költőkbe sulykolni, hogy az egyetlen létező és elfogadható művészi megnyilvánulás a szocialista realizmus.

A hatvanas évek elején világossá vált, hogy Romániában elutasítják a proletár internacionalizmus elveit, és a nemzeti sztálinizmus megvalósítását tűzik ki célul.¹⁶ Hatalomra kerülése után Ceaușescu egyre merészebb elszakadást valósított meg a Szovjetuniótól, kialakította a személyi kultuszát, jölle-

het ennek a feltételeit Dej már megalapozta. Ceaușescu elindult a nacionalizmus irányába, nemzeti jellegű szocializmust valósított meg, s kiépítette a saját személyi kultuszát.

A hetvenes években megszűnt a Sajtófőigazgatóság. Munkája már a cenzorok kiképzésére és az aktualizálásra korlátozódott, így fölöslegessé vált a léte. Ráadásul a megszűnése nyugaton jól hangzott. Azonban a cenzorok minden szervezetbe beépültek, így a színházba is. Olyan vezetői tanácsok jöttek létre, amelyek a színházi előadások *tisztaságáról* gondoskodtak. Idővel a cenzúra munkájába bevonódott a Securitate. Tulajdonképpen a kommunizmus bukásáig folyamatosan erősödött a cenzúra, és egyre keményebb diktatúrát valósított meg a pártvezető. A színház esetében a cenzúrát több lépcsőfokban végezték. Az első a színházon belüli, tulajdonképpen belső cenzúra volt. Ha itt megszületett a döntés, akkor azt felterjesztették a helyi Propaganda- és Agitációs Osztályra, onnan továbbküldték a fővárosba az illetékes hatóságnak, s az mondta ki a végleges döntést.

Kutatási eredmények bemutatása

A vizsgált időszak behatárolása első olvasásra talán kissé szokatlan lehet, ugyanis a tanulmányozott időszak

14. Uo.

15. Uo.

16. Uo.

1980. január 1-vel kezdődik és 1989. december 31-vel ér véget. A korszak lezárása nyilvánvalóan kapcsolódik a politikai változásokhoz, azonban ennél sokkal különösebb lehet a felmérés kezdeti pontja, mert megszokhattuk azt, hogy egy színházi évad általában szeptemberben kezdődik és valamikor júniusban ér véget, és a színháztörténetek is ehhez alkalmazkodnak. Esetünkben azonban, pontosan a diktatúra hatására, megtörve a több évszázados hagyományt, Romániában januárban kezdődtek az évadok és december végén záródtak, ezért tartottuk fontosnak az ehhez való alkalmazkodást.

Mielőtt bemutatnánk a kutatási eredményeket, felvázoljuk röviden, hogyan is nézett ki a színház hierarchiája, kik voltak a színház vezetői, és az adatközlőink segítségével megpróbáljuk azt a közhangulatot körvonalazni, amely a korban körüllegte a színházat, színjátszást. Az igazgató román volt, Mircea Bradu, ő állt a hierarchia legmagasabb fokán, őt követték a társulatvezetők, egy a román és egy a magyar tagozaton. A magyar részleg élén ekkor Kiss Törék Ildikó állt. Mindkét félnek megvolt a saját irodalmi titkára, de az előadásokból befolyt összeg közös volt. Itt fontos megemlíteni, hogy ebben az időszakban rengeteget turnéztak, elsősorban a Székelyföldön, és az ezekből az alkalmakból befolyt összeg sokat segített az amúgy teljesen leszegényedett színháznak. Voltak olyan napok, amikor Székelyudvarhelyen vagy Csíkszeredában három előadást is tartottak egyazon drámából. Visszatérve a színház anyagi helyzetére, elmondható, hogy a teljes leszegényedés jellemezte, nagyon kevés támogatást kapott az államtól.

Nagy Béla véleménye szerint a hatalom célja az volt, hogy felszámolja a kisebbségi színjátszást – bár ezt a célt dokumentumokkal igazolni nem tudjuk. Az első lépés valószínűleg az lett volna, hogy megszüntetik a váradi színházat, a magyar és román tagozatot együtt, és regionális szinten létrehoznak egy színházat, feltehetőleg kolozsvári központtal, a váradiak színház iránti igényét pedig kiszállásokkal elégítetnék volna ki. És ha újra sor került volna Nagyváradon társulatalapításra, az új trupp már kizárólag román lehetett volna. A hatalom attól tartott, hogy a művészetnek ez az ága a magyar nézőben nemzeti érzéseket kelt és cselekvésre készíti őt. Az előző fejezetben felvázolt, több szintből álló procedúrát kiegészítette, illetve tulajdonképpen annak utolsó lépéscsőfoka volt a kritikai főpróba. Ezt mindig a premier előtti

napon tartották, és ennek következtében adott esetben meg is tilthatták az előadás játszását.

A társulatvezető és az irodalmi titkár tették az első javaslatot a darabok felterjesztésére, ők állították össze a dossziét, amelyben részletesen leírták a cselekményt, és további anyagokat csatoltak hozzá. Volt azonban egy közös megbeszélés, ahol színészek és rendezők is érvényesíteni próbálták nézeteiket a repertoár összeállítására tekintetében. Itt fontos megemlíteni, hogy a cenzúra intézményként 1974-ben megszűnt létezni, ezt követően minden színház saját maga végezte ezt a tevékenységet. Ennek következtében talán szigorúbbá vált a rendszer, mivel működött egyfajta öncenzúra, az első szűrő az ember saját maga volt, mert nem akart összetűzést a hatalommal. Ennek ellenére Nagy Béla szerint mindig megpróbálták a határokig elmenni. A közös megbeszélés után elküldték a dossziét a megyei kultúrbizottságnak, ott megvizsgálták, és ha mindent rendben találtak, akkor továbbküldték a megyei pártbizottság propagandaosztályára. Ha ezeken a helyeken mindent rendben találtak, akkor küldték fel a dossziét Bukarestbe. E folyamat volt szükséges ahhoz, hogy egy daraból előadás legyen, legalábbis hogy engedélyek legyenek és el lehessen kezdeni a konkrét munkát.

Ezen a ponton fontos kiemelnünk Kiss Törék Ildikó tevékenységét, aki oroszlanrészt vállalt a játékrend összeállításában. Méghozzá nem is akármilyen repertoárról beszélünk,

ugyanis mint látni fogjuk, számos olyan drámát sikerült a nagyváradiaknak színpadra vinniük, amelyet a környező színházak talán nem tudtak, nem akartak vagy nem mertek. A társulatvezető elmondása szerint soha nem volt nyílt szándékuk az áthallásos előadások kiválasztása, ez sokkal inkább tudattalanul működött, illetve ha jól belegondolunk, akkor a színháznak mindig is volt ilyen vagy ehhez hasonló funkciója. Sokszor maguk a színészek sem voltak tisztában azzal, hogy egy-egy mondatból, jelenetből mi minden olvasható ki. Hozott erre egy példát, Csurka István *Nagytakarítás* című drámájából, amelyben látszólag semmi különös nincs; egy szerelmi háromszög, az emberi tartás problematikáját tárgyalja. Tulajdonképpen azt a kérdést veti fel a dráma, hogy meddig lehet hazudni, és van benne egy olyan jelenet, egy olyan monológ, amelynek a végén a színésznő azt mondja: *mintha a rádiót hallanám*. Mondanunk sem kell, hogy ki beszélt leginkább a rádióban akkoriban. Sokszor maguk a színészek is váratlan visszajelzést kaptak a nézőktől, nem kellett előre kitalálniuk, belegondolniuk abba, hogy márpedig ezen és ezen a ponton összekacsintanak a nézővel. Ezek a helyzetek sokkal inkább maguktól adódtak, a helyzet, illetve a közönség szülte őket. Tehát sokkal inkább helyzet- és közönségfüggő volt, mint azt mi a kutatás kezdése előtt gondoltuk. Kiss Törék Ildikó kifejtette továbbá, hogy nagyon jó kapcsolatot ápoltak a helyi illetékesekkel, ami elengedhetetlen volt a tervezett repertoár engedélyeztetéséhez, de azok még így is rendszeresen kihúztak néhány darabot. Minden eshetőségre fel voltak készülve, bármelyiknek a játékjogát tagadták meg, volt mivel helyettesíteni, vagy adott esetben a felkészültségnek köszönhetően kiállni bizonyos drámák mellett. Ugyanis ha az illető személy kellően felkészült a párt szlogenjeiből, írásaiból, ezt a tudást fel tudta használni ellenük, és bizony sokszor egy-egy ilyen beszélgetésen múltott, hogy engedték-e a darabot színpadra vagy nem. Ehhez minimum arra volt szükség, hogy néhány propagandaszöveget kívülről tudjanak, mindemellett aprólékosan ismerniük kellett a drámát. A váradiak sikerességének másik lényeges összetevője, hogy a vezetőség rengeteget olvasott és kereste a színházra, színészekre leginkább illő drámákat. A kulcsmomentum abban rejlett, hogy volt alternatívájuk arra, ha bizonyos előadások játékjogát nem kapják meg. Kiss Törék Ildikó kiemelte, hogy mindez nem lett volna lehetséges a színház-igazgató, Mircea Bradu együttműködése nélkül.

Mind a négy interjúalanyunk megerősítette, ami egyébként a repertoárrok vizsgálata során is kiderült, hogy a '80-as évek elején még lehetett nyugati és magyar klasszikusokat és kortársakat is játszani, idővel azonban egyre korlátozták ezeknek a számát, és inkább előtérbe kerültek a romániai, elsősorban román szerzők. Ez az eset is jól mutatja, hogy a kutatási módszereink együttes alkalmazása vezethet csak eredményre, mert bár a repertoárból megtudtuk azt, hogy a '80-as évek végére visszaszorultak a magyar darabok és előtérbe kerültek a román szerzők, önmagából ebből a tényből mégsem következik, hogy ez a hatalom ráhatásának következménye, ezért lényegesek az interjúk során elhangzottak.

A vizsgált időintervallumban 109 premiért tartott a nagyváradi magyar társulat, ebből 19 volt verses vagy zenés, egyéni, illetőleg csoportos előadást. A román szerzők által írt darabok 16,5%-át (18 előadás) teszik ki a tíz évad repertoárjának, ebből 38,8% (7 előadás) került színpadra az 1980–1986 közötti időszakban, míg a további 11 bemutató a következő négy évben. Az adatokból egyértelműen látszik, hogy a román szerzők által írt drámák a kommunizmus utolsó négy éve alatt csaknem megduplázódtak az előtti időszakhoz képest. A 109 bemutatóból 42 származott magyar szerző tollából (azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy míg a román előadások¹⁷ között

17. Román a szerzője.

csupán egyetlen verses produkció volt, Mihai Eminescu műveiből összeállítva, addig magyar versösszeállítás sokkal több, öt volt; itt találjuk például Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és talán kissé meglepő módon forradalmi költőnk, Petőfi Sándor nevét is), ezek az előadások 38,8%-át teszik ki. Az 1980–1986 közötti időszakban 33 magyar darabot játszottak, ez az összmagyar bemutatók 78,5%-a, ami egyértelműen mutatja a vizsgált időszak első felében a magyar drámák dominanciáját. A vizsgált időszak utolsó négy évére mindösszesen 9 magyar bemutató jut, amiből jól látszik, hogy a diktatúra végére jelentős mértékben visszaszorult a magyar darabok színpadra vitele, ami részben a román drámák előtérbe kerülésével magyarázható.

A klasszikusok aránya meglehetősen alacsony, ugyanis mindössze az előadások 10%-a (11 előadás) sorolható ebbe a kategóriába, ezeknek 21%-a származott magyar szerző tollából. A külföldi klasszikusok, Csehov, Goethe, Molière, Tolsztoj vagy éppen Shakespeare egy-egy bemutatóval vannak jelen a vizsgált időszakban. A legtöbbet játszott magyar szerző Csurka István öt drámával, öt követi négy premierrel Méhes György.

Mielőtt továbbmennénk a játékrend vizsgálatában, meg kell magyaráznunk a magyar drámák elsőre talán szokatlannul magas arányát, főleg a kutatott időszak első felére vonatkoztatva. Köztudott tény, hogy a hatalom erősen ajánlotta a színháznak a hazai szerzők színpadra vitelét. Mind a négy interjúalanyom megerősítette, hogy ezt kihasználva tudták játszani Sütő Andrást, aki már a trianoni békediktátum után született, valamint így tudták visszahozni a köztudatba Zilahy Lajost vagy játszották Csurka Istvánt, előbbi nagyszalontai születése, utóbbit pedig Váradhoz való kötődése miatt tudták *eladni* a hatalomnak mint hazai szerzőt. Ezzel a fogással élve játszották Méhes György és Tamási Áron színdarabjait is, továbbá egy-egy darabban említhetjük Lázár Ervint, Vári Attilát, Fodor Sándort, Turján Györgyöt, Csávossy Györgyöt vagy éppen Szigligeti Edét. Mindenképpen említésre méltó Karácsony Benő *Napos oldal* című regényének az ősbemutatója 1984-ből, Farkas István írta át színpadra és ő is rendezte.

A következőkben a repertoárból kiválasztva és az adatközlőink által kiemelt előadások segítségével próbáljuk igazolni

első hipotézisünket. Az előzetes elvárásoknak megfelelően, sőt talán azokat valamivel felülmúlva, jócskán találtunk olyan előadásokat a vizsgált időszakban, amelyek áthallásokat fogalmaztak meg az aktuális rendszer irányába. Az egyik ilyen darab Zilahy Lajos *Fatornyok* című drámája, amely a vegyes házasság problematikáját tárgyalja magyar–német vonatkozásban, arra a következtetésre jutva, hogy nem követendő példa. Ezt 1984-ben mutatták be¹⁸, és természetesen minden néző tudta, hogy ebben az esetben nem a német–magyar, hanem sokkal inkább a magyar–román vegyes házasságról van szó. A drámának létezik egy másik vetülete is: a megmaradás kérdését feszegeti; de arra végképp nincs semmi bizonyítékunk, hogy ezt a mélyebb olvasatot értették-e a nézők. Érdekes azonban, hogy 1987-ben Sütő Andrástól *A szuzai menyegzővel* próbálkoztak, amely szintén a vegyes házasság kérdésével foglalkozik, csak perzsa–görög vonatkozásban, azonban ezt nem engedélyezték. Ez a tény is jól mutatja, hogy a két előadás között eltelt három évben jelentős mértékben erősödött a cenzúra. Egy másik Sütő-alkotást választottak, a *Vidám siratót*. Nagy sikere lett, ugyanis még sokáig játszották, az 1989-es fordulat után ezzel az előadással léptek fel Magyarországon. Egyéb-ként 1983-ig működött testvérvárosi kapcsolat Debrecen és Nagyvárad között, egyik

18. KÁNTOR Lajos, KÖTŐ József, *Magyar színház Erdélyben*, Bukarest, Kriterion, 1994.

évben ők jöttek, másokban a vára-diak mentek Debrecenbe. Ilyenkor a Securitate emberei elmondták a szabályokat, amelyeknek a betartására kötelezték a színészeket és a társulat munkatársait. Nagyon szigorú körülmények között mehettek át a határon, még útlevelet sem kaptak, csak a nevüket írták föl egy listára.

Meleg Vilmos színművész kiemelte Ardi Liives 1982-ben bemutatott *Az emlékmű* című drámáját, melyben a szerző egy szobor fölállításának parodisztikus, kissé kifacsart történetét írta meg, ami az adott politikai berendezkedés tükrében kapott egyfajta többlettértelmet, a nézők érezhették a sorok között, hogy ebben az esetben miről, illetve kiről lehet szó valójában. A színművész úr emlékei szerint inkább a turnék alkalmával jöttek elő a szóban forgó dolgok, mert a székelyföldi vagy a szilágysági nézők jobban ki voltak hegyezve az áthallásokra, aminek véleménye szerint az volt az oka, hogy míg a Partiumban lehetett magyar televízióadást fogni, addig Románia más területein nem, vagy csak elvétve. Ebből kifolyólag a Bihar megyei közönségnek volt egyfajta viszonyulása a politikához, a tévé ablakot jelentett a világra, míg ez például a Székelyföldön nem volt meg, és talán ezzel magyarázható ezeknek a daraboknak a sikere. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a váradi közönség nem értette volna vagy ne lett volna fogékony ezek iránt. Ezeknek az áthallásoknak a befogadása másként történt akár egyik helyszínről a másikra érve, ugyanis volt olyan hely, ahol a nézők képesek voltak önfeledten nevetni a rendszer és részben a saját maguk szerencsétlenségén, például Paul Everac *Jaj, a vesém* című darabjának előadásakor, ellenben az is megtörtént, hogy a várva várt röhögés elmaradt, helyét pedig feszült figyelem vette át: a néző nem nagyon hitte el, amit lát, és csak a szeme sarkából nézett oldalra, hogy vajon a többiek is ugyanazt értik-e, mint ő.

Meleg Vilmostal kapcsolatban mindenképpen ki kell emelnünk a Csokonai Vitéz Mihály verseiből összeállított előadást, amely konkrétan a szövegi szinten rendkívül fontos, ugyanis ilyen és ehhez hasonló mondatokat tartalmaz: „Rajta, nemes lelkek! álljunk ki a gátra, / Már Európában csak mi vagyunk hátra, / Hívnak magok után a többi nemzetek: / Magyarok! derék nép! mit késtek? jöjjetek!”¹⁹ vagy a „magyar nyelv, édes nemzetemnek nyelve”. Ez utóbbi helyett *anyanyelvet* kellett volna mondania a színművész úrnak,

azonban elmondása szerint az előadásai alkalmával mindig ragaszkodott az eredeti, csonkítatlan változathoz, mindössze a kritikai főpróbák alkalmával változtatott azon.

Hajdu Géza elsősorban Csurka István és Méhes György drámáit emelte ki, és hozzátette, hogy ezek az előadások pontosan az összekacsintás miatt voltak sikeresek – ezzel magyarázható e szerzők drámáinak magas aránya a vizsgált időszakban. Kiemelte a *Döglött aknák* című Csurka-darabot – ebben ő játszotta az egyik főszerepet –, amelyben két összeférhetetlen, kivénhedt kommunista kerül egy szobába a kórházban. Már a szituáció is sokatmondó: az egyik főszereplő, aki egész élete során hű volt a párthoz, most magára maradtan tengődik a felszerelés nélküli kórházban, ahol oxigénsátor hiányában kinyitják az ajtót és ablakot, hogy jöjjön be egy kis levegő, a doktor elmondása szerint a következő öt éves tervben szerepel a kórház korszerűsítése. Az áthallásos drámákat említve ki kell emelnünk még Csurkától a *Szájhóst*, ez már címében is sokatmondó.

Mindannyian kiemelték a színek fontosságát, amivel adott esetben jól lehetett *üzenni* a nézőknek, azonban erre a cenzorok is különös figyelmet szenteltek a vizionálások alkalmával. Volt egy emlékezetes eset, amikor leginkább kék és fehér anyagokkal dolgoztak, ezeket világították meg vörös

19. <http://mek.oszk.hu/00600/00636/html/vs179803.htm>

fénnyel, aminek következtében az egész színpad piros, fehér, zöld színekben úszott. Ilyen formában az illetékesek nem engedélyezték az előadás premierjét. Másnap reggelre új kritikai főpróbát hirdettek meg, és az a díszlettervező egész éjszakai munkájának köszönhetően – aminek következtében a fák zöld lombja kékre változott – a színház részéről sikeresen végződött. A nézők minden bizonnyal értették, hogy a fa miért kék, és képesek voltak a helyzet mögé látni.

Az egyik legjelentősebb tett – ha lehet így fogalmazni –, amit a nagyváradi magyar társulat véghez vitt, a két Sütő-darab színpadra állítása. Már önmagában az a tény, hogy Sütő Andrást játszották, nagy dolognak bizonyult, mert ismeretes az író és a hatalom viszonya. Bár a *Káin és Ábelből* nem vagy csak nagyon minimális politikai áthallás olvasható ki, azonban ez a dráma már címével is sokatmondó – utalás a kereszténységre. Köztudott, hogy a diktatúra elutasította a vallás gyakorlását, már ezért is jelentős tettetnek számít e dráma színpadra tűzése. Azonban ha nagyon akarunk, akkor mégis találhatunk valamiféle politikai utalást: Káin lázadóvá válik, aki jogot formál az Édenre, ennek következtében meg kell buktatnia a fennálló rendszert, hogy visszaállítsa a régi rendet. Ebből a gondolatból már csak egy lépés a kor társadalmának viszonyaira való vonatkoztatás.

Összegzés, következtetések

Összességében véve elmondható, hogy sikerült választ találni a kutatás elkezdése előtt megfogalmazott kérdéseinkre. Az 1980 és 1990 közötti repertoárból inkább azokat a darabokat emeltük ki, melyeket az interjúalanyaink is megemlítettek, és amelyek a hipotézisek igazolására szolgáltak, vagyis azokat, amelyek rendszer- vagy ideológiakritikával bírtak. Az előzetes elvárásokhoz képest jóval több ilyen darabot találunk, csak néhányat említve: Sütő András: *Káin és Ábel*, Zilahy Lajos: *Fatornyok*, az összes Csurka István- és Méhes György-dráma, valamint a külföldiek közül Ardi Liives: *Az emlékmű*, és még sok más, sőt a román szerzők közül is inkább a fiatalabb, nem a rendszert kiszolgálók és neki írók közül választottak kettőt, mint a rendszernek íróból egyet. Az interjúalanyaink elmondták, hogy a nézők figyelme ki volt hegyezve az áthallásokra, sőt gyakran előfordult, hogy

már élesben, az előadás során vette észre a színész, hogy egy konkrét jelenetben vagy egy mondatban benne lehet valamiféle kétértelműség; ezt a következő előadás alkalmával természetesen még inkább kidomborította.

A színház vezetőségének áldozatos munkája révén valahogyan mindig sikerült megtalálniuk azokat a drámákat, amelyek leginkább tükrözték a nézők hatalomról kialakított képét, és maga az a tény, hogy ezeket a darabokat sikerült játszaniuk, csakis nekik köszönhető. Így játszhatták például Sütő Andrást, akiről köztudott, hogy a rendszer ellensége volt. Szintén a színházi vezetőség érdeme, hogy visszahozták a köztudatba Zilahyt. Azért is tudtak magyar szerző által írt darabot viszonylag sokat színpadra vinni, mert *eladták* őket hazai vagy helyi szerző műveként, például Csurka esetében. Ezek mellett természetesen helyet kaptak minden évadban klasszikusok is, ilyen volt például Shakespeare, Csehov, Tolsztoj, Molière, tehát elmondható, hogy a színház törekedett minden igénynek megfelelni.

Az áthallásos drámák színpadra vitelésében, ahogy korábban említettük, fontos tényező volt a felkészültség és a jó kapcsolatok ápolása. Ezeken kívül talán egy másik jelentős tényező ebben a tekintetben, hogy maguk a cenzorok sem hittek abban, amit csináltak, ki tudja, hogy milyen oknál fogva kerültek abba a pozícióba, ahol éppen dolgoztak, illetve mivel fenyegették őket. Ennélfogva lehetséges az, hogy szemet hunytak bizonyos dolgok felett, mert ők is egyetértettek a

dráma mondanivalójával. Továbbá nem mehetünk el szótlannul a felületesség mellett, a magyarázatban ugyanis ez is helyet kaphat.

A kutatás elején azt gondoltuk, hogy első hipotézisünk egyik legfontosabb igazolási módja a drámák szövegein keresztül fog megvalósulni, azonban időközben rá kellett jönnünk, hogy ennél jóval hatékonyabb módszer, ha a cselekményszálat vesszük figyelembe, ezért is idéztünk viszonylag keveset a drámák szövegéből. Mert hiába is idézzük például a *Döglött aknákból* a „kopott káder pizzamában” sort, ez adott szövegkontextustól függően sokféle módon érthető. Ez indokolta, hogy időközben változtassunk kissé eredeti elképzelésünkön és nagyobb hangsúlyt fektessünk az adott dráma cselekményére és mondanivalójára.

Összességében véve kijelenthető, hogy feltételezéseink beigazolódtak. Az első hipotézis, mely szerint léteztek olyan előadások, amelyek során a színház rendszer- és/vagy ideológia-kritikát fogalmazott meg, beigazolódtott. Ezt egyrészt maguk a darabok is igazolják, másrészt az interjúalanyok egybehangzó elmondása, ahogy ezt korábban már kifejtettük. A második hipotézis szintén beigazolódtott, ugyanis a repertoárból egyértelműen látszik, hogy míg a nyolcvanas évek elején általában évente csupán egy román bemutatót tartottak, addig az évtized végére ez az arány megháromszorozódott, ezzel együtt folyamatosan szorultak vissza a magyar szerzők darabjai. Azonban még így is a tíz évadban bemutatott 109 előadásnak 38,8%-a volt magyar és csupán 16,5%-a román. Valamelyest ebből az adatból is látszik, hogy a nagyváradi színház szembement a politikai hatalommal, ha nem is nyíl-

tan, de minden lehetőséget megragadott arra, hogy kinyilvánítsa véleményét a rendszerről – még akkor is, ha ez nem szervezett módon történt –, azt a véleményt, mely minden egyes színészé (és nézőé) volt, de amit nyíltan nem mondtak ki soha.

Bibliográfia

GYÖRFFY Gábor, *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában: A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*, Kolozsvár, Komp-Press, 2009.

INDIG Ottó, *A nagyváradi színészet másfél évszázada*, Bukarest, Kriterion, 1991.

KÁNTOR Lajos, KÖTŐ József, *Magyar színház Erdélyben*, Bukarest, Kriterion, 1994.

KELEMEN István, *Várad színészete*, Nagyvárad, Literátor, 1997.

NAGY Béla, *Torz idők színháza*, Nagyvárad, Varadinum, 2009.

NAGY Béla, *50 év az állam tenyerén: A váradi magyar színjátszás képkönyve (1948–1998)*, Nagyvárad, Editura Imprimeriei de Vest, 1998.

Színház és diktatúra a 20. században, szerk. LENGVEL György, Bp., Corvina, 2011.

<http://mek.oszk.hu/00600/00636/html/vs179803.htm> (2014 márciusa)

TASNÁDI-SÁHY PÉTER

Két új kötet a Partium Kiadótól

Kritika

A két évvel ezelőtti menetrendhez hasonlóan szeptember végén két konferencia zajlott szimultán a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének szervezésében. Az irodalmárok *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* címmel szervezték meg a maguk rendezvényét, míg a nyelvészek *A nyelv közösségi perspektívája* hívószóval gyűltek össze. Kapcsolódási pont a két rendezvény között, hogy mind a két konferencia könyvbemutatóval ünnepelhette a találkozást.

Az irodalmi konferencia két titkára, Biró Annamária és Boka László a két évvel ezelőtti előadások tanulmányra bővített anyagait rendezte kötetbe* a Partium Kiadó gondozásában. A mind nyomtatott formában, mind a reciti.hu-n digitálisan is elérhető tanulmánygyűjtemény egyértelműen hiánypótló anyag, hiszen az elmúlt huszonöt év mű-immanens kutatásának nem ellentmondva, hanem inkább azokat kiegészítve a művek mögött rejlő folyamatokat vizsgálja új nézőpontokat teremtve számtalan interdiszciplináris kutatásnak.

„Az első konferencia a lehetséges forráscsoportok számbavételére koncentrált, a felvetett kérdéskörök irodalmi művekben való megjelenését vizsgálta, de nem zárta ki a képviselet-elv irodalomszociológiai, kultúra-kritikai attitűdjeinek tárgyalhatóságát sem. A konferenciát tudatosan úgy terveztük, hogy átfogó jellege legyen, vagyis az elméleti előadások mellett igyekeztünk olyan előadókat is meghívni, akik alapos tudással rendelkeznek egy-egy történeti korszakról és ezek egészében, illetve egy-egy tipikus vagy akár atipikus esetet kiemelve mutatják be az értelmiségi karrierépítés eltérő modelljeit” – írják a szerkesztők a tematikáról a kötet bevezetőjében.

Irodalomtudomány iránt érdeklődő „civilnek” is érdemes kézbe venniük ezt a kiadványt, hiszen mindenki által ismert nevek pályájáról olvashatnak új megközelítésben. Az előadások témái között szerepel Kazinczy, az alkalmi költő, Petőfi pályakezdése, A Holnap kültagei, Csáth Géza kudarcai,

TASNÁDI-SÁHY PÉTER (1981, Budapest) író, újságíró. 2010-ben jelent meg indiai élményei alapján írott naplója *Hidd el, ez Delhi!* címmel. 2011 óta az *Erdélyi Riport* munkatársa, rövidprózát, színpadi szövegeket publikál. 2012-ben elnyerte az *Élet és Irodalom* tárcanovella-pályázatának fődíját. Nagyváradon él.

Karácsony Benő karrierépítési stratégiái vagy éppen a Kalligram-sztori.

Dr. Magyarai Sára nyelvész, pedagógus komoly tapasztalatokkal rendelkezik a magyar mint idegen nyelv oktatásában román anyanyelvűeknek. Így szerzett tapasztalatai, a két nyelvhez fűződő különleges viszonya egyértelműen átsűrődnek *A nyelvi világkép a magyar és a román nyelvben* című, szintén a Partium Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötetében.

Mint a cím is mutatja, a tanulmány a két nyelvbe kódolt világképek (a nyelven keresztül meghatározható tudás

* *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* (szerk. BIRÓ ANNAMÁRIA – BOKA LÁSZLÓ), Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad–Budapest, 2014, 348.

összessége a világról és önmagunkról) közötti hasonlóságokat vizsgálja többek között Lera Boroditsky és Anna Wierzbicka kulturális forgatókönyv-módszerének, illetve Bańcerowski Janusz lengyel származású magyar kutató nyelvi világgéppel kapcsolatos kutatásainak felhasználásával.

A világgép-alkotás szempontjából hangsúlyos szerepet játszó tizenkét főnévvel (pl. élet, halál, barát, ellenség, munka, pénz, idő), illetve két igével (áll és csinál) kapcsolatban vizsgálja,

miként képezik részét a mindennapi életnek, miként szerepelnek az értelmező szótárban, milyen összefüggésekben használják őket közmondásokban, irodalmi alkotásokban, milyen szavak képzésében vesznek részt, az általuk kódolt metaforákon keresztül milyen gondolati mezőkben szerepelnek, milyen profilokat alkotnak.

Fizessen elő lapjainkra!

A *Várad* folyóirat előfizetési díja:
1 hónapra 5 lej, 3 hónapra 15 lej,
6 hónapra 25 lej, 1 évre 50 lej.

A *Biharország* folyóirat előfizetési díja: 1 hónapra 4,5 lej, 3 hónapra 12 lej, 6 hónapra 20 lej, 1 évre 35 lej.

Mindkét kiadvány előfizetési díja:
1 hónapra 7 lej, 3 hónapra 20 lej,
6 hónapra 35 lej, 1 évre 65 lej.

A *Várad* (és/vagy a *Biharország*) előfizethető a szerkesztőségben készpénzzel vagy postán pénzesutalvánnyal (mandat poștal), az előfizető nevének és pontos lakcímének, valamint az Abonament *Várad* (és/vagy a *Biharország*) megjegyzésnek a feltüntetésével: Revista culturală *Várad* Oradea, Piața 1 Decembrie nr. 12., jud. Bihor; CUI 18415639; Cod IBAN RO81 TREZ 0762 1G33 5000 XXXX, Trezoreria Oradea.

